

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İbrahim ZAN

MANİSA İL HALK KÜTÜPHANESİNDEKİ 931 NUMARADA KAYITLI OLAN ESKİ
ANADOLU TÜRKÇESİNE AİT SATIR ARASI KUR'AN TERCÜMESİNİN GRAMERİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İbrahim ZAN

MANİSA İL HALK KÜTÜPHANESİNDEKİ 931 NUMARADA KAYITLI OLAN ESKİ
ANADOLU TÜRKÇESİNE AİT SATIR ARASI KUR'AN TERCÜMESİNİN GRAMERİ

Danışman

Doç. Dr. Suat ÜNLÜ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İbrahim ZAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğretim Üyesi Hıfzı TOZ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Suat ÜNLÜ (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Haşimi (İmza)

Tez Başlığı: Manisa İl Halk Kütüphanesindeki 931 Numarada Kayıtlı Olan Eski Anadolu Türkçesine Ait Satır Arası Kur'an Tercümesinin Grameri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 29/01/2021

Mezuniyet Tarihi : .../.../20...

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Manisa İl Halk Kütüphanesindeki 931 Numarada Kayıtlı Olan Eski Anadolu Türkçesine Ait Satır Arası Kur'an Tercümesinin Grameri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

İbrahim ZAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	İbrahim ZAN
Öğrenci Numarası	20175242007
Enstitü Ana Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç Dr. Suat ÜNLÜ
Tez Başlığı	Manisa İl Halk Kütüphanesindeki 931 Numarada Kayıtlı Olan Eski Anadolu Türkçesine Ait Satır Arası Kur'an Tercümesinin Grameri
Turnitin Ödev Numarası	1504416860

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 08/02/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 9'dur.

alıntılar dahil % 10'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

08/02/2021

(imzası)
Prof. Dr. Suat ÜNLÜ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

SES BİLGİSİ

1.1.Ünlü Değişmeleri.....	13
1.1.1.Daralma	13
1.1.2.Düzleşme	15
1.1.3. Yuvarlaklaşma	15
1.1.3.1.Kelime Kökünde Yuvarlaklaşma.....	15
1.1.3.2.Eklerde Yuvarlaklaşma.....	16
1.1.3.2.1.“-uk,-ük” fiilden ad yapma eki	17
1.1.3.2.2. “-aru/-erü” yön gösterme eki	17
1.1.3.2.3. “-dur/-dür” fiilden fiil yapan ettirgenlik eki.....	17
1.1.3.2.4. “-ur/-ür” fiilden fiil yapan ettirgenlik ekleri.....	17
1.1.3.2.5.“-sun, -sün; -sunlar, -sünler” emir kipi 3. kişi ekleri	18
1.1.3.2.6. “-dur, -dür” bildirme eki	18
1.1.3.2.7. “-um / -üm; -(u) muz / -(ü) müz” iyelik 1. kişi ekleri.....	19
1.1.3.2.8. “-uñ / -ün ; -uñuz / -ünüz” iyelik 2. kişi ekleri	20
1.1.3.2.9. “-uñ / -ün ; -nuñ / -nüñ” ilgi hâli eki.....	20
1.1.3.2.10. “-lu / -lü” isimden sıfat yapma eki.....	21
1.1.3.2.11. “-suz / -süz” isimden sıfat yapma eki	21
1.1.3.2.12. “-dum / -düm” görülen geçmiş zaman teklik 1. kişi eki.....	22
1.1.3.2.13. “-duñ / -dün” görülen geçmiş zaman teklik 2. kişi eki	22
1.1.3.2.14.“-duğ / -dük” görülen geçmiş zaman çokluk 1. kişi eki;	23
1.1.3.2.15. “-uz / -üz” geniş zaman çokluk 1. kişi eki.....	24
1.1.3.2.16. “-a- vuz / -e- vüz” istek kipi 1.çokluk kişi eki.....	24
1.1.3.2.17. “-ur / -ür” geniş zaman eki	25
1.1.3.2.18. “-u / -ü” zarf-fiil eki.....	25

1.1.4.Ünlü Düşmesi	25
1.1.4.1.“-ı/-i- > ø”	25
1.1.4.2.“-u-, -ü- > ø”	26
1.1.5.Ünlü Türemesi	26
1.1.6.Ünlü Uyumu	27
1.1.6.1.İncelik – Kalınlık Uyumu	27
1.1.6.1.1.“ lıg,-lig,-lık/lik “ isimden-isim yapım eki	27
1.1.6.1.2. “-ki” aitlik eki	28
1.1.6.1.3.“-ken / -(i)ken” zarf fiil eki	28
1.1.6.2.Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu	29
1.1.6.2.1.“-ı / -i , -(n)ı / -(n)i , -(y)ı / -(y)i” yükleme hâli eki	29
1.1.6.2.2. “-ı / -i , -sı / -si” iyelik eki	30
1.1.6.2.3. “-dı / -di” görülen geçmiş zaman teklik 3. Kişi	30
1.1.6.2.4. “mı / mi” soru eki	31
1.1.6.2.5.“-cı / -ci” addan ad yapan ek	31
1.1.6.2.6. “-(i)n / -(i)n” fiilden fiil yapan çatı eki	31
1.1.6.2.7. “-(i)l / -(i)l” fiilden fiil yapan edilgenlik eki	32
1.1.6.2.8. “-miş / -miş” öğrenilen geçmiş zaman 3. kişi eki	32
1.1.6.2.9. “-sın / -sin” bildirme eki teklik 2. kişi eki	32
1.1.6.2.10. “-sın/-sin” teklik 2. kişi eki	32
1.1.6.2.11.“-lık / -lik” addan ad yapan ek	33
1.1.6.2.12.“-ıcı / -ici” fiilden ad yapan ek	33
1.1.6.2.13.“-sız /-siz” çokluk 2. kişi eki	34
1.1.6.2.14.“-sız /-siz” çokluk 2. kişi bildirme eki	34
1.1.6.2.15.“-ış / -iş” fiilden fiil yapma eki	34
1.2. Ünsüzler	35
1.2.1.Ünsüz Değişmeleri	35
1.2.1.1.Akıcılaşma	35
1.2.1.2.Dudaksılaşma	35
1.2.1.3.Ötümlüleşme	36
1.2.1.3.1.“k/g”	36
1.2.1.3.2. “p/b”	37
1.2.1.3.3.“t / d”	37
1.2.1.3.4. “ç/c”	39

1.2.1.4.Sızıcılaşma.....	40
1.2.1.5.Birleşme.....	41
1.2.1.6.Ünsüz Düşmesi.....	42
1.2.1.6.1. İlk ses “y-” düşmesi.....	42
1.2.1.6.2. Orta hecede “-l-” düşmesi	43
1.2.1.6.3. İlk sesteki “b-“ düşmesi.....	43
1.2.1.6.4. Orta hecede “-r-” düşmesi	43
1.2.1.6.5. Sonda “-g” düşmesi	43
1.2.1.6.5.1. Kelime sonunda (-g>-ø)	43
1.2.1.6.5.2.Eklerde (-g>-ø)	44
1.2.1.7.Ünsüz Türemesi.....	44
1.2.1.8.İkizleşme.....	45
1.2.1.9.Ünsüz Uyumu.....	45
1.2.1.9.1.“-da / -de” bulunma hâli eki	45
1.2.1.9.2. “-dan / -den” ayrılma hâli eki	46
1.2.1.9.3.“-dı / -di” görülen geçmiş zaman teklik 3. kişi eki.....	46
1.2.1.9.4. “duğ, dük” görülen geçmiş zaman çokluk 1. kişi eki.....	46
1.2.1.9.5. “-dur / -dür” bildirme eki.....	47
1.2.1.9.6. “-dur / dür” ettirgenlik eki	47

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1.Ad Çekimi	48
2.1.1.Çokluk	48
2.1.2.İyelik Ekleri.....	49
2.1.3.Hal Ekleri.....	52
2.1.3.1.İlgi Hâli “-uñ / üñ ; -nuñ / -nüñ (üm)”	52
2.1.3.2.Yönelme Hâli “-a / -e ; -(y)a / (y)e ; -(n)a / -(n)e”	53
2.1.3.3.Yükleme Hâli “-ı / -i ; -nı / -ni ; -(y)ı / -(y)i / -n”	54
2.1.3.4.Bulunma Hâli Eki “-da / -de”	54
2.1.3.5.Ayrılma Hâli Eki “-dan / -den”.....	55
2.1.3.6.Eşitlik Hâli Eki “-ca / -ce”	56
2.1.3.7.Yön Bildirme Hâli Eki “-ra / -re ; -aru / -erü”	56
2.1.3.8.Araç Hâli Eki “-ile.....	56

2.1.4.Yapım Ekleri	57
2.1.4.1.Addan Ad Yapım Ekleri	57
2.1.4.2.Fiilden ad Yapım Ekler	60
2.1.4.3.Addan Fiil Yapım Ekleri	63
2.1.4.4.Fiilden Fiil Yapım Ekleri.....	65
2.1. 4.4.1.Ettirgenlik ekleri	65
2.1.4.4.2.Edilgenlik Ekleri.....	66
2.1.4.4.3.Dönüşüklülük Eki “-en-”	67
2.1.4.4.4.İşteşlik Eki “-ş-”	67
2.1.5.Zamirler	67
2.1.5.1.Kişi zamirleri	68
2.1.5.2.İşaret Zamirleri	69
2.1.5.3.Dönüşlülük Zamiri.....	70
2.1.5.4.Belirsizlik Zamirleri	70
2.1.5.5.Soru Zamirleri	71
2.1.6.Sıfatlar	71
2.1.6.1.Niteleme Sıfatları.....	71
2.1.6.2.Belirtme Sıfatları	72
2.1.6.2.1.İşaret sıfatları	72
2.1.6.2.2.Belirsizlik Sıfatları.....	72
2.1.6.2.3.Soru sıfatları	72
2.1.6.2.4.Sayı sıfatları.....	73
2.1.6.2.4.1.Asıl Sayı Sıfatları	73
2.1.6.4.2.Sıra Sayı Sıfatları.....	73
2.1.7.Zarflar	73
2.1.7.1.Yer Zarfları	73
2.1.7.2.Zaman Zarfları	74
2.1.7.3.Miktar Zarfları	75
2.1.7.4.Durum Zarfları.....	75
2.1.8.Edatlar.....	75
2.1.8.1.Çekim Edatları	75
2.1.8.2.Bağlama Edatları	77
2.1.8.3.Kuvvetlendirme Edatları	78
2.1.8.4.Soru Edatları	78

2.1.8.5.Cevap Edatları	78
2.1.8.6.Çağırma Edatları.....	78
2.1.9.Fiilimsiler	79
2.1.9.1.Sıfat-Fiiller	79
2.1.9.2.Zarf-Fiiller	80
2.1.10.Fiiller ve Fiil Çekimleri	82
2.1.10.1.Kişi Ekleri.....	82
2.1.10.1.1.Grup (Zamir Menşeli) Kişi Ekleri	82
2.1.10.1.2.İkinci grup (iyelik menşei) kişi ekleri	82
2.1.10.1.3.Üçüncü grup (emir menşei) kişi ekleri	83
2.1.11.Fiil Çekimleri.....	83
2.1.11.1.Basit Zamanlı Fiillerin Çekimi	83
2.1.11.1.1.Geniş Zaman “-r ; -ar; -ur / -ür”	83
2.1.11.1.2.Görülen Geçmiş Zaman“-dı / -di ; -du / -dü”	85
2.1.11.1.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	88
2.1.11.2.Tasarlama Kipleri	88
2.1.11.2.1.Dilek-Şart Kipi “-sa /-se”	89
2.1.11.2.2.İstek	90
2.1.11.2.3.Gereklilik eki	92
2.1.11.2.4. Emir	93
2.1.12.İ-Fiili (cevher fiili) Çekimi	95
2.1.12.1.İhbar (Bildirme) Çekimi	95
2.1.13.Birleşik Zamanlı Fiillerin Çekimi	97
2.1.13.1.Hikāye Çekimi.....	97
2.1.13.1.1.Geniş Zaman “-r-(ı)dı; -r-(i)di”	97
2.1.13.1.2.Görülen Geçmiş Zaman“-dı-(y)-dı; -di-(y)-di”	99
2.1.13.1.3.İstek Kipinin Hikāyesi “-a-dı;-e-di”	99
2.1.13.2. Şart.....	99
2.1.13.2.1Geniş Zamanın Şartı “-r-ısa; -r-ise”.....	99
2.1.13.2.2.Görülen Geçmiş Zamanın Şartı “-dı-sa; -di-se”	99
2.1.14.Birleşik Fiiller.....	100
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ	106

KISALTMALAR LİSTESİ

- A : Arapça
Bkz : Bakınız
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
s : Sayfa
S : Sayı
TDK : Türk Dil Kurumu
TİEM : Türk ve İslam Eserleri Müzesi
vb : Ve benzeri
vs : vesaire
Yay : Yayınları

ÖZET

Tarih başlangıcından günümüze kadar Gök-Tanrı, Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi farklı dinlerin mensubu Türkler 10. Yüzyılda İslamiyet'i benimsedi. Türkler X. yüzyılda kitleler halinde İslam dinine geçmeye başladıktan sonra mukaddes kitap Kuran'ı Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır. Kuran tercümeleri, Türk dili tarihini öğrenme, Türk dilinin gelişme sürecini takip etme ve inceleme imkânı sağlayan kıymetli eserlerdir. Özellikle Karahanlı döneminde başlayan bu tercüme faaliyetleri daha sonra Anadolu'ya yerleşen Türkler tarafından devam ettirilmiş, bugün birçok kütüphanede muhafaza edilen kuran tercümelerine ulaşılmıştır.

İlk olarak bu çalışmada, Kur'an tercümeleri tarihi hakkında bazı bilgiler sunulmuş ve Doğu ve Batı Türkçesindeki yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. Daha sonra ses bilgisi ve şekil bilgisi ele alındıktan sonra metinden örnekler verilerek açıklanmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Manisa İl Kütüphanesinde 931 numarada kayıtlı olan satır arası bir Kuran tercümesinin, Latin alfabesine aktarılmasından oluşur.

Sonuç olarak, çalışmanın temel amacı; Kuran Tercümelerinin söz varlığı ve sözlük çalışmalarının yanı sıra Türk Dili gramerinin önemi vurgulanmaya çalışılmış ve Türkçenin tarihsel dönemlerini aydınlatmaya çalışılmıştır. Bu çalışma gramer eksikliğine katkı sağlamış ve Türkçenin gücünü ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Satır-arası, Eski Anadolu Türkçesi, Kur'an-ı Kerim

SUMMARY

THE GRAMMAR OF THE INTERLINE TRANSLATION OF THE OLD ANATOLIAN TURKISH QURAN WHICH IS REGISTERED AT NUMBER 931 IN MANİSA PUBLIC LIBRARY

From the beginning of history the present Turks belonging to different religion such as Tengri, Maniheizm, Budishm, Christianity, Judaism. Turks emraced Islam in the 10. Century, After the X. Century Turks began to convert to Islam in masses then they began to translatete holy back Qur'an into Turkish, Especially beginning in the Karahanlı period, these translation activities were continued by the Turks who later settled in Anatolia translations of the Qur'an, which are preserved in many libraries today have been achieved.

First of all, in this study same information about the history of Qur'an translations. It was presented and the Works in Eastern and Western Turkish were intoduced. After adresssing phonetic and morphological information, giving examples f rom the text references 931 in the Manisa Provivcal Library belonging to the old Anatolian Turkish period a crosstine translation of the Qur'an registered in the number into the Latin alphabet it consist of transmission.

As a result the main purpose of the study is the presence of words in the translations of the Qur'an and in addition to dictionary studies. The imporyance of Turkish language grammar has been emphasized and an attempt has been to illuminate the historical periods of the Turkish language. This study contribute to lack of grammar and revealed the power of the Turkish language.

Key Words: Cross-line, Old Anatolian Turkish, Quran

ÖNSÖZ

Türkler, tarih boyunca birçok dile mensup olmuş ve mensup oldukları bu dinlerin kutsal metinlerini Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır. IX. Yüzyılda İslamiyetle tanışmaya başlayan Türk milleti X. Yüzyılda Karahanlı Devletini'nin kurulmaya başlamasıyla birlikte İslamiyeti resmi din olarak kabul etmiştir. İslam dinini anlamak ve hayata aktarmak için Kur'ân tercümeleri yapılmaya başlanmıştır.

Türkler, farklı tarihi zamanlarda ortak bir eser üzerinde gramerin hazırlanması için en uygun eserler Kur'ân Tercümeleridir. Kur'ân Tercümeleri Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin belirlenmesinde önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya koyduğumuz bu çalışma ile Eski Anadolu Türkçesine ait Kur'ân tercümesi grameri hazırlanmak istenmiştir. Bu gramer çalışması hazırlanırken diğer gramer çalışmaları gözardı edilmeden yapılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda ses bilgisi, şekil bilgisi ele alınarak metinden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Satır-arası Kur'ân Tercümeleri grameri üzerinde yapılan çalışmaların yetersiz olduğuna, bu alanda yapılacak yeni çalışmalar ile Türkçenin geçmişine ışık tutacağına inanıyorum.

Yapmış olduğum bu çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan, desteğini ve ilgisini esirgemeyen Prof. Dr. Suat Ünlü'ye teşekkürü borç bilirim. Ayrıca yol gösterici önerileri ve yardımlarından dolayı Ar. Gör. Banu Durgunay'a minnettarlığımı iletmek isterim.

İBRAHİM ZAN
ANTALYA 2021

GİRİŞ

Yüce Allah'ın hidâyet yollarının kılavuzu olarak gönderdiği Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya çalışmak elbette hayatımızın en değerli çabalarından biridir. O'nun çağlar üstü hitabı, ırk ve millet ayrımı yapmadan bütün insanları içine almaktadır. Kur'ân-ı kerim'in getirdiği ilkeler ve verdiği mesajlar evrensel ilahi emirler manzumesidir. Gelen ilk ayette vurgulanan emrin, "oku!" olması, onu dolaysız bir şekilde Kur'an'ı tanımaya sevk etmiştir. Dinimizin ilim, bilim ve sanata verdiği eşsiz önemin ipucu, bu ayet-i kerimenin içerisinde mevcut bulunmaktadır. Esasen Kur'an'ı anlamak bizzat Kur'ân'ın istediği husustur. Müslümanlar kutsal kitabı anlamak ve özümsemek için hummalı çalışmalar içine girmişlerdir. Tarih bu uğurda sarf edilen çabanın şahididir.

Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmiş olması onun insanlığın ortak hazinesi olmasına engel olmadığı gibi sadece Arap milletine ithaf edildiğinin de bir işareti değildir. Arapça bilmeyen kişilerin Allah'ın kelamını hakkıyla anlamaları ise Kur'ânı kendi dillerine çevrilmesi ile mümkündür. İslam Dini'ni kabul etmiş Türk ve Fars gibi Arap olmayan kavimler Kur'an'ı anlamak ve okumak için Kur'ân'nın orijinal dili olan Arapçayı bilmemektedir. Arapça bilmeyen bu insanların Kur'an'ı anlayabilmeleri başka dillere tercüme edilmesi ile mümkün olmuştur.

Türkler, Tarih boyunca birçok dine mensup olmuş ve mensup oldukları dinlerin kutsal metinlerini daha Uygurlar döneminde Türkçe tercüme etmeye başlamışlardır. Uygurlar döneminde Budizm ve Maniheizmin Türkçeye çevirmiş oldukları metinler, önemli bir koleksiyon oluşturmaktadır.

IX. Yüzyılda İslamiyetle tanışmaya başlayan Türk milleti onuncu yüzyılda Karahanlı devleti'nin kurulmaya başlamasıyla birlikte bu dini daha sonra resmi din olarak kabul etmişlerdir. Bu dini anlayıp özümsemek için Kur'ân-ı kendi dillerine çevirmek zaruri hale gelmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi tarihi bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu mukaddes metin önce Samanilerden Emir Mansur B. Nuh devrinde (H.350-365/M.961-976) yılında Farsçaya tercüme edilmiştir. Maveraü'n-nehirli alimlerden kurulu bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Farsçaya tercüme edilen tefsir kitabı, Muhammed b. Cerir-i Taberi'nin Arapça olarak yazdığı 40 ciltlik Kur'an tefsiridir. Bu Tefsir, Farsçaya tercüme edilirken kısaltılmış ve Kur'ân metni esas alınarak satır arasında Farsça çevirisi yapılmıştır. (Sağol, 1993:23). Zeki Velidi Togan bu heyetin içerisinde yer alan Türk Alimlerinin Kur'an-ı Kerim'i ilk kez Türkçeye tercüme ettiklerini dile getirir. (Togan, 1959-

1963:135). M. Fuat Köprülüye ve Abdülkadir İnan'a göre Farsça tercümeden yapılmış olan ilk Kur'an tercümesi, Kur'an'ın Farsçaya tercüme edilmesinden yaklaşık bir asır sonra yani Miladi on birinci yüzyılın ilk yarısında yapıldığını söyler. (İnan, 1961:8).

Eldeki ilk Türkçe Kur'an çevirilerinin Doğu Türkçesine ait olduğu bilinmektedir. Doğu Türkçesine ait Kur'an çevirilerinden elimizde satır arası TIEM 73, Rylands Kur'an Çevirisi, Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası, Özbekistan Nüshası ve Meşhed bulunan 293 No, 1007 No, 2229 No Nüshaları bulunmaktadır. Orta Asya Kur'an Tefsiri veya Anonim Tefsir adıyla bilinen çeviri ve tefsirin bir arada olduğu eserin diğerlerine göre daha karışık dil özellikleri gösterdiği bilinmektedir

A. Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri No.73 (TIEM 73)

Yazma Tiem 73, 902 sayfa olup her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çevirisi olmak üzere 18 satır vardır. Kur'an'ın başından sonuna kadar olan satır-arası tercümesini içerir. Doğu Türkçesindeki satır-arası Kur'an Tercümeleleri arasında bulunan Türk İslam Eserleri Müzesi (TIEM), No.73'te saklı bir yazma olarak bizlere ulaşmıştır. Bu yazma Kur'an tercümelerinin en eskisi kabul edilmektedir. (Kök, 2004). Tiem 73 Türkçe Kur'an çevirisinin kim ya da kimler tarafından ne zaman çevrildiğine dair elimizde somut deliller bulunmamaktadır.

Yazmanın sonundaki ketebe kaydında metnin istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğu hakkında bilgi edinilebilmektedir. Arapça kayıt şöyledir. ‘‘ Bunu Allah'ın kullarının en zayıfı, en muhtacı olan günahkâr, hatalı yüce Allah'ın affını dileyen (Allah durumunu düzeltsin) Muhammed b. El-Hâcc Eş-Şirazi H.734/M.1333/1334 yılının aylarında yazdı ve tezhip etti’’ (Kök, 2004:XXI). Şirazlı olduğu anlaşılan müstensihinin hayatına ilişkin başka herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin sayısı diğer Doğu Türkçesi İlk Kur'an çevirilerine oranla oldukça azdır ve metinde özel adların çevrilmesine kadar giden bir Türkçecilik çabası dikkati çekmektedir. (Ünlü, 2004:23).

Eserin dili üzerinde Abdülkadir İnan, yazmanın XIV. Yüzyıl Türkçesi özelliklerini gösterdiğini, Divanü Lügâti't Türk'ün kelime hazinesi ile örtüşmediğini söyler. (1952a:131-133). Kök'ün Tiem 73'teki Divanü Lügâti't Türk'ün kelime hazinesinde sözcükleri belirlemesiyle geçerliliğini yitirmiştir. (2004:XXXII-XXXVIII).

Janos Eckman ‘‘ Kur'an'ın Doğu Türkçesine çevirileri’’ adlı makalesinde Tiem 73'ün dilinin XII-XIII yüzyıllara ait olduğunu ifade eder. (2014a:246). Eckman, 70 ile 108. Sayfalar arasındaki kısmın (35v/1=002/273-55v/1=003/179) morfoloji ve kelime hazinesi bakımından metnin geri kalanından farklı olduğunu belirler. (2014a:246).

Yazma metnini Türkolojiye kazandırmanın yanında metin üzerinde önemli çalışmalar yapan Kök ve Ünlü, eserin Karahanlı Türkçesi döneminin özelliklerini taşıdığını ifade ederler.(Kök,2004:XXXIX-XXXVIII; Ünlü, 2004:20-29). Kök, Eckmann'ın işaret ettiği (35v/1=002/273-55v/1=003/179) arasındaki kısmın Harezmi Türkçesi Dönemine ait bir kur'an çevirisinden yararlanılarak tamamlandığını düşünür. (2004:XXXVII).

Eser üzerindeki ilk çalışma Abdülkadir Erdoğan tarafından yapılmıştır. Erdoğan "Kur'an Tercümelelerinin Dil bakımından Değerleri" (1938:45-51) adlı çalışmasıyla bu nüshayı tanıtmış ve eserin baştan sona Oğuz Türkçesi ile tercüme edildiğini ileri sürmüştür.

Yazma üzerinde ilk filolojik çalışma, Fahir İz tarafından bitirme tezi olarak yapılmıştır. Tez bugün Türkiyat Enstitüsü 11 numarada kayıtlıdır.

Zeki Velidi Togan " Londra ve Tahrandaki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair" (Togan, 1960:133-160) adlı çalışmasında Anonim tefsir'in Tiem 73'ten daha sonra yazılmış eksik bir nüshadan ibaret olduğunu ve Tiem 73'ün kopyası olduğunu belirtir.

Abdülkadir İnan " Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi" (İnan, 1952:1920) adlı çalışmasında Anonim Tefsir, Hekimoğlu Ali paşa Nüshası Ve Tiem 73 Yazmalarındaki kehf suresinin bazı bölümlerini karşılaştırmış, bu karşılaştırma sonunda, Anonim Tefsir'le Tiem 73 metninin aynı olduğunu iddaa etmiştir.

Eser üzerinde iki doktora tezi yapılmıştır: Abdullah Kök, Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2). Giriş-İnceleme-Metin-Dizin, Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2004; Suat Ünlü, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r/7). Giriş-İnceleme-Metin-Analitik Dizin, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2004. Eserin tamamı Suat Ünlü tarafından 8 cilt halinde yayımlanmıştır. Suat Ünlü, Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi TİEM-73 (8 Cilt) Konya Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya,2018.

B. Manchester, Rylands kitaplığı 23-38 (Rylands Nüshası)

İngiltere (Manchester), John Rylands kütüphanesinde 25-38'de kayıtlı olan Satır-arası tercümeli bir nüshadır. Tamamı 30 cilt olan eserin 14 cildi mevcuttur. Geri kalan 16 cildi halen elimizde mevcut değildir. Bu 14 cilt 1145 varaktan ibarettir. Bu 14 cildin haricinde tercümeyle ilgili olan iki varak da Dublin, Chester Beatty kütüphanesi, nr. 1606 ve nr. 1630'da kayıtlı bulunmaktadır. (Ata, 2004:13).

Eser satır arasında hem Farsça hem de Türkçe tercüme ihtiva etmektedir. Her sayfa da üç satırlık Arapça, Farsça ve Türkçe metin ihtiva ettiği için çok hacimlidir. Baş ve sonu eksik olduğundan eserin nerede ve kim tarafından meydana getirildiği hakkında bilgi yoktur. (Ata,

2004:13). Eserin Sözlüğü J. Eckmann tarafından yayımlanmıştır: Middle Turkic Glosses of the Rylans Interlinear Koran Translation, Budapest 1976.

Eser üzerinde yapılan Çalışmalar

Ata, Aysu, Türkçe İlk Kur'ân Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin), TDK Yayını, Ankara, 2004.

Ata, Aysu, "İlk Türkçe Kur'ân Tercümesi", Mustafa Canpolat Armağanı Ankara 2003 s.41/55.

Ata, Aysu "Türk Dilinde Esmâ-i Hüsnâ", IV Uluslararası Türk Dili kurultayı, izmir, 2000.

C. Leningrad Asya Müzesi kitaplığı No.2475 (Anonim Tefsir)

Anonim Tefsir, Orta Asya tefsiri ve Müellifi Meçhul Kur'ân tefsiri gibi adlarla bilinen bu eseri ilk olarak Zeki Velidi Togan 1914 yılında fergana'da bulup, Sosyet İlimler Akademisi adına satın almıştır. 1917'deki siyasi değişikliğe kadar Petersburg'daki Asya Halkları Enstitüsü saklanmıştır. Şu anda ise İstitut Naradov Azii kitaplığı Cod.332'de kayıtlı bulunmaktadır.

Eser 147 varaktan oluşan eksik bir nüshadır. Orta Asya Tefsiri Kur'ânı'nın Kehf süresinden başlayarak yapılmış satır altı tercüme ve tefsiri içermektedir. Tefsirin birinci bölümünde her sürenin sonunda, orada anlatılan konularla ilgili bilgiler verilir. Tefsirle tercüme arası bir mahiyet gösterir. Zeki Velidi Togan, nüshanın satır arası çeviri kısmının TİEM 73'ün kopyası olduğu kanaatindedir (1960:137). İnan, Anonim Tefsir'in Oğuz ve Kıpçak Türkçesine ait söz varlığı ve morfolojik özellikleri nedeniyle Harezmi'de Zemahşeri mektebine yakın biri tarafından istinsah edildiğini düşünür. (1952b:396). Eckmann, bire bir çevirinin dilinin Karahanlı Türkçesi dönemine ait olduğu, tefsir ve hikayelerin dilinse kıpçak, Oğuz ve Çağatay unsurlarının yer aldığı Harezmi Türkçesine ait olduğunu söyler. Çağatay unsurlarının bulunması nedeniyle yazmanın 15. Yüzyıldan önce yazılmamış olduğunu söyler. (2014a:250).

Eser üzerinde en çok çalışma yapan isim Borokov'dur. Borokov, tefsir dilinin karmaşık yapıda olduğunu, fonetiğinde, morfolojisinde ve söz varlığında Oğuz-Türkmen unsurlarıyla Doğu Türkçesi unsurlarının bir arada olduğunu söyler. (2002:23-24).

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

Borokov, Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv. Akademiya Nauk SSRR İstitut Naradov Azii. Moskova:1963.

Borokov, Orta Asya'da bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz varlığı. Çev. Halil İbrahim usta ve Ebülfez Amanoğlu, Ankara: TDK yayınları, 2002.

Usta, Halil İbrahim ‘‘XIII, yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur’ân Söz ve Şekil Varlığı’’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,1989. Usta, metni tıpkıbasımıyla birlikte 2011’de yayımlamıştır.

Usta, H. İ. Orta Asya Kur’ân Tefsiri: Metin-tıpkıbasım. Ankara: Poyraz Ofset

D. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camisi No.2 (hekimoglu)

Harezm Türkçesi Kur’ân tercümesi, Süleymaniye kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, 2 numarada muhafaza edilmektedir. Müstensihin adı, yazılış yeri belirtilmese de yazmanın, 1363 yılında istinsah edildiği bilinmektedir. Eser, 583 varaktan oluşan tam bir çeviridir. Eserin her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam 18 satır mevcuttur. Arapçaları daha büyük ve harekeli, çevirileri ise ince ve harekesizdir. Eserin Harezm Türkçesine ait olduğu kabul edilmiştir. Yazmanın metni üzerinde doktora tezi hazırlayan ve daha sonra metin, tıpkıbasım ve dizinini yayımlayan Gülden Sağol, eserdeki harezm sahası dil özelliklerini bir araya getirmiştir. (1993:XXX-XXXII).

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

Sağol, Gülden, ‘‘Harezm Türkçesi Satır Arası Kur’ân Tercümesi, Giriş-metin-sözlük’’ Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul,1993; Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur’ân Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur’ân into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text) (410 pages), 1993, Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur’ân Translations III: An Inter-Linear Translation of the Qur’ân into Khawarazm Turkish, Introduction,Text, Glossary and Facsimile(Part II: Glossary) (310 pages),1995; Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur’an Tranlations IV: An Inter Linear Translation of the Qur’an into Khawarazm Turkish, (Part III), Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No:2, section One: (1b-300b), 1996; Old Turkish and Persian Inter-linear Qur’an Translation IV: An Inter Linear Translation of the Qur’an into Khawarazm Turkish (part III): Facsimile of the Ms Süleymaniye library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: (301a-587b9),1999; ‘‘ Kur’ân’ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde yapılan çalışmalar’’ Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı:8 istanbul,1997.

E. Süleymaniye Nüshası (Karışık Dilli Tercüme)

Doğu Türkçesinin yanı sıra Batı Türkçesinin de özelliklerini gösteren nüsha 222 varaktan oluşmaktadır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü no:3966’da kayıtlıdır.

Eseri bilim dünyasına ilk kez Nuri Yüce Tanıtmıştır. (Eine neu entdeckte Handschrift des Mitteltürkischen”. — Sprach - und Kulturkontakte der türkischen Völker. (Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauischholzhausen, 13.-16. Juli 1990,

herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 37).s. 221-227.

Farklı Şive özellikleri taşıyan eserin başında, ortasında ve sonunda eksik yerler vardır. Bu bakımdan nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı belli değildir.

Toker, O. (2000), Karışık dilli Kur'an Tercümesi (Varak no:109b-144a). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyansoy, H.A. (2006). Karışık dilli kur'an Çevirisi (1a-37a). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müfettişoğlu, C. (2006). Karışık Dilli Kur'an Çeviri yazman'nın (037a-072a) Yaprakları üzerinde dil incelemesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

F.Özbekistan İlimler Akademisi No.2008(Özbekistan Nüshası)

Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde 2008 numarada kayıtlıdır. Nüshanın nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Satır arası Türkçe ve Farsça tercümeleri içeren 273 varaktan oluşan eksik bir nüshadır. Özbekistan nüshasında beş sürenin tercümesi yer almaktadır. Bunlardan Al-i İmran ve Nisâ süreleri tamdır. Bakara, Mâide ve En'âm süreleri eksiktir. Nüshadan ilk bahseden Semenovdur: Sobraniye vostoçnih rukopisey, taşkent 1957, Emek Üşenmez yazma üzerinde bir doktora tezi hazırlamış ve bu tezi daha sonra Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası adı altında yayımlamıştır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

Üşenmez, E. (2010). Eski kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerine Dil İncelemesi; Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Üşenmez, E. (2013). Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası: Giriş-İnceleme- Metin-Ekler Dizini-Tıpkıbasım, İstanbul Akademik kitaplar.

G.Meşhed Nüshası (293 No.)

İran'da Astan-i Quds-i Razavi Kütüphanesinde 293 numarada kayıtlıdır. Tercüme kısmı 358 varaktır. Kur'an'ın Sâd süresinden başlayıp sonuna kadar olan satır arası ve tefsirli tercümesinden oluşmaktadır. Yaşar Şimşek, 293 numarada kayıtlı olan tefsirli çeviri nüshanın giriş, transkripsiyonlu metinden ve dizini iki cilt halinde yayımlamıştır: Şimşek, Y.(2019a) Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası 293.No. Giriş-Metin-Dizin)1.Cilt Ankara: Akçağ Yayınları; Şimşek, Y.(2019c). Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası 293.No. Giriş—Metin-Dizin)2.Cilt Ankara: Akçağ yayınları.

a). 1007 No.

692 varaklık olan nüsha, Fātiha süresinden Zilzal süresinin sonuna kadardır. Fātiha süresinin tercümesi Farsça, kalan kısımlar Harezmi Türkçesiyle tercüme edilmiştir. Eser üzerine Mehdi Rezaei tarafından yazılmış bir tanıtım yazısı bulunmaktadır. ‘‘ Harezmi Türkçesiyle Yazılan Bir Kur’ân Tercümesi (Meşhed- Astân-i Quds-i Razavai Nüşhası)’’, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim dergisi, 5(3),1094-1113. Eserin bir kısmı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır: Gülser Ersoy, İran Asitan-ı Kuds-i Razavai Kütüphanesi 1001 Numaralı Satır Altı Kur’ân Çevirisi: I-X Cüzler (İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eskişehir.

b.) 2229 No.

Kur’ân’ın dört cüzünü içeren bu nüsha Al-i İmrân süresinin 92. Âyetinden Nisâ süresinin 28. âyetine kadardır. 149 varaktan oluşan bu eserin her sayfasında ortalama 10 kelime vardır. Eser üzerine iki makale yayımlanmıştır: Coşkun, ‘‘ İran Meşhed Kütüphanesindeki Türkçe Satır arası Kur’ân Tercümelere ve 2229 Numaralı Tercüme’’, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, TÜLED, S.1 s.15-34, 2017; Emek Üşenmez, ‘‘ Türkçe İlk Kur’ân Tercümelerinden Meşhed Nüşhası Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümeli (No:2229) (Orta Türkçe)’’, Turkish studies,- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol.12/3, s.717-772, 2017.

Kur’an-ı Kerim’in Anadolu Türkçesine Tercümelere

Anadolu sahasında İlk Kur’ân tercümelerinin beylikler döneminde başladığı kabul edilmektedir. Doğu Türkçesiyle yapılan İlk tercümelere, Kur’ân’ın bütünü esas alınır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan eserlerin daha çok ibadet faaliyetlerine yönelik olarak kısa sürelerin tercüme ve tefsiri olduğu bilinmektedir. Bunlar daha çok Fatihâ, Yâsin, tebâreke ve İhlâs sürelerinin tefsiridir.

Anadolu sahasında görülen Türkçe Kuran Tercümelere tefsirli tercümelere ve satır-arası tercümelere olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tefsirli tercümelere Arapça kelimenin Türkçe anlamını karşılamasından ziyade, âyetin uzun cümlelerle açıklanması esastır. Satır arası tercümelere ise her kelimenin Türkçe karşılığı altına yazılarak verilmektedir. Bu tercümelere kelime bire bir anlamlandırıldığı için Arapça cümle yapısına uygun bir dizilim oluşturulmuştur. Bu nedenle Türkçe cümle yapısıyla uyuşmamaktadır.

Satır Arası Tercümelere

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Kur’ân’ın tamamına yönelik tercüme çalışmalarına XIV. Asrın sonlarına doğru başlamıştır. Bu dönemde yapılan tercümelere, satır arası kelime kelime tercümelere, tefsirli tercümelere ve tefsirler olmak üzere üç şekildedir. Bu bölümde satır arası tercümelere kısaca bahsedilecektir.

A. Manisa Kur'an Tercümesi

Bu Kur'an tercümesi Manisa İl Kütüphanesinde 931 numarada kayıtlı olup 451 yapraktan oluşur. Her varak 11 Arapça, 11 Türkçe olmak üzere 22 satırdır. Yazı türü hareketli ve nesihlidir.

Eser Üzerinde Yapılan çalışmalar

Esra Karabacak, Manisa Halk Kütüphanesindeki Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş-Metin-Dizin I-III, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Esra Kabacak'ın Doktora tezi olarak neşredilmiştir. Esra Karabacak, An inter-linear Translation Of the Qur'an into Old Anatalion Turkish= Sources Of Oriental Languages and Lireratures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilization. 1994; II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p 385-786), 1995 III: Facsimilie of the Manisa İl halk Library No: 931, section two: 224b-451a.1999

B.Bursa Kur'an Tercümesi

Bursa Yazma ve Eski Basma eserler kütüphanesinde bulunan bu yazma satır arası Kur'an tercümesi sınıfına girmektedir. Yazmanın 652a sayfasında yer alan ketebe kaydına göre müstensih, Hasan bin Ali el-Bestâmi'dir. Yine eserin ketebe kaydına göre istinsah yılı H.804/M.1401'dir. Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait ve bugüne kadar bilinen ilk satır arası Kur'an tercümesi olması bakımından önemlidir. (Küçük, 2004:44).

652 varaktan oluşan bu eser her varakta 7 satır Arapça, 7 satır Türkçe bulunmaktadır. Eser bütünüyle hareketlidir. Metin, Arapça orijinal Kur'an metninin hemen altına kelime kelime veya kelime grubu biçiminde Türkçe tercümesi verilmek suretiyle düzenlenmiştir. Ancak metin bazı sayfalarında yazılar özellikle yedinci satırlar eserin tahrif olmasında dolayı tamamen kaybolmuş ve okunmayacak duruma gelmiştir. (Küçük, 2014:25).

Eser Üzerinde yapılan çalışmalar

Murat Küçük, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi,(İnceleme-Metin-Dizin), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2001, ve " Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait Satır arası İlk Kur'an tercümesinde İmla ve Ses Bilgisi" Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi s.39-72, Ankara, 2004 adlı bir makale yayımlamıştır.

C. Türk ve İslâm eserleri Müzesi No.40 (TİEM 40)

Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 40 numara ile kayıtlıdır. Asıl Tercüme kısmı 290 varaktır. Her sahifede 11 satır vardır. İlk sahifede Fatihâ süresi, İkinci sahifede bakara süresinin ilk üç ayeti yazılmıştır.

Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Bu tercümeyi ilk defa, A. Erdoğan tanıtmış ve eserin ilk sahifesinin fotoğrafını neşretmiştir. Daha sonra M. hamidullah, A. Erdoğan'nın adı geçen makalesine dayanarak eserden bahsetmiştir. M. Yaşaroğlu da eseri kısaca tanıttıktan sonra Fâtıha süresinin tercümesini Lâtin harfleriyle yazıp incelemesine eklemiştir. Eser üzerinde en önemli çalışma Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza'nın Kuran Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük Üzerine İnceleme ve Sözlük I-II İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Filoloji Kürsüsü Doktora Tezi,1973. Topaloğlu'nun doktora tezi neşredilmiştir. Ahmet Topaloğlu(Haz. Muhammed Bin Hamza) 15. Yüzyıl Başlarında yapılmış ‘‘Satır-Arası’’ Kur'an Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük, I-II, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976-1978. İki cilt olarak yayımlanan bu çalışmanın birinci cildini ‘‘Giriş ve Metin’’, ikinci cildini ise ‘‘Sözlük’’ oluşturmaktadır.

D. Sivas Kongre ve Etnografya müzesi

Sivas Kongre ve Etnografya müzesi E.Y. 84/176 numarada kayıtlıdır. Eserin tamamı 622 yapraktır. Her sayfada 11 satır Arapça metin ve kelimenin altında 11 satır Türkçesi bulunmaktadır. Eserin yazarı, yazıldığı yer ve zaman yahut istinsahı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Eserin sonundaki ketebe kaydında vakfedenin Kezban Hatun adında biri olduğu anlaşılmaktadır. Eser üzerinde Bilal Yüce danışmanlığında çeşitli zamanlarda yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar şu şekildedir:

Hikmet Yılmaz, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Satır Arası bir Kur'an Çevirisi (Metin-Gramer-sözlük) 1b-53a. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Sivas, 1992.

İbrahim Delice, Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satır Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin Çeviri-Sözlük) 105b-1706 Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1992.

Ali Akar, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) 53b-105b, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1992.

Mehtap Alper, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Satır Arası bir Kur'an Tercümesi, (Gramer- Metin- Çeviri-Sözlük) 217a-262b Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Sivas, 1998.

Mehmet KÜTÜKCÜ, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Satır Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük 535b-616b) Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2005.

Harun KÜPELİ, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük 464a-535b) Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2006.

Emin Eminoglu, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Satır Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer- Metin-Sözlük) 171a-262b Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1995.

Vefa Ayhan, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satır Arası Kuran Tercümesi (Gramer- Metin- Sözlük) 245b-320 Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2007.

Buket Işıkcın Yılmaz, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki Satır Arası Kuran Tercümesi 1A-216B (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2015.

İlkay Budak Eskivar, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük 388b-458a) Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas,2005.

Üzerinde Çalışılan Yazma Nüshanın Tavsifi

Eser Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada kayıtlıdır. Bu yazma 310 mm x 220 mm (250x155) boyutlarında ve her sayfasında 11 Arapça, 11 Türkçe olmak üzere 22 satırdır. Eserin tamamı 451 yapraktan ibarettir. Yazı türü harekeli ve nesihdir. Kağıdı aharlı, âbâdi, mavi ve kırmızı cetvelli aşır ve cüz gülleri mülevven ve müzehheb, durak yerleri altın yaldızlı, mülevven veya mavidir. Cildi bordo meşin cilt olup, köşebentleri ve ortası yaldız kabartma çiçek desenli, kenarları yıpranmış miklepli kapağı altın yaldızlıdır. Eser tamir görmüştür. İlk 10 yaprağının kenarları onarılmıştır. 450a ve 450b yapraklarında yırtıklar bulunmaktadır. Son üç süre hariç süre başları müzehheb ve mülevvendir. Sonunda Es-Seyyid Halit Paşa'nın mührü bulunmaktadır. (karabacak: VII).

İncelediğimiz bu Eser satır-arası tercüme olmasına rağmen sıkça tefsirlere de rastlamak mümkündür. Cümle yapısında, Arapça cümle yapısının yüklem-özne-nesne sırası esas alınmakla beraber az da olsa Türkçe cümle yapısının özellikleri görülmektedir. Bundan dolayı noktalama yapılırken büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Dizin, kelime sayısı bakımından incelendiğinde Madde başı kelime sayısı: 3654, Arapça kelime sayısı: 2294, Farsça kelime sayısı: 89, Türkçe ve Türkçeleşmiş kelime sayısı: 1263, Arapça birleşikler 70, Farsça birleşikler: 186, Türkçe birleşik şekiller: 224 tamlama, 1987 birleşik fiil, Özel isim: 91 olarak tespit edilmiştir. (karabacak, 1994:15).

Bu eser, giriş, transkripsiyonlu metin ve dizinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türkçe Kur'an tercümelerinin kısa tarihçesi ile Türkçe tercüme ve tefsirler üzerinde yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu bölümün ardından transkripsiyonlu metin gelir. Eserin mikrofilmli sağlıklı çekilemediği için metin okunurken güçlüklerle karşılaşmıştır. Eser harekeli olduğu için harekeye uygun okunmuştur. Bu sebeple anlam dikkate alınmadığı için

hatalı okumalar yapılmıştır. Metinde okunamayan kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler (...) şeklinde gösterilmiştir. (karabacak: VII). Ayrıca metinde bazı ayetler tercüme edilmemiştir. Tercüme edilmemiş ayetler numaraları yazıldıktan sonra – ile gösterilmiştir. Bu bölümün ardından da dizin gelmektedir. Dizin, madde başları ve onlara bağlı ara maddelerden oluşmaktadır. Kelimeler Arapça, Farsça ve Türkçe olarak ayrılmıştır.

Arapça bütün fiil zamanları Türkçe’de de aynı şekillerle karşılanmıştır:

Erāde: diledi 4a/5

ḳālū: eyitdiler 4b/3

na’budu: ‘ibādet-eyler-biz 1b/4

uscudū: secde eyleñüz 5a/1

uṣkun: sākin ol 5a/a

Sadece gelecek zaman farklı tercüme edilmiştir:

Se yekūlūne: eydürler 367a/4

Sevfe yurā: görse gerek 367a/10

Arapça ismi-i failer bazen tek bir isimle bazen de çekimli fiil veya etmek, eylemek gibi yardımcı fiillere –ıcı/-ici yapım eki getirilmek suretiyle, ism-i mefuller ise çoğunlukla edilgen fiil kökünden yapılmış isimler veya yapım eki almış tek bir isimle karşılanmaktadır: (karabacak: VII).

Fāsıḳin: fāsıḳlar 4a/7

Muḥarric: çıkarur 8a/6

Muḥsinin: iḥsān eyleyiciler 21a/10

Ma’dud: sayılmış 19b/7

Sıfat— müşebbeheler ve mübalağa-i ism-i faileri –ıcı/-ici yapım ekinin etmek, eylemek gibi yardımcı fiillere veya herhangi bir fiile getirilerek yapılan kuruluşlarla karşılanmaktadır. Kimi zaman bu birleşiklerin başına gayetde kelimesi eklenmektedir. Bazen de sadece Arapça ismi-i failerle karşılanmaktadır. (karabacak: VII).

Raḥim: rahmet idici 1b/3

ḥakim: gayetde ḥükm eyleyici 4b/8

tevvāb: gayetde tevbeler ḳabūl eyleyici 5a/7

ḳadir: ḳādir 12a/8

‘alim: gayetde bilici 4b/8

Arapça harf-i cerler bazen Türkçe isim hal ekleriyle bazen de edat veya zarflarla karşılanmaktadır:

Fihi: anda 2a/2

Lehum: anlar-içün 4a/2

Mine'l kâfirin: kâfirlerden 5a/1

Fi'l arz: yir yüzinde 4a/9

Li'l –melâ'iket: melâyiklere 4b/3

Min ehad: bir kimseye 11a/11

İleyke: saña 5a/5

'ankum: sizden 6a/6

Bihi: anuñ bile 4a/6

Arapça'daki ism-i mevsuler (ellezi, elleti, ellezine, elletni, ellezine, ellelâti) ise, ol kişiler ki, ol kimse ki, ol ki, ol şekilleriyle çevrilmişlerdir.

İstinsah tarihi belli olmadığı için kesin bir tarih vermemekle beraber dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi hakimdir. Ancak fiil çekimlerimde özellikle de geniş zamanda ekleşmiş şekillerin yanısıra eyler-men, eyler-sen, eyler-biz gibi tam olarak ekleşmenin sağlanmadığı çekimler görmek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

SES BİLGİSİ

1.1.Ünlü Değişmeleri

1.1.1.Daralma

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda meydana gelen daralma, ı / i, u / ü dar ünlüleri ile s, z, ş gibi sızıcı ünsüzler, ses yolunun daralması ile çıkarılan seslerdir. İşte başka ünlü ve ünsüzlerin bu seslere dönüşmesi bir daralmadır. (Karaağaç, 2019:125).

“e /i”

Türk dilinin tarihi gelişmesi dikkate alınarak kök hecedeki “e” ve “i” sesleri genel bir incelemeye tâbi tutulduğu zaman, bu seslerin Eski Türkçeden günümüz Türkçesine kadar geçirdiği dönemde ve Türk lehçe ve ağızlarında önemli bir değişiklik arz ettiği ve fonetik yapı bakımından tutarsızlık içerisinde olduğu gözlenir.

Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde, ön seste ve ilk hecede /i/ ünlüsünün yanında bir /è/ ünlüsünün varlığı da bilinmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesi ağızları içinde geçerlidir. Var olan ayrılıklar yazı diline kıyaslandığında, /i/’li biçimlerin yaygın olduğu görülür. (Korkmaz, 2013:138).

Türkçe kelime başında ve ilk hecedeki bazı /e/’lerin /i/, bazı /i/’lerin /e/ olma temayülü vardır. Bu temayülü Eski Türkçenin başından beri görmekteyiz. Bu iki değişmeden /i/’lerin /e/ olması daha çoktur. Bu çokluk özellikle Batı Türkçesinde görülmektedir. (Ergin, 2007:79).

Eski Anadolu imlâsına genel olarak bakıldığında, bir metinde aynı kelimenin hem “e” hem “i” hem de kapalı e(è) ile yazıldığı görülür. Çalışmaya tabi tuttuğumuz metnin tamamı harekelidir ve kök hece “e” ve “i” sesleri ya hareke ile veya doğrudan doğruya harfle yazılmıştır. Kapalı e (è) için ayrıca bir işaret kullanılmadığı görülmektedir.

a. Metnimizde “e” ile yazılan bazı sözcüklerin bugün de “e” ile yazıldığı görülmektedir:

eger “eğer”

‘*eger* dilese nebi anı evlenmek hâliş senüñ-içün mü’minlerden özge’ 302b/8=033/50.

eglenür “eğlenmek”

‘Tahkiş sizden ba’zuñuz *eglenür*, tizledüp gitmez’ 61b/3=004/59.

evler “evler”

‘idinürsüz yazlarında kaçırılar, kesersiz tağlar, *evler* eyler’ 111b/4=007/74.

ekin “ekin”

“kesilmiş *ekin*, biçilmiş *ekin* gibi olmuşlar”225b/9=021/15.

el “el”

“*ellerini* dağı ayaklarını kesseler ādem öldürmeseler muhālif sağ el bile şol ayak yā çıkaralar yirden ĥabse koymak bile”78b/2=005/33.

b. Metnimizde de günümüzde de “i” ile yazılan bazı örnekler:

inan- “inanmak”

“Ol kimse ki geldi girçeklik bile dağı girçekledi, *inandı* ĥađkı ki Ebû Bekr Şıddık anlar müttakīlerdür, küfri ma’şiyeti terk ettiler.”333b/6=039/33

iste- “istemek”

“Kim āĥiret şevābın *istese* arturur-biz anuğ şevābını bir bir on yidi yüze dek.”352a/5=042/19

işid- “işitmek”

“Eyit yā Muĥammed: Bağa vahy oldı ki taĥkīk *işitdi* Ĥur’ān’ı bir bölük cinnīler”424a/4=072/1

c. Metnimizde ilk hece “i” sesini koruduğu halde günümüzde “e” ile yazılan kelime:

gice “gece”

“Zıkr eyle Tağrı ta’ālānuđ adını dāyim ol zıkr üstine *gicede* gündüzde.”425b/10=073/6

d. Bugün “e” ile yazılan bazı kelimelerin metnimizde “i” ile yazıldığı görölmektedir:

di- “demek”

“Anuđ olmađdan virilmedi ađa dūnyā mālından nesne, fakīrdür, mālı yođdur *didiler*.”28a/10=002/247

giñ “geniş”

“yir dar oldı anlara hemden ĥamdan ĥussadan *giñ* olduğu-y-ıla dar oldı anlar üstine nefsleri.”142a/6=009/118

irte “erte, arka”

“Her iş faşl olur ol gicede selāmetlık bile, ol gicede *irte* çıkınca, şabāĥ olinca.”446a/2=097/4

vir- “vermek”

“Mühlet vir bağa az mühlet *virmek*.”426a/3=073/11

yidi “yedi”

“Taĥkīk biz yaratduğ sizün üstünüze *yidi* ĥat gök birbiri üstine yā melāyikler yürümeĥ için yā yıldızlar yürümeĥ-içün.”239a/9=023/17

yil “yel”

“Kaçan gemilerde olsañuz, yorulsa ol gemiler anlar bile yumşak *yil* bile yañşı yıl bile.”145b/4=010/22

yir “yer”

“gişilere emin olacak *yir* kılduk.”13b/8=002/125

yit- “yetmek, kâfi”

“Tanrı ta’âlâdan özge eydilür: Gayib oldı, bizden *yitti*.”344a/1=040/74

1.1.2.Düzleşme

“o > a / u > ı, i”

Yuvarlaklaşma olayının tersi olan olan bir ses olayıdır. Yuvarlak olan dudak ünlülerinde görülen bir değişmedir. Küçük ünlü uyumu dediğimiz dudak benzeşmesinin, ters yönde gerçekleşmesidir. (Timurtaş,2019:128).

Eski Anadolu Türkçesinin en belirgin özelliklerinden birisi olan yuvarlaklaşmaya karşılık, genellikle “y, r, l, n” ünsüzlerinin etkisiyle incelediğimiz eserde düzleşmenin olduğu görülür. Ayrıca söz konusu eserde bazı kelimelerin hem düz hem yuvarlak şekline rastlanılmaktadır.

gümiş “gümüş”

“bir kıantar altın *gümiş* andan nesne almañuz”56a/10=004/20

koyundan “koyundan”

“Her dırnağı olan nesneyi şığırdan *koyundan* haram eyledük anlara iç yagını”102b/3=006/146

1.1.3. Yuvarlaklaşma

Düz bir ünlünün, yanındaki dudak ünsüzünün veya söz içindeki yuvarlak bir ünlünün etkisiyle yuvarlak sıradan bir ünlüye dönüşmesi olayıdır. (Timurtaş, 2019:147).

Metnimizde ünlü uyumu, sağlam bir yapıya sahip değildir. Yuvarlaklaşmanın temel nedeni eski dönemlerde sözcüklerin bünyesinde bulunan “-g” ve kalın şeklinin düşmesidir.

1.1.3.1.Kelime Kökünde Yuvarlaklaşma

Eski Türkçe devresinde mevcut olan –ğ ve –g’ler düşerken, kendinden önceki vokali yuvarlaklaştırmışlardır. Bu hâdise düşmekten ziyade bir kaynaşma mâhiyeti taşımaktadır. Bu şekilde yuvarlak vokal taşıyan kelimelerden kapu, aru gibi sözlerde yuvarlaklaşmaya –ğ ve –g’nin düşmesi kadar, p ve v gibi dudak ünsüzleri de sebep olmuştur denilebilir. (Timurtaş, 2019:28).

aru “arı, temiz”

‘Tābi’ oldı ibrāhim dinine **aru** i’tikād bile.’68a/10=004/125

kapu “kapı”

‘Eğer açsavuz anlara bir **kapu** gökden, andan göge çıksalar.’181b/4=015/14

ulu “ulu, yüce”

‘Daddurur-biz anlar **ulu** ‘azābı ki cehennem odunıñ ‘azābıdur.’253b/2=025/19

Bu yuvarlaklaşma eğilimine rağmen çalıştığımız eserde geçen bazı kelimelerde “-g” ve “-g” sesleri düştüğü halde yuvarlaklaşmanın olmadığı görülür:

diri “diri, canlı”

‘Eger toprak olsavuz dañı atalarumuz toprak olsa-biz türbeden çıkar mıyuz **diri** mi oluruz, didiler.’270a/10=027=67

katı “çok, ağır”

‘Tañrı ta’ālānuñdur şābit aña özge, kimsenüñ mülki qalmaz. Ol gün kâfirler üstine **katı** düşvār gündür.’254a/2=025/26

kiçi “küçük”

‘zerre ağırınca nesne göklerde dañı yirlerde andan **kiçi** olmasa andan ulu dañı olmasa’305b/7=034/3

‘b, m, p, v” dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı tesiriyle bazı sözcükler yuvarlaklaşmıştır:

givür- “katmak, sokmak”

‘Yā Rabbenā! **Givür** anları cennetlere ki adı cennāt-ı adndur ki va’de eyledi-sen’338a/6=040/8

Yabız>yavuz “kötü, yaman”

‘Ol gişiler kâfir oldılar **yavuz** kaytarup kaçsalar andan sonra tapmazlar özlerine mu’in’375b/1=048/22

Kapığ>kapu “kapı” 182b/8, (“kapu”) kelimesinin yuvarlaklaşmasında “-ğ” sesinin düşmesi kadar, “p” dudak ünsüzünün de tesiri vardır.

‘Ol cehennemüñ yidi **kapusu** vardur, her kapuda bir cüz’ kısmet olmışdur.’182b/8=015/44

1.1.3.2.Eklerde Yuvarlaklaşma

Eklerin yazılışı Arap harfli yazıyı bırakıncaya kadar, klişeleşmiş halde devam edegelmiştir. Eski Türkiye Türkçesinde ilk zamandan beri bu kalıplaşmış şekillerin yazılışı bugünkünden farklı ve muayyen şekilde olmuştur. Metinlerimizde de bu vaziyet devam

etmekte, kökün ve diğer eklerin vokali ne olursa olsun, bu eklerdeki vokallerin değişmediği görülmektedir. Bu hâdise bir fonetik meselesi olduğu kadar, bir imlâ meselesi de olabilir. (Timurtaş, 2019:32).

Metnimizde bulunan bazı ekler yuvarlaklaşmış olarak karşımıza çıkmış bunda dilimizin tarihi gelişim süreci etkili olmuştur.

1.1.3.2.1. “-uk,-ük” fiilden ad yapma eki

artuḳ “başka, fazla”

“Yā **artuḳ** eyle anuḡ üstine.”425b/8=073/4

bölük “kısım, cemaat”

“üç sınıf olursız, üç **bölük** olursız, yüce menzil ehli ki aşḫāb-ı yemīndür bereket ehli dūr “393a/5=056/7

buyruḳ “emir, ferman”

“**Buyruḳ** bizüm ḫatumuzdan ḫāşıl olur, muḫtezası ḫikmet üstine.”360b/10=044/7

eksük “eksik, noksan”

“şu içildi, **eksük** oldu.”156a/3=011/44

ṭanuḳ “tanık, şahit”

“Tanrı ta’ālā **ṭanuḳ** yitişür ki Muhammed resûlu’llāhdur.”376a/8=048/28

yazuḳ “günah, suç”

“Kim ḳorḳsa vaşıyyet eylegenden meyl eylemeḡe ya **yazuḳ** işlemeḡe, işlāḫ eylese yazuḳ olmaz anuḡ üstine.”19b/4=002/182

1.1.3.2.2. “-aru/-erü” yön gösterme eki

ilerü “ileri, önce”

“Kim dilese sizden **ilerü** varsun yā arda varsun.”428a/2=074/37

1.1.3.2.3. “-dur/-dür-” fiilden fiil yapan ettirgenlik eki

eydür “söyle”

“**Eydür**: Kaşki ben yaḫşı ‘amel taḳdīm eyleye-yidüm bugün dirlüḡüm çün.”442a/10=089/24

1.1.3.2.4. “-ur/-ür” fiilden fiil yapan ettirgenlik ekleri

artur- “arttırmak, çoḡaltmak”

“Eyt: Yā Rabbī **artur** benüm ‘ilmümü.”223b/2=020/114

1.1.3.2.5. “-sun, -sün; -sunlar, -sünler” emir kipi 3. kişi ekleri

Eski Türkçe devresinden beri emir 3. Şahıs eki –sun’un (eski şekli –zun’dur) vokali daima yuvarlaktır. Eski Türkiye Türkçesinde varlığını muhafaza eden bu yuvarlaklık imlâda son zamanlara kadar devam etmiştir. (Timurtaş, 2019:33).

çıkarsun “çıkarsın”

“Du’â eyle bizüm için, Tanrı ta’âlâ **çıkarsun** bizüm-çün yirden biten nesneleri.”7a/2=002/61

eylesün “eylesin”

“Du’â eyle bizüm-çün Tanrı ta’âlâya ki beyân **eylesün** bize.”7b/8=002/68
olsunlar “olsunlar”

“Sizden bir cemâ’at **olsunlar**, halkı hayra istesünler, yahşı işlere buyursunlar”
44a/8=003/104

getürsünler “getirsinler”

“Kaçan baña du’â eyleseler baña icâbet eylesünler, baña imân **getürsünler**, ola kim hidâyet üstüne şabit olalar.”20a/7=002/187

1.1.3.2.6. “-dur, -dür” bildirme eki

anlardur “onlardır”

“Ol münâfıklar **anlardur** ki tebdil eylediler azğunlığı hidâyet bile, hidâyeti terk eylediler, azğunlığı kabûl eylediler.”3a/4=002/16

aylardur “aylardır”

“Hac ayları bilinmiş **aylardur**, Şevvâl Zi’l-ka’de, Aşr-ı Zi’l-hiccedür.21b/7=002/197
bağışlayıcıdur “bağışlayıcıdır”

“Taḥkîk Tanrı ta’âlâ yazuklar **bağışlayıcıdur**, rahmet idicüdür.”18b/3=002/173
korğmağdur “korkmaktır”

“Evlere ardından varasız, giresiz; lâkin yahşılık Tanrı ta’âlâ’dan **korğmağdur**.
“20b/9=002/189

katıdur “katıdır”

“Menden korğunuz, menüm ‘azâbum **katıdur**.”5b/3=002/40
bilicidür “bilicidir”

“Her nesne ki nafağa eylersiz, hayr eylersiz mâldan; taḥkîk Tanrı ta’âlâ anı bilür, gâyetde **bilicüdür**, cezâlar virici.”32b/3=002/273

dimekdür “demektir”

“Elif, lām, mim, ma’nisi ‘ena’llāhu a’lemu” **dimekdür**.”34b/9=003/1

gibidür “gibidir”

“Eyitdiler: Şatmağ ribā *gibidür*, didiler.”32b/8=002/275

1.1.3.2.7. “-um / -üm; -(u) muz / -(ü) müz” iyelik 1. kişi ekleri

Eski Türkiye Türkçesinde 1. Şahıs iyelik eklerinde vokal daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşmaya –m sebep olmuştur. (Timurtaş, 2019:33).

haccum “hacım”

“Eyit yā Muhammed: Taḥḳīk benüm namāzum, barça ‘ibādetüm yā ḳurbanlığım yā *ḥaccum* dirlügüm daḥı ölmegüm Taḥrı ta’ālāyadur.”104b/1=006/162

ḳardaşum “kardeşim”

“Aciz oldum bu ḳarğa ḳadarınca olmaḳdan ki *ḳardaşum* tenini yire göme ḳoyam.”78a/5=005/31

ḳolum “kolım”

Eger ḳolunı uzatsaḥ meni öldürmeg-çün men *ḳolumı* uzatmaz-men sana seni öldürmeg-çün.”77b/10=005/28

ḳurbānlığım “kurbanlığım”

“Eyit yā Muhammed: Taḥḳīk benüm namāzum, barça ‘ibādetüm yā *ḳurbanlığım* yā ḥaccum dirlügüm daḥı ölmegüm Taḥrı ta’ālāyadur.”104b/1=006/162

Tanrum “Tanrım”

“ Bu benüm *Tanrum*, bu uludur.”95a/10=006/78

ecrüm “ücretim”

“Menüm *ecrüm* Allāh üstinedür.”149b/10=010/72

atalarumuzu “atalarımızı”

“Biz *atalarumuzu* bulduḳ, eşnama ‘ibādet iderlerdi.”150a/9=009/78

avratlarumuz “kadınlarımız”

“Siz oḒlanlar isteḥüz, ‘*avratlarumuz* isteyeküm.”40a/9=003/61

ḳatumuzdan “yanımızdan”

“Vaḳtī ki haḳ geldi anlara bizüm *ḳatumuzdan* eyittiler: Taḥḳīk bu siḥirdür, didiler āşikāre.” 150a/6=010/76

yazuḳlarumuzu “günahlarımızı”

“*Yazuḳlarumuzu* baḒışla, kurtar bizi cehennem odınuḒ ‘azābından.”36a/5=003/16

1.1.3.2.8. “-uŋ / -üŋ ; -uŋuz / -üŋüz” iyelik 2. kişi ekleri

Sonradan yuvarlaklaşmış olan 2. kişi iyelik eklerinin ünlüsü daima yuvarlaktır ve bu yuvarlaklaşma “-ŋ” nin tesiriyle ve birinci teklik kişi ekine benzemek suretiyle olmuştur.

tanruŋa “tanrına”

Du’ā eyle bizüm-çün senüŋ *tanruŋa* ki saŋa nebīlīği ki ‘ahd eylemişdür.’’358a/10=043/49

katuŋdan “yanından”

‘Anlaruŋ ba’zısı işidür senden; hattā ki senüŋ *katuŋdan* çıksalar.’’371a/7=046/16
havālūŋe “havaline”

‘Ne oldı kâfirlere ki senüŋ *havālūŋe* cem’ olurlar sür’at bile’’422a/3=070/36
günahlaruŋuz “günahlarınız”

‘‘Afv ider sizden *günāhlaruŋuz* ki yamanlıkdur islāmıdan burun.’’422b/7=071/7
iklimlerünüŋden “iklimlerinizden”

‘Savaş eylemediler sizüŋ bile dünyāda daŋı çıkarmadılar sizi *iklīmlerünüŋden*,
evlerünüŋden.’’406a/5=060/8

1.1.3.2.9. “-uŋ / -üŋ ; -nuŋ / -nüŋ” ilgi hāli eki

Genitif ekinin vokali Eski Türkçede ancak yuvarlak vokal taşıyan bir köke getirildiği zaman yuvarlaktır. Yāni vokal āhengine tābidir. Eski Türkiye Türkçesinde ise, genitif ekinin vokali daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşma –ŋ tesiriyle olmuştur. Nitekim 2. Şahıs iyelik eki –(u)n, –(ü)n’deki yuvarlaklık ta –n’den gelmektedir. Bu yuvarlaklaşma hadisesinde, 1. Şahıs iyelik eki –m’nin tesiri olduğu düşünülebilir. (Timurtaş, 2019:34).

anlaruŋ “onların”

‘Anlara Taŋrı ta’ālā hidāyet virdi dīnine, *anlaruŋ* ‘ağılları sālimdür vehm ‘ādet münaza’a eyledükde.’’322a/8=039/18

düşmānlarunuŋ “düşmanlarının”

‘Ol cezāsıdır Taŋrı ta’ālā *düşmānlarunuŋ*, cezāsı cehennem odıdır.’’347b/1=041/28
odınuŋ “ateşin”

‘Taŋrı ta’ālāya daŋı resūline taŋkik yaratduk, yaraqladuk kafirler-içün cehennem *odınuŋ* ‘azābını.’’374b/1=048/13

sizüŋ “sizin”

‘Ol Taŋrı ta’ālā men’ eyledi sizden anlaruŋ ellerini, *sizüŋ* ellerünüŋüzi daŋı anlardan Mekke içinde size zafer virdükten sonra anlar üstine.’’375b/4=048/24

1.1.3.2. 10. “-lu / -lü” isimden sıfat yapma eki

İsimden sıfat yapma eki –lu, –lü ve bunun menfisi –suz, –süz’ün de vokali, Eski Türkiye Türkçesinde daima yuvarlaktır. Eski Türkiye Türkçesinde –lu, –lü’deki yuvarlak vokalin bulunmasına sebep, aslı –lıg, –liğ’te bulunan –ğ, –g’dir. Türk dilinin seyri içinde bu –ğ, –g’ler düşmüş, daha doğrusu kendinden önceki vokalle kaynaşarak onu yuvarlaklaştırmış ve bazen uzatmıştır. (Timurtaş, 2019:34).

hayırludur “hayırlıdır”

“Tanrı ta’ālā katında olan *hayırludur* tabl āvāzından dahı təcirlikden.”409a6/062/9 meşakkatlı “meşakkatli”

“Eşekler gibi ki kaçır dahı kaçır qahırdan, *meşakkatlu* ‘amelden.”428a=074/50 sıfatlı “sıfatlı”

“Kaçan ‘ahd eyleseler şabr eyleyeler zahmetlerde, hastalıklarda, gāālīqda şavaş hālinde dahı ol *şifatlı* gişiler anlardur ki girçek erenlerdür şıdk üstine.”18a/5=002/177 tatlı “tatlı”

“Kılduk ol yirler üstinde yüce tağlar yaratduq, içürdük size *tatlı* sular.”431b/10=077/27 kuvvetlü “kuvvetli”

“Kuvvetlü eyledi anı rûhu’l Kudüs bile ki hayr eyledi.”29a/9=002/253 dānelü “taneli”

“Anuñ meşeli yaşşı taşa beāzer ki üstinde topraq olsa, anuñ üstine ulu *dānelü* yağmur inse”31a/ 8=002/264 yüklü “gebe”

“Vaqtı ki cimā eyledi aña *yüklü* oldı, hafif yüklü olmaq.”121b/10=007/189

1.1.3.2.11. “-suz / -süz” isimden sıfat yapma eki

Sıfat yapma ekinin menfi şekli –suz, –süz’deki yuvarlak vokal ise, –lu, –lü tesiriyle ve analogi yoluyla meydana gelmiştir. (Timurtaş, 2019:34).

ağacsuz “ağaçsız”

“Eger yitişmeseydi aña Tanrı ta’ālānuñ ni’meti ki tevfiğdür. Tebveye birağılurdu çok yirde *ağacsuz* melāmet olup buyrulmuş rahmetden, kerāmetden.” 413a/5=068/48 akılsuz “akılsız”

“Eyitdiler: Eger biz işitse-y-idük yā *akılsuz* olsa, bilse-y-idük biz cehennem ehlinden olmaz-ıduq, diyeler.”416a/4=067/10 cānsuz “cansız”

‘Bu tişşâller nedür? Şûretlerdür *caşsuz* ki siz aña ‘ibâdet eylersiz.’”228a/5=021/52
deliksüz “deliksiz”

‘Ba’zı gişiler çekişürler Taşrı ta’âlânuş tevîdinde daşı şıfatında ‘ilmsüz *deliksüz* daşı hidîyetsüz ki rucû’ eyleye resule kitaba, ol kitâb Taşrı ta’âlâ indürmüşdür.’”293a/9=031/20
dilsüz “dilsiz”

‘şâğır, *dilsüz*, gözsüz, kör oldılar.’”3a/8=002/18
direksüz “direksiz”

‘Taşrı ta’âlâ yüce eyledi, gökleri yaratdı *direksüz*, mu’allak düşmişdür; andan soşra ‘arş müstevi oldı.’”172a/2=013/2

1.1.3.2.12. “-dum / -düm” görülen geçmiş zaman teklik 1. kişı eki

Görülen geçmiş zaman 1. Şahıs ekinde vokal, Eski Türkiye Türkçesinde daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşma –m tesiriyle ortaya çıkmıştır. (Timurtaş, 2019:35).
bildüm “bildim”

‘Ben *bildüm* ki taşkış Taşrı ta’âlâ cemî’ nesneye şadirdür.’”30b/4=002/259
buyruldum “buyruldum”

‘Eyit yâ Muhammed: Taşkış ben *buyruldum* ki ben olam evvel müsülmân olanlardan sen olma yâ Muhammed, müşrik kâfirlerden.’”89b/9=006/14
eyitmedüm “söylemedim”

‘Ben size *eyitmedüm* mi ki taşkış ben bilür-men gökler ‘aybını, yirler ‘aybını’”
4b/9=002/33.
kıldum “kıldım”

‘Ben sizi efzal *kıldum* ‘âlemde ol zamân şavminden.’”13b/2=002/122
öğretüm “öğrettim”

‘hikmet virdüm daşı Teverit’i *öğretüm* daşı İncil’i öğretüm.’”87b/1=005/110
virdüm “verdim”

‘Menüm ni’metlerümi zıkr eyleş ki size ni’metler *virdüm*.’”5a/11=002/40
yatum “yattım”

‘Eyitdi: Bir gün olmuş, *yatum*, didi.’”30a/11=002/259

1.1.3.2.13. “-duş / -düş” görülen geçmiş zaman teklik 2. kişı eki

Görülen geçmiş zaman 2. Şahıs ekinde de vokal daima yuvarlaktır. Bu yuvarlaklığın sebebi, -ş ve 1. Şahıs eki –düm’dür. Benzeşme yoluyla oluşmuştur. (Timurtaş, 2019:35).

durgurduñ “beklettin”

“Niçün meni gözsüz *durgurduñ* türbeden? Benüm gözüm var-ıdı, görürdüm.”224a/4=020/125

eyitdün “söyledin”

“Sen mi *eyitdün* gişilere ki beni ve anamı, tañrıları idünüz Allāh’dan özge” 88a/4=005/116

eylemişdün “eylemiştin”

“Yā Rabbenā! Biz temettü’ eyleyüp ba’zumuz ba’zumuz bile hoş geldük, yitişdük ol ecele bize ‘ömr *eylemişdün*, mühlet virmişdün.”100b/1=006/128

kırtardun “kırtardın”

“*Kırtardun* Nüh’ı bilesince olan mü’minler dañı tolu gemi içinde.”261b/4=026/119 söylemedün “söylemedin”

“Kaçan özlerine bir āyet getürmesen Kur’ān’dan ki anlar iktirāh eylediler niçün sen özgeden *söylemedün*, didiler.”122b/6=007/203

virmişdün “vermiştin”

“Yā Rabbenā! Biz temettü’ eyleyüp ba’zumuz ba’zumuz bile hoş geldük, yitişdük ol ecele bize ‘ömr eylemişdün, mühlet *virmişdün*.”100b/1=006/128

yaratduñ “yarattın”

“Beni otdan *yaratduñ*, ādemi balçıkdan yaratduñ.”105b/3=007/12

yatduñ “yattın”

“Niçe yıl olmış, *yatduñ*, didi.”30a/11=002/259

1.1.3.2.14.“-duğ / -dük” görülen geçmiş zaman çokluk 1. kişi eki;

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. Şahıs eki de, Eski Türkiye Türkçesinde daima yuvarlaktır. Bu partisip şeklinin çokluk 1. Şahıs ekindeki vokalin yuvarlaklaşmasına analogi yoluyla tesir ettiği düşünülebilir. (Timurtaş, 2019:35).

alduğ “aldık”

“Biz *alduğ* emrümüzi muhtelif olmağ bile andan öñdün.”135a/6=009/50

çıkarduğ “çıkardık”

“Eger bizüm gücümüz yitişse-y-idi sizün bile *çıkarduğ*.”134b/2=009/42

eyledük “eyledik”

“Şor ol şehre, biz anda-y-ıduk dañı kâfileye şor ki iqbāl *eyledük* anlar bile, taħkīk biz girçek-biz.”169b/3=012/82

getürdük “getirdik”

“Biz az bizā’a **getürdük** ki zağal aqça-y-ıdı yā az keseydi bize keyl tamām bize ihsān eyle.”170a/2=012/88

kılduk “kıldık”

“Andan sonra **kılduk** biz, halife itduk yir yüzinde evvel ümmetler helāk olduqdan özge görmeg-içün.”144b/7=010/14

kurtarduk “kurtardık”

“Anı yalanladılar, bzi anı **kurtarduk**, bilesince olan müsülmānları dağı kurtarduk gemi içinde.”149b/10=010/73

tapduk “taptık”

“Ben Allāh’a şıgınurın olmağdan; illā kimseyi bulduk, **tapduk**, metā’umuz anuñ katında.”169b/6=012/79

1.1.3.2.15. “-uz / -üz” geniş zaman çokluk 1. kişi eki

Bu ek, “biz” zamirinden meydana gelmiştir. Zamirden sonra meydana gelen ilk ses, “b- > v-“ değişikliğinden sonra, ünlüyle kaynaşarak eki yuvarlaklaştırmıştır.

bilirüz “biliriz”

“Biz gayetde **bilürüz**, anda olanı.”283a/6=02932
durur mıyuz “durur muyuz”

“Eger biz ölsevüz, toprak olsavuz ikinci yinji yaradılıp **durur mıyuz**, dirler.”172b/1=013/5

korğaruz “korkarız”

“Şudan müzāhameden **korğaruz**, didiler.”274a/5=028/23
oluruz “oluruz”

“Ölürüz, diri **oluruz**, biz ba’s olup diri olmaz-biz öldükden sonra.”240b/5=023/37
yazaruz “yazarız”

“Tağkīk biz **yazaruz**, sābit eylerüz ‘amel şağīfesinde.’”230b/3=021/94

1.1.3.2.16. “-a- vuz / -e- vüz” istek kipi 1. çokluk kişi eki

Emir istek şeklinin çokluk 1. kişi eki olan bu ek, “biz” zamirinden oluşmuştur. İlk ses “b- > v-“ değişmesi sonucu ekin ünlüsü, dudak ünsüzü “v” nin etkisiyle yuvarlaklaştığı görülür. Sonraları ekteki vokal uyumuna tābi olmuştur. (Timurtaş, 2019:35).

açsavuz “açalım”

“Eger **açsavuz** anlara bir çapu gökden, andan göge çıksalar.”181b/4=015/14
oğıyavuz “okuyalım”

“Biz ĩmān getürmez-biz sen göge çıkmağa hattā bize bir kitāb indürmeyince *okıyavuz.*” 202a/3=017/93

eyitsevüz “ söyleyelim”

“Tanrı ta’ālā haşr eylese anlaruñ barçasını, tekebbürlik eyleyenleri dañı za’ıfleri andan sonra *eyitsevüz* melā’iklere.” 309a/10=034/40

1.1.3.2.17. “-ur / -ür” geniş zaman eki

Eski Türkçede geniş zaman eki umumiyetle –ur, –ür, bazen –ar, –er, nadiren de –ır, –ir şeklindedir. Eski Türkiye Türkçesinde –ur, –ür’ün –ır, –ir şekli yoktur; vokali yuvarlaktır. Fakat vokal āhengine tabi olduktan sonra da, bu ekin yazılışı klişeleşmiş olarak son zamanlara kadar –ur, –ür şeklinde devam etmiştir. (Timurtaş, 2019:36).

arturur “artırır”

“Tanrı ta’ālā *arturur* hastalığını küfürde.” 2b/7=002/10

buyurur “ buyurur”

“*Buyurur* mısız gişilere ĩmān getürmege, yahşılığa.” 5b/5=002/44

durur “durur”

“Ol şıgır delil degüldür. Yiri süriyüp *durur*, döndermeyüp durur, ekin dañı içürmeyüp durur.” 8a/3=002/71

bilür “ bilir”

“Tanrı ta’ālā ihāta eylemişdür kâfirleri, barçasını *bilür.*” 3a/10=002/19

1.1.3.2.18. “-u / -ü” zarf-fiil eki

Zarf- fiil eki, Eski Anadolu Türkçesindeki genel eğilime paralel olarak her yerde yuvarlaktır.

diyü “diyerek”

“Ben ad virdüm aña Meryem *diyü.*” 38a/2=003/36

1.1.4.Ünlü Düşmesi

Çalışmaya tabi tuttuğumuz metinde kelime başında ünlü düşmesine rastlanılmamakla birlikte, dilimizde orta hecenin vurgusuz olmasından, kelime bünyesinde ve eklerde ünlü düşmesi görülmektedir. Ünlü düşmesi Türkçenin hece yapısıyla ilgili olarak hece sayısının azalmasını da doğurur. (Şirin, 2003:41).

1.1.4.1. “-ı/-i- > ø”

Ayrı-: Ayrılmış “ayrılmış”

“Dağı harām oldu iki kız kardeş ortasını nikāhda; lākin geçmiř olsa birisinden *ayrılmıř* olsa taħkīk Tađrı ta’ālā gūnāhlar bađıřlayıcıdur ‘afv eylemek bile, rađmet eyleyūcūdür.”56b/10=004/23

Dirilik: dirlik “dirilik, hayat”

“āřikāre beyyine bile yā ekiřseler *dirlik* eyleñūz yađsılık bile.”56a/7=004/7

Eyitūr-: eydūr- “sōyler”

“*Eydūr*, iřitdūk, āřī olduđ diřelerdi; iřit, gōr bizi diřelerdi anlara hayırlu-y-ıdı, dođru-y-ıdı.”59b/7=004/46

Qarın: şarnında “karnında”

“İki irkek mi harām eyledi, yā iki diři mi harām mı eyledi iki diři dađı *karnında* gōtūrdūđi nesneyi.”102a/6=006/143

1.1.4.2. “-u-, -ū- > ø”

Boyun: Boynığ “boynun”

“Anuğ *boynığda* mesed ipi var yā cehennem zencīri ağazından şoşarlar, aşağadan çıkar.”450b/2=111/5

buyur-: Buyruķ “emir, buyruk”

“Eger dōnderseler Tađrı ta’ālānuđ hūkmine, nebinūđ hūkmine řaytarsalar, *buyruķ* eyesine řaytarsalar ki haķ hūkm iderler ki Tađrı ta’ālā bilūr-ıdı anı istinbāđ eyleyen giři ki Tađrı ta’ālānuđ hūkmini ictihā bile çıkarur.”63b/2=004//83

ogul: oğlı “oğlu”

“Cimā eyleñūz Ramazān gicelerinde, talep eyleñūz; izdeñūz cimā’ eylemekde Tađrı ta’ālā size yazduđı kıızı, *ođlu*, dađı yinūz, iinūz hattā beyān olunca size sabāh aydınlıđı.”20a/11=002/187

buyur-: buyrıl- “buyrulmak, emredilmek”

“Men *buyruldum* ki, mūsūlmānlardan olam.”149b/10=010/72

1.1.5. Ünlü Türemesi

Türkçede ses ve şekil değişiklerine uğramış kelimelerde veya alıntı kelimelerde, ses dizileri aynı hecede ve hece geçişlerinde hecelemeye aykırı bir sırada olursa araya ünlü ve ünsüz bir ses eklenerek sorun ortadan kaldırılır. (şirin, 2003:41).

hayır “ hayır, iyilik, faydalı” (<A. hayr).

“Eger bilseñūz anlarda *hayr* olmađı emāneti virūñūz anlara Tađrı ta’ālānun mālından ki size virdi.”247b/9=024/33

ķāvül “söz, and, yemin” (<A.kavl).

“Degüldür mü’minler ķāvli illā eyitmek.”249b/7=024/51

ķavüm “kavim, kabile, boy” (<A. kavm).

“Niçe **ķavim** helāk eyledük özlerindem burun geķmiş zamānlarda.”325b/7=038/3

küfür “küfür”(<A.küfr)

“Taņrı ta’ālā katında, fitne **küfür** dağı katı ulu yazuķ.”14a/1=002/214

Vaķit “vakit”(<A.vakt)

“Yağma eyleyici atlar haķķı-y-iķün eyleyüp gāret şabāh **vaķtında**.”447a/9=100/3

ķabir “mezar, kabir” (<A.kabr)

Bilmez mi kāfir kaçan ba’s olsa, türbeden dursa **ķabr** içinde olanlar? 447a/1=100/9

1.1.6.Ünlü Uyumu

İncelik-kalınlık bakımından vokal uyumu, Türkçede her devirde sağlamdır. Yuvarlık-düzlük bakımından vokal uyumu ise, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, XV. Yüzyılın ilk yarısında da henüz tamamiyle umumileşmemiştir. (Timurtaş, 2019:26).

1.1.6.1.İncelik – Kalınlık Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu olarak da bildiğimiz dil uyumu Türkçenin hemen her döneminde karşımıza çıkan bir özelliktir. Dil uyumu, kök veya eklerle genişletilmiş Türkçe bir kelimenin ilk hecesi kalın bir ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerin ünlülerin de kalın; ilk hecesi ince ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerin ünlülerinin ince olmasıdır. (Köktekin, 2011:75).

Türkçenin en belirgin özelliklerinin başında ünlülerin kalınlık-incelik bakımından tam bir uyum içinde bulunması gelmektedir. Tarihi gelişim içerisinde tam olan bu uyum metnimizde de kendini göstermektedir.

1.1.6.1.1.“ lıg,-lig,-lık/lik “ isimden-isim yapım eki

Bu ek Türkçe kelimelerde kullanıldığında uyuma uymaktadır. Ancak yabancı kelimelerin kalın ünlülerle kullanıldığında uyumun dışında kalabilmektedir.

azğunlık “azgınlık”

“Siz degülsüz; illā ulu **azğunlık** içinde-siz, didük.”416a/4=067/9

delülük “delilik”

“Anların şâhibi Muhammed resûlu’llâhda **delülük** yoktur.”121a/8=007/184

geymeklik

“Öğretmiş Dâvûd’a **geymeklik** zırhlar şân’atını size şaklamak için sizi şavaş günlerinde kılıçdan süngüden.”229b/4=021/80

Gözsüzlik

“Ol gün ki haberler **gözsüzlik** gibi olur anlara ol günde anlar birbirlerine şormazlar.”278a/6=028/66

körlik

“Kur’ân okunsa muķīm olmazlar şağırılık **körlik** üstine, işidürler, ‘amel iderler.”257a/3=025/73

ķurbanlık

“Başlarıñuzı yülütmeñüz hattâ ki **ķurbanlık** maħalline yitişip ķurbân olmayınca.”21b/1=002/196

tanuķlık

“Tanrı ta’âlâ katında **tanuķlık** virmege daħı doğrudur, yaķındur ki şek eylemeyesüz.”33b/10=002/282

yaħşılık

“yâ dutuñuz, kaytaruñuz anları **yaħşılık** bile yâ seyyib eyleñüz, koyunuz, ğitsünler yaħşılık bile.”26a/1=002/231

1.1.6.1.2. “-ki” aitlik eki

İsimden sıfat yapan, aitlik bildiren bu ek, günümüzde sürekli ince yazılırken, çalıştığımız metinde, bir örnekte bu duruma uymamaktadır. “-k1” eki iki ünlü arasında tonlulararak “ ğ1” şekline dönüşmüştür.

ķarnumdağı olğanı “karnımdaki oğlanı”

“Yâ Rabbî! Ben nezr eyledüm **ķarnumdağı olğanı** Mescid-i Aķsâ’da ķulluķ eylemek için.”37b/10=003/35

1.1.6.1.3.“-ken / -(i)ken” zarf fiil eki

“i” fiilinin zarf-fiil ekidir. Eski Oğuz Türkçesinde ünlü uyumuna girmez. (Gülsevin-Boz, 2004:151).

Günümüzde daima ince yazılan bu ek çalıştığımız metinde de incedir.

bilür-iken “bilirken”

“Tanrı ta’âlâya şirk getürmeñüz, kâfir olmağunuz siz **bilür-iken**.”3b/6=002/22

görür-iken “görürken”

“Sizi kırtarduk Fir’avn çerisinden, garq eyledük Fir’avn’ı dahı kavmini siz **görür-iken**.”6a/4=002/50

yatur-iken “yatarken”

“Geldi anuñ ehline bizüm ‘azabumuz gice **yatur-iken** Lût kavmi gibi yâ gün buçuğında Şu’ayb kavmi gibi.”105a/3=007/4

korçar-iken “korkarken”

“Yâ duta anları muhkem, helāk eyleye anlar helāk olmağdan **korçar-iken**.”188a/5=016/47

1.1.6.2.Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu

Dil uyumu kadar köklü ve eski olmayan dudak uyumu Eski Anadolu Türkçesinde zayıftır. Dolayısıyla bu durum, Eski Anadolu Türkçesinin en önemli fonetik özelliklerinden biri olmuştur. Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaşma ve düzleşme dudak uyumunu büyük ölçüde bozmaktadır. Bu iki fonetik özellikten dolayı dudak uyumunun bu dönemde zayıf olduğunu söyleyebiliriz. (Köktekin, 2011:75).

Metnimizde devamlı yuvarlak ünlü taşıyan ekleri “Yuvarlaklaşma” bahsinde ele almıştık. Bazı ekler ise kökün ünlüsü düz de olsa, yuvarlak da olsa daima düz yazılmaktadır, ancak bazı eklerin her iki hâli de tespit edilmiştir. Bu düzlük fonetik bir özellik olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde son zamanlarda yazım kuralı olarak devam etmiştir.(bkz. Yuvarlaklaşma).

1.1.6.2.1.“-ı / -i , -(n)ı / -(n)i , -(y)ı / -(y)i” yükleme hâli eki

Çalışmamızda bu ek daima düz yazılmıştır.

yirleri “yerleri”

“Tanrı ta’ālā indürdi gökden şuları, diri eyledi ol şu-y-ıla **yirleri**, öldükden sonra yâbis oldı envā’ nebāt bitirmek bile.”189a/10=016/65

şuları “suları”

“yâ senüñ bir bostanuñ olmayınca hurma ağaçlarında üzüm ağaçlarından akıdasın **şuları** anuñ içinde aqıtmaq.”201b/11=017/91

nesneyi “şeyi”

“Eger başa tâbi’ olsañ şorma benden bir **nesneyi**; hattâ anı men zıkr eyleyüp beyân eylemeyince.”209b/2=018/70

kayğuyı “kaygıyı”

“**Kayguyu**, guşşayı terk eyle eger görseñ âdemilerden bir kimse.”213b/5=018/26
anı “onu”

“Koy **anı** tâbûta dahı birağ denize, deniz dahı anı sâhile birağsun, deniz kırağıdır.”218b/11=020/39

özini “kendini”

“**Özini** bunda unutdı, özge yire istemeğe gitdi.”222a/4=024/88

1.1.6.2.2. “-ı / -i , -sı / -si” iyelik eki

Ekteki vokal daima düzdür.

tañrısıdır “tanrısıdır”

“Eyitdiler: Bu sizün tañrınızdur, Mûsâ **tañrısıdur**.”222a/3=020/88

birisine “birisine”

“Hattâ ki anlaruñ **birisine** ölüm gelse eydür ki hasret eyleyüp îmānı tâ’atı terk eyledügi-çün.”243b/1=023/99

Ba’zısı “bazısı”

“ol günde **ba’zısı** ba’zısına şormaz özi halinde meşgul olduğı-çün.”243b/5=023/101
yahşısını “güzelini”

“Tañrı ta’âlâ anlara, ‘amelleri **yahşısını** arturmağ-çün fazlından kereminden Tañrı ta’âlâ rızk virür kime dilese hisâbsüz.”248b/3=024/38

1.1.6.2.3. “-dı / -di” görülen geçmiş zaman teklik 3. Kişi

Görülen geçmiş zaman 3. Şahıs eki -dı, -di’deki vokal daima düzdür.

yandurdı “yandırdı”

“Anlar meşeli ol gişiye beñzer ki karşılık gice de **yandurdı**.”3a/6=002/17

yaratdı “yarattı”

“Birliğine ikrâr eyleñüz ki ol Tañrı ta’âlâ sizi **yaratdı**, sizden burun ümmetleri dahı yaratdı.”3b/3=002/21

bizedi “süsledi”

“Çıkardı yirden, **bizedi** ol şu bile cemi’ yimişleri size rızk olmağ-içün.”3b/5=002/=22
öldürdi “öldürdü”

“Sizi diri eyledi cân virmek bile, andan şonra **öldürdi** sizi.”4a/10=002/28
eyitdi “söyledi”

“Tañrı ta’âlâ **eyitdi**: Tahkîk sen gayetde bilicisin, gayetde hüküm eyleyicisin.”
4b/5=002/30

1.1.6.2.4. “mı / mi” soru eki

Eski Türkçede bu ek daima –mu şeklinde olduğu halde, bu devrede düz vokallidir. İmlası klişe olarak son zamanlara kadar devam etmiştir. (Timurtaş, 2019:37).

eyitmedüm mi “söylemedim mi”

“Ben size *eyitmedüm mi* ki taḥḳīḳ ben bilümen gökler ‘aybını, yirler ‘aybını.”
4b/9=002/33

bilmez misin “bilmez misin?”

“*Bilmez misin* taḥḳīḳ Taḡrı ta’ālā barça nesneye ḳadirdür.”12a/1=002/107
var mıdır “var mıdır?”

“Eyit yā Muḥammed: *Var mıdır* sizüñ şeriklerüñüzden ol kimse ki sizüñ ḥalḳ-ı evvelde yaratdı.”146a/10=010/34

imdi mi “şimdi mi?”

“*İmdi mi* ĩmān ‘azāb geldükden şonra siz anı ta’cīl eyleyüp tizledürsiz.”
148a/6=010/51

1.1.6.2.5. “-cı / -ci” addan ad yapan ek

Ekin vokali daima düzdür, imlâsı klişe olarak arap yazısını bırakıncaya kadar aynı şekilde devam etmiştir. (Timurtaş, 2019:38).

yalancı “yalancı”

“Eyitdiler: Cezāsı nedür anuñ eger siz *yalancı* olsañuz berā’et da’vā eylemekde.”
168b/7=012/74

sekizincileri “sekizincileri”

“Yidi gişisür, *sekizinciler* itlerüdür, dirler.”205b/2=018/22

1.1.6.2.6. “-(ı)n / -(i)n” fiilden fiil yapan çatı eki

şındı “kırıldı”

“şu gibidür ki indürdük anı gökden ḳarışdı ol yirden biten otlara, meksûr oldu, *şındı*, tibn oldu, yiller anı şavurdu.”207b/2=018/45

idindi “edindi”

“Yol *idindi* denize, ‘acāyib yol ki taḳa gibi oldu.”209a/6=018/63
bilindi “bilindi”

“Vaḳtī ki *bilindi*, bellü oldu özine eyitdi: Ben bildüm Taḥḳīḳ Taḡrı ta’ālā cemī nesneye ḳadirdür.”30b/4=002/259
yaradınmışlardır “yaratılmışlardır”

“İbâdet eylersiz Tanrı ta’âlâdan özge, bir nesne yaratmak bilmezler; hâl budur ki *yaradınmışlardır.*”186a/1=016/20

1.1.6.2.7. “-(ı)l / -(i)l” fiilden fiil yapan edilgenlik eki

eydilsen “söylense”

“Kaçan *eydilsen* anlara: Gelünüz İki istigfâr eylesün size resûlu’llaâh.409b/7=063/5 kesilmiş “kesilmiş”

“Şabâh vaktında *kesilmiş* gibi oldu ol bostân.”418a/2=068/20 virilür “verilir”

“Amâ ol gişiler kitâblar sağ eline *virülür.*”420a/3=069/19 yaradıldı “yaratıldı”

“Taḥkîk âdem oğlanı *yaradıldı* hırs üstine, hırs katı oldu.”421b/4=070/19

1.1.6.2.8. “-miş / -miş” öğrenilen geçmiş zaman 3. kişi eki

Eski Türkçede ekin vokal, kökün vokaline uyup yuvarlaşabildiği halde bu devrede düzdür. (Timurtaş, 2019:38).

çıkılmış “çıkılmış”

“Vaḳtı ki güneşi gördi nurlu *çıkılmış* eyitdi.”94b/10=006/78

1.1.6.2.9. “-sın / -sin” bildirme eki teklik 2. kişi eki

münezzehsin “uzaksın”

“Du’âlârı cennet içinde *münezzehsin.*”144a/9=010/10 korkuducısın “korkutucusun”

“Taḥkîk sen degülsin; illâ *korkuducısın* andan korkar kimse.”434b/9=079/45 hayırlusısın “hayırlısın”

“Yâ Rabbî! Beni terk eyleme yalunuz, sen vereşelerün *hayırlusısın.*”230a/7=021/89 nebîlerdensin “nebilerdensin”

“Taḥkîk sen yâ Muhammed, Mürsel *nebîlerdensin.*”29a/7=002/252

1.1.6.2.10. “-sın/-sin” teklik 2. kişi eki

Zamirden inkişaf eden bu ekteki vokal düzdür.

taparsın “taparsın”

“*Taparsın* anları gayetde ḥarîş olmuş gişilerden, diri olmağ-ıçün ‘ömr uzunluğun isterler.”10b/8=002/96

virürsin “verirsin”

“Yā Allāh, ki mülke sultāsm, mülki **virürsin** kime dilesen, mülki alırsın.”

37a/2=003/26

givürürsin “”

“Givürürsin gıceyi gündüze, **givürürsin** gündüzi geceye.”37a/5=003/27

söylemiyesin

“Delil oldur, **söylemiyesin** gişilere üç gün illā işāret bile.”38b/3=003/41

söylersin

“Namāza yakın olmaņuz siz esrük olduğda hattā bilince ki ne **söylersin** cunūb olduğda.”59a/=004/43

1.1.6.2.11.“-lık / -lik” addan ad yapan ek

Bu ekin vokali Eski Türkçede kökün vokaline uymaktadır. Metnimizde ise bu umumiyetle düz vokalli şekil hakimdir.

emīnlik “ güvenli olma durumu”

“Kaçna gelse anlara biş iş yā **emīnlik** yā korkuya yirler halk içinde gezdürürler.”

63b/1=004/83

azgunlıklar “azgınlıklar”

“Niteki evvel ĩmān getürmediler, evvelde terk ider-biz **azgunlıklar** içinde hayrān olurlar.”98b/6=006/110

egrilik “eğrilik”

“Tanrı ta’ālā yolından ĩmān getürenler, istersiz Tanrı ta’ālā yolına **egrilik** bırakmaķ. ”112b/3=007/86

delülik “delilik

“Anlaruņ şahibi Muħammed resūl’llādda **delülik** yokdur, delü degüldir.”

121a/8=007/184

1.1.6.2.12.“-ıcı / -ici” fiilden ad yapan ek

Bu ekin vokalleri düzdür.

bağışlayıcı “bağışlayıcı”

“Taħķīķ men ‘afv eyleyici-men, **bağışlayıcı**-men tevbe eyleyenlere şirkden daħı ĩmān getürdi daħı ‘amel-i şālīħ işledi.”221b/4=020/82

Bilicidür “bilicidir”

“ol Taıri ta’ālā gāyetde görıcidür, gāyetde **bilicüdü**.”225a/7=021/4

yandırıcudur “yandırıcudur”

“Anlar cehennem ehkidür ki çatı *yandırıcıdur*.”263a/6=022/51
işidici “işitici”

“Taḥkīk Taḥrī ta’ālā gāyetde *işidici* kavlerini, gāyetde bilicüdür niyyetlerini.”
128a/8=008/61

gönderici “gönderici”

“Her nesneyi ki dutsa anı *gönderici*, ıtlāk eyleyici yokdur andan sonra.”311a/1=035/2

1.1.6.2.13.“-sız /-siz” çokluk 2. kişi eki

“siz” zamirinden meydana gelen bu ekin yerine bugün “-sın-ız” şekli kullanılmaktadır.
bilmezsiz “bilmezsiniz”

“Siz anları *bilmezsiz* ‘aynları-y-ıla, Taḥrī ta’ālā bilür.”128a/6=008/60
istersiz “istersiniz”

“Siz *istersiz* dünyā mālını ki kıanıdır.”128b/10=008/62
korkar mısınız? “korkar mısınız?”

“Anlardan *korkar mısınız?* Vācibdür ki Taḥrī ta’ālā korkasız, düşmānlar bile şavaş
eyleñüz.”131a/5=009/13

varmazsız “varmazsınız”

“Taḥrī ta’ālā yolına, uğurlanur qalursız yirde, gāzālīga *varmazsız*.”134a/1=009/38
çıkarsız “çıkarsınız”

“Taḥkīk Taḥrī ta’ālā zāhir eyler, *çıkarsız* hāzer eylegen nesneyi.”136b/1009/64

1.1.6.2.14.“-sız /-siz” çokluk 2. kişi bildirme eki

kavm-siz “kavimsiniz”

“Lākin men sizi görür-men ki cāhil *kavm-siz*.”155a/10=011/29
yalancılar-siz “yalancılarımsınız”

“Yā Rabbenā! Bunlar şeriklerümüzdür ki biz du’ā iderdük senden özge, cevāb vireler
kavl bile; taḥkīk siz *yalancılar-siz*.”191b/1=016/86

1.1.6.2.15.“-ış / -iş” fiilden fiil yapma eki

çekişdiler “çekiştiler”

“*Çekişdiler* işlerinde, özleri ortasında sırr-ıla söyleşdiler.”220a/7=020/62

1.2. Ünsüzler

1.2.1.Ünsüz Değişmeleri

Eski Türkçe ile karşılaştığımızda, Eski Anadolu Türkçesinde bazı ünsüz değişmeleriyle karşılaşılıyor. Bu değişme patlayıcının sızıcıya, tonsuzun tonluya, katının akıcıya dönüşmesiyle oluşmaktadır. (Köktekin, 2011:72).

1.2.1.1.Akıcılışma

Patlamalı b/p, d/t, g/k, ğ/ķ ve sürtünmeli c/ç, j/ş, z/s selerin, sürtünmesiz veya akıcı seslere dönüşmesi, akıcılışma olarak bilinir. Bu olayda, patlamalı ve sürtünmeli sesler, m, n, ŋ genizsi, l, r gibi akıcı ve v, y, ğ gibi yarı ünlülere dönüşürler. (Karaağaç, 2019:118).

Bu ses hadisesi sızıcılaşma olarak da değerlendirilebilir.

d>y

Köktürkçede ünlüden sonra gelen /d/ ünsüzü XI. yüzyıldan itibaren birçok lehçede sızıcılaşarak /y/ hâline gelmiştir. EAT’de, Modern Türkçede de o durumlarda /y/ olmuştur.

Adaķ>ayak “ayak”

“Yā Meryem! Didi. ‘İbādet eyle Taŋrı ta’ālā’ya çok durmak bile *ayak* üstine.”38b/6=003/43

Adırur>ayırur “ayırır”

“*Ayırur* sizün ortaŋuzda taħķķ siz işlegeni görür, cezā virse gerek.”405b/2=060/2

1.2.1.2.Dudaksılışma

Yuvarlak ünlüler olarak bilinen dudak ünlüleri ile dudak ünsüzleri yanında bulunan ünlü ve ünsüzlerin yuvarlaklaşması ve dudak ünsüzüne dönüşmesi olayıdır. (Karaağaç, 2019:126).

“-g->-v-”

İçinde dudak ünlüsü bulunduran bazı kelimelerdeki damak ünsüzleri dudaklılaşarak /v/ hâline geldiği görülmüştür.

g-v değişikliği aslında ğ (y) –v değişikliğidir. Yani g’ler doğrudan doğruya v olmamış, yumuşayıp ğ (y) haline geldikten sonra v şekline geçmiştir. Bu değişikliğin sebebi yuvarlaklaşmadır. (Ergin, 2007:88).

givürdi “koymak, sokmak, yerleştirmek, dâhil etmek.”

“Ne nesne *givürdi* sizi Şaķar cehennemine.”428a/4=074/42

şovuķdan “soğuktan”

“Dağı davarları yarattı, koyun sığır deve gibi sizün-içün, siz ıssı eylemeg-içün, **şovuğdan** kırtarmağ-içün.”185a/2=016/5

1.2.1.3.Ötümlüleşme

Ötümlüleşme, nitelik itibariyle ötümsüz bir ünsüzün ötümlüleşmesi hadisesidir.(Atmaca, 2020: 57).

1.2.1.3.1.“k/g”

Kelime başında ötümlüleşme(k->g-), (p->b-)

Batı Türkçesinin belli başlı özelliklerinden biri olan k > g değişmesini, eski alfabemizde k ve g sesleri aynı harfle karşılandıklarından tespit etmek mümkün değildir. Bazı yazmalarda g için ek işaretlemeler (kef’in üstüne üç nokta gibi) yapılmışsa da bu genel imlaya yansımadağı için yetersiz kalmıştır. (Duman, 1995: 85).

geldi “geldi”

“Şor Benî İsrâ’îl’e **geldi** anlara eyitdi aña Fir’avn.”202b/9=017/101

gemi “gemi”

“Ammā ol **gemi** ki şındurdum nice miskin gişileri ki denizde ‘amel iderlerdi ben diledüm ki ‘ayblu eyleyem.”210a/3=018/79

getürdi “getirdi”

“Girçek olğanı **getürdi** saña.”202b/11=017/102

gişi “kişi”

“Taḥkīk Taḥrı ta’ālā sevmez her tekebbürlik bile faḥr eyleyen **gişi**.”293a/4=031/18

givürdi “koydu”

“Ne nesne **givürdi** sizi Şakar cehennemine.”428a/4=074/42

Aşağıdaki kelimelerin bugün de ses değişimine uğramadığını söyleyebiliriz.

kendilerinde “kendilerinde”

“Emirlerini **kendilerinde** iḥtilāf eylediler, anlaruḡ barçası bize rucū eyler, cezāsın virsevüz gerek.”230b/2=021/93

kiçi “küçük”

“zerre ağırınca nesne göklerde dağı yirlerde andan **kiçi** olmasa andan ulu dağı olmasa; illā ol yazılmışdur levḥ-i maḥfūzda ki zāhirdür, beyān eyleyicidür.”230b/2=034/3

Kelime sonunda ötümlüleşme

(-k> -ğ; -k> -g)

Ötümsüz “k” sesi, gerek kelime kökünde ve gerekse son sesi “k” olan yapım ekleriyle türetilmiş kelimelerin son sesinde, ünlüyle başlayan bir ek aldığında ötümlüleşirken “-duk / -

dük” partisip eki ve öğrenilen geçmiş zaman hikâye çekiminde 1. çokluk kişi eki de ötümlüleşmiştir. Ayrıca “ile” ve “için” kelimeleriyle birleşik yazılırken -k- > -ğ-; -k- > -g- değişimi görülür.

bitmege “bitmeğe”

“Kaçan yitişdürse, yağmuru yağdursa iklimlerine yirlerine, kime dilese kıllarından ol vaktde anlar beşaret iderler ucuzluk olmağa ni’metler *bitmege*.”290b/1=030/48

bitmeg-içün “bitmek için”

“Gönderür size göklerden yağmurlar ni’metler *bitmeg-içün*.”423a/4=071/11

otlağı “otlak” 440b/2

“Ol Tañrı ta’âlâ *otlağı* çıkardı.”440b/2=087/4

1.2.1.3.2. “p/b”

Kelime başında görülen bir ses olayıdır. Metindeki örnekte kelime başındaki b sesi, Eski Türkçede olduğu gibi b şekliyle kendini sürdürmektedir.

barmaqlarını “parmaklarını”

“Kılurlar **barmaqlarını** kulaqlarına koyarlar.”3a/9=002/19

1.2.1.3.3. “t / d”

Türkçenin her döneminde karışıklık arz eden, bugün de yazı diliyle Anadolu ağızlarında farklı telaffuz edilen “t->d-“ değişmesi metnimizde de net bir görünüm arz etmez. Aslı “t-“ olan sesin “d-“ ye değişmesi Batı Türkçesine özgü bir özelliktir. XI yy. da gerçekleştiği söylenebilen bu değişiklik bütün “t-“ seslerini kapsamaz. t->d- değişimi eserden esere farklılık göstermekle birlikte, daha çok, ince sıradan sözcüklerde gerçekleşmiştir. Kalın sıradan sözcüklerde /t/ sesinin korunma oranı daha fazladır. (Korkmaz, 2013:93). Metnimizde karışıklık gösteren bu değişim meselesini, ince-kalın ünlü farkı ile açıklamak da güçtür, nitekim ince ve kalın ünlü taşıyan birçok kelimedede t->d- değişmesi olmadığı görülmüştür.

Kelime Başında (t- > d-) Ötümlüleşmesi

Metinde “t-”li iken günümüzde “d-”li kullanılan bazı kelimeler:

tağını “dağını”

“Götürdük anlar üstine, getürdük Tūr *tağını* ‘ahdları sebebi-y-ile üstlerine bırakmağ-çün.”71a/10=004/154

tavar “davar”

“Taḥkīk yaman *tavar* Tañrı ta’âlâ katında şağırlardur ḥaḫdan; dilsüzlerdür ki ‘ağılları yokdur, fehm eylemezler.”124b/6=008/23

toğrı “doğru”

‘‘Tābi’ ol baņa, hidāyet virür-men seni **toğrı** yola.’’214b/5=019/43
 ıoldurur-men ‘‘doldururum’’

‘‘Kim saņa tābi’ olsa anlardan tađķķıđ **ıoldurur-men** cehennemı sizden barçaņuzdan.’’
 105b/10=007/18

ıurur ‘‘durur’’

‘‘Her tājıfe bir cihete teveccüh eyler, ol tārafa karşı **ıurur**.’’16a/8=002/148

Metinde ‘‘d-’’li iken günümüzde de ‘‘d-’’li olan bazı kelimeler:

daraldı ‘‘daraldı’’

‘‘**Daraldı** anlar-içün yüreği, hemme ğamma düşdi.’’283a/8=029/33

darlık ‘‘darlık’’

‘‘Ķayđurma anlar üstine **darlık** içinde anlar mekr eyledüklerinden.’’270b/2=027/70
 derelerden ‘‘derelerden’’

‘‘Dağı Őemüd kavmine ne işler işledi ki kesdiler taşları, mağalar eylediler
derelerden.’’441b/10=089/9

dilesevüz ‘‘dilerseniz’’

‘‘Tađķķıđ biz işitdük eğer **dilesevüz** biz eydürüz bunun gibi.’’125a/11=008/31

dört ‘‘dört’’

‘‘Yürüņüz yir yüzinde **dört** ay mühlet virse dağı.’’129b/11=008/11

Metinde ‘‘t-’’li iken günümüzde de ‘‘t-’’li olan bazı kelimeler:

ıanuğlığ ‘‘tanıklık’’

‘‘Mümteni’ olmasunlar ıanuğlar kaçan da da’vet olsalar **ıanuğlığ**-içün, yürek
 daralmasun yazmadan, hağları kiçi olsun az borç olsa yā ulu olsun çok az borç olsa müddet
 tamām olunca.’’33b/8=002/282

ıapdı ‘‘taptı’’

‘‘Ĥattā ki yitişdi iki tağ ortasına sed eyledi, **ıapdı** anda ol iki tağ yanında bir kavm ki
 yakın olmazlar siz fehm eylemeğe luğatları ğarib olmağ-içün.’’211a/2=018/93

ıarafdan ‘‘taraftan’’

‘‘Görmezler mi tađķķıđ kāfirlerüņ yirine mü’minleri sallığ eyler-biz, eksük eyleyüp
 harāb eyler-biz her **ıarafdan**.’’227b/6=021/44

ıatludur ‘‘tatlıdır’’

‘‘Berāber olmaz iki deņiz. Bu deņiz şuyı **ıatludur**.’’312a/2=035/12

Metinde ‘‘d-’’li iken günümüzde ‘‘t-’’li olan bazı kelimeler

dartuņuz ‘‘tartınız’’

‘‘**Dartuņuz** doğrı mızān bile, tamām eyleņüz.’’263b/5=026/182

dānelü “taneli”

“Anuñ meseli yaşşı taşa beñzer ki üstinde toprak olsa, anuñ üstine ulu *dānelü* yağmur inse.” 31a/8=002/264

dutmağ “tutmak”

“Barçasını muhkem *dutduk*, helāk eyledük.” 389b/10=054/42

Doprağ “toprak”

Atdı anlar üstine, bırağdı taşlar sicilden ki şu-y-ıla karışmış doprağdan yaradıldı. 449a/1=105/4

Dürlü “türlü”

Ol gündür gişiler çıkartur, beden mağşer yirine gelür bölük bölük *dürlü* dürlü şüretde ‘amellerin görmeg-içün.’ 447a/3=99/6

Metinde hem”d-”li hem de “t-”li kullanılan kelime:

tatlu “tatlı”

“Ol kimse ki hüccet, delil beyān üstine Tañrı ta’ālādan ol kimse gibi midür ki ziynet oldı, anlara *tatlu* geldi.” 370b/11=047/14

datlu “tatlı”

“Ziynet eylediler, anlara *datlu* gösterdiler ileylerinde olan dünyā emrinde ki şehvetlere tābi’ olmağdan ardlarında olan āhiret emrinden ki haşr inkār eylemekdür.” 347a/5=041/25

İç seste (-t > -d) ötümlüleşmesi

Kelime kök veya gövdesindeki son ses “t” ünsüzü, ünlüyle başlayan bir ek aldığı zaman ötümlüleşmiştir.

ardınca “arkasınca”

“İcābet eyleyüp du’āñuz qabûl eyledi, size meded eyledüm biñ melek bile melāyiklerden birbiri *ardınca*.” 123b/6=008/9

eyideler “”

“*Eyideler*: Yā Rabbenā! Galib oldı bizüm şekāvetümüz bizüm üstümüze, biz azmış kavm-idük.” 243b/9=023/106

1.2.1.3.4. “ç/c”

Kelime Sonunda Ötümlüleşme

Kelime sonunda bulunan “ç” sesi, kelime ünlüyle başlayan bir ek aldığı zaman ötümlüleşir.

ağacıdur “ağacıdır”

“Ol kandīl bir ağacdan ki mübārek ağaçdur zeytūn *ağacidur* ki maşrıķı mağribi olmaya.”248a/6=024/35

1.2.1.4.Sızıcılaşma

Bazı ünlülerin yanlarında bulunan patlamalı ünsüzleri kendilerine benzeştirmesi kuralına dayanan olaya sızıcılaşma denir. (Köktekin, 2011:73).

“b /v”

Kelime Başında Sızıcılaşma (b-> v-)

Eski Türkçedeki /b/ ile başlayan bazı kelimeler, Batı Türkçesinde sızıcılaşarak /v/ olmuştur.

vardur “vardır”

“Ol odda melā’ikeler *vardur*, ululardur, kuvvetlülördür, ‘āşi olmazlar.”414b/2=066/6 varurlar-ıdı “varırlardı”

“Eger ƙal’alar bulsalar yā mağaralar bulsalar yā girçek yir bulsalar *varurlar-ıdı* anda, tīzledüp sür’at bile.”135b/7=009/57

Bir>vir “ver”

“Yā Rabbenā! *Vir* bize senden rahmetler, ni’metler yarat.”204a/6=018/

Bar>var “yokun zıttı”

“Taḥķīķ ol anuñ gibi olmaķda delil *var* bir ƙavme ki bilürler.”269a/6=027/52 var “var”

“Git, *var* ilet benüm bu kitābumı.”267a/7=027/28

Kelime İçinde Sızıcılaşma (-b->-v-)

1. kişi “ben, biz” zamirinden “ben>ven, biz>vüz” şeklinde değişime uğrayan 1. kişi eklerinde -b->-v- sızıcılaşması görülür.

olsavuz “olalım”

“Eger ni’metler virsevüz ādemīlere bizden ki lezzetin balsa, andan şonra sebeb eylesevüz, özünden *olsavuz* taḥķīķ ol ümīd keser Tañrı ta’ālādan rahmetinden.”153b/5=011/5 eylesevüz “eyleyelim”

“Eger ni’metler virsevüz ādemīlere bizden ki lezzetin balsa, andan şonra sebeb *eylesevüz*, özünden olsavuz taḥķīķ ol ümīd keser Tañrı ta’ālādan rahmetinden.”153b/5=011/5 açsavuz “açalım”

“Eger *açsavuz* anlar bir ƙapu gökden, andan göge çıksalar.”181b/4=015/14 oķıyavuz “okuyalım”

“Biz ĩmān getürmez-biz sen göge çıkmağa hattā bize bir kitāb indürmeyince *okıyavuz.*”202a/3=017/93

Kelime Sonunda Sızıcılaşma (-b>-v)

Eb>ev “ev”

“Niçe kavmi helāk eyledük özlerinden burun geçmiş zamānlarda, anlaruñ *ev* havāyicileri dañı yahşı-y-ıdı, ni’metleri dañı çoğ-ıdı.”216b/1=019/74

ķ/h

kelime başında

Türkçede kelime başında h- olmadığı malumdur. Bugün h- ile başlayan birkaç kelime Eski Türkçe devresinde ķ sesini ihtiva etmekte idi. Metinlerimizde de, Eski Türkiye Türkçesinin diğeri metinlerinde olduğu gibi, bu ķ sesi kendisini muhafaza etmektedir. Sesin h şeklinde inkişafı daha sonraki yüzyıllarda olmuştur. (Timurtaş, 2019: 48).

ķanı “nerde, hani”

“**ķanı** siz du’ā eylemegen ma’būdlar Tañrı ta’ālādan? Eydeler: Gāyib oldı bizden, bilmezüz.” 107b/8=007/37

ķankı “hangi”

“Gönderünüz sizden bir gişi bu aķçañuz bile, şehrde varsun, görsün **ķankısı** yahşı yimekdür.” 205a/4=018/19

Bazı kelimeler hece başında ķ’lar h olmuştur.

yoħsa< yok+ise “yoksa”

“Sizi mi yaratmaķ güçdür **yoħsa** gökleri mi yaratmaķ güçdür bina eyledi gökleri yapa.” 434a/10=079/27

1.2.1.5. Birleşme

Sürekli beraber kullanılan iki kelimenin geçirdiği değışiklikten sonra tek kelime haline gelmesidir. Türkçede iki ünlü yan yana bulanamayacağı için bu sesler kalıplaşmıştır. (Yelten, 2009: 82-83).

Bu şekil vokal düşmesi ya geçici, yahut devamlıdır. Devamlı düşme neticesinde kalıplaşmış sözler ortaya çıkmıştır. Geçici düşme aruz vezni zaruretinden ileri gelmektedir. (Timurtaş, 2019: 42).

Eski Türkiye Türkçesi devresinde şairler, aruzu kullanmakta bir hayli acemilik göstermişlerdir. Türkçe kelimelerde vokaller uzatıldığı gibi, yabancı kelimelerde uzun vokaller kısaltılmış, ayrıca vezin kalıplarına uymak mecburiyeti dolasıyla çok defa mısra

içinde hece ve vokal düşürülmüş, iki kelime birleştirilmiştir. Bu hadise, sözü ağız içinde bir nevi yutma ve çiğneme gibi telâkki edilebilir.(Timurtaş, 2019:44).

Şol<şu+ol “şu, o”

“Kim şirk getürse Tañrı ta’âlāya **şol** günden düşmiş gibidür ki kuşlar kapar anı yā yil ırağ yire birağmak gibi.”234b/1=022/31

Nesne<ne+ise+ne “nesne, şey”

“’ İrağ oldu, siz va’de olan **nesne**.”240b/4=023/36

Niçün<ne+içün

“**Niçün** kâfir olursız Tañrı ta’âlāya? Siz ölmüşler-idünüz nuñfe-y-iken.”4a/9=002/28

Şu örnekte ise, ünsüzle biten kelimeye ünsüzle başlayan bir kelime yan yana gelerek iki ünsüz birleşmiştir:

Nitekim<ne+teg+kim

“Kim icabet eyledi? Kim men’ oldu? **Nitekim** gönderdik Fir’avn’dan resüli ki güninde.” 425b/7= 073/15

Kimesne<kim+ise+ne

“Yā mültef olan kimse, kımaşı lihāfi bile yatup uyuklayan **kimesne!**” 425b/7=073/1

Nesne<ne+ise+ne

“Anuğ olmağdan virilmedi aña dünyā mālından **nesne**, fakirdür, mālı yokdur didiler.”28a/10=002/247

1.2.1.6.Ünsüz Düşmesi

Türkçenin Tarihi devirlerinden beri birçok yerli ve yabancı sözcükte çeşitli ünsüzler düşmüştür. Eski Anadolu Türkçesinde ünlü düşme olayına göre, ünsüz düşmesi olayına daha az rastlanır. (Köktekin, 2011:68).

1.2.1.6.1. İlk ses “y-” düşmesi

Yırağ>ırağ “uzak”

“Helāk oldu, maħrûm kaldı, **ırağ** düsdi raħmetden bir kıavm ki zālimlerdür.”240b/9=023/41

Yığaç>ağaç “ağaç”

“Zina eyleyici ‘avrat bile, zinā eyleyici ere vuruğuz her birisine anlardan yüz **ağaç**.”244b/6=024/2

1.2.1.6.2. Orta hecede “-l-” düşmesi

Keltür>getürdiler “getirdiler”

“Taḥkīk ol gişiler ki qatı mübālağa bile yalan söz **getürdiler** sizden bir cemā’at size şerlü şanmañuz, belki size ḥayırludur.”245a/11=024/11

Oltur>oturdılar “oturdular”

“Ol qarı ‘avratlar ki **oturdılar** ḥayzdan yüklü olmağdan recā eylemezler evlenmeğe, kimse nikāḥ eylemez.”250b/10=024/60

1.2.1.6.3. İlk sesteki “b-“ düşmesi

Şu kelime için b-> ø Batı Türkçesinin karakteristik özelliğidir.

Bolmak>olmağ “olmak”

“Eyideler ki ol gişiler vācib oldı, qavl anlar üstine şābit oldı cehennem ehlerinden **olmağ**.”278a/1=028/63

1.2.1.6.4. Orta hecede “-r-” düşmesi

Birle>bile “ile birlikte”

“Niçün ‘aqluñuz **bile** fehm eylemezsiniz.”277b/8=028/60

1.2.1.6.5. Sonda “-g” düşmesi

1.2.1.6.5.1. Kelime sonunda (-g>-ø)

Birden fazla heceli kelimelerin ev eklerin sonundaki -ğ ve g’ler ile, kelime ortasında ikinci hece başında bulunan eke veya kelimenin bünyesine dahil -ğ- ve -g-lerin Batı Türkçesinde düştükleri görülür. (Timurtaş, 2019:61).

Saruğ>şaru “sarı”

“Şaru **şaru** devler gibi levnde yā ipler gibi şerāleri şerār andan qaşırlar gibi.”432a/2=077/33

Neteg ki>nite ki “nasıl ki”

“Getürseñ bize bir āyet **nite ki** evvel geçen resuller gönderildi.”225a/8=021/5

Qatığ>katı

“Zikr eyleñüz ol vaqtı ki sizi kırtardıq Fir’avn qavminden size **katı** yaman ‘azāb iderlerdi, öldürürlerdi oğlanlarıñuzı, diri qoyarlardı ‘avratlarıñuzı ḥay eylemeg-içün.”6a/1=002=002/49

Kiçig>kiçi “küçük”

‘zerre ağırınca nesne göklerde dağı yirlerde andan **kiçi** olmasa andan ulu dağı olmasa’’305b/7=034/3

Çerig>çeri ‘’asker’’

‘’Taḥkīk ol gişiler ki kaçdılar **şınıqdılar** sizden iki çeri tapup şavaşduğı vaktde şeytān anı zillete düşürdi kesb eyledük şerinün ba’zısı sebebi-y-ile.’’48b/10=003/155

Arıg>aru ‘’arı, temiz’’

‘’Tābi’ oldı ibrāhim dinine **aru** i’tikād bile.’’68a/10=004/125

Ƙapıg>Ƙapu ‘’kapı’’

‘’Eğer açsavuz anlara bir **Ƙapu** gökden, andan göge çıksalar.’’181b/4=015/14

Ulıg>ulu ‘’ulu, yüce’’

‘’Daddurur-biz anlar **ulu** ‘azābı ki cehennem odunıñ ‘azābıdur.’’253b/2=025/19

1.2.1.6.5.2.Eklerde (-g>-ø)

‘’-lıg, -lig’’ sıfat yapma ekinin son sesinin zaman içerisinde düşmesi sonucu:
datlu ‘’tatlı’’

‘’Ziyet eylediler, anlara **datlu** gösterdiler ileylerinde olan dünyā emrinde ki şehvetlere tābi’ olmağdan ardlarında olan āḥiret emrinden ki ḥaşr inkār eylemekdür.’’
347a/5=041/25

1.2.1.7.Ünsüz Türemesi

Ünlüyle biten bir kelimeye ünlüyle başlayan bir ek geldiği zaman araya ‘’y’’ yardımcı sesi meydana gelmektedir. İyelik eki –i ve –si’den sonra isim çekim eklerinden biri getirildiği zaman ise, arada bir yardımcı –n- türemektedir. (Timurtaş, 2019:60).
olmaya ‘’olmaya’’

‘’Ol Ƙandil bir ağaçdan ki mübārek ağaçdur zeytūn ağacıdur ki maşrıƘı mağribi **olmaya**.’’248a/7=024/35
eylemeye ‘’eylemeye’’

‘’Tağrı ta’ālā Ƙatında taṇuƘlık virmege dağı doğrudur, yağındur ki şek **eylemeyesüz**.’’33b/10=002/282

Üçüncü şahıs iyelik eklerinin ardından isim çekim eklerinden biri geldiği zaman ise arada bir /n/ sesi türer:

Üstine

‘‘Ol Tañrı ta’ālā men’ eyledi sizden anlaruñ ellerini, sizüñ ellerüñüzi dañı anlardan Mekke içinde size zafer virdükten sonra anlar *üstine*.’’375b/4=048/24

1.2.1.8.İkizleşme

İç seste iki ünlü arasında bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanmadır. (Korkmaz, 2007:127).

ıssı ‘‘sıcak’’

‘‘Tayanurlar anda tahtlar üstinde muhaddelere, görmezler anda güneş dañı ay yā *ıssı* sovuğ yokdur.’’430a/8=076/13

yaşşı ‘‘basık, yayvan’’

‘‘Anuñ meşeli *yaşşı* taşā beñzer üstinde toprak olsa, anuñ üstine ulu dānelü yağmur inse, dokunsa, siyl olsa, toprağı alsa, gitse terk eylese, taşı üstinde hiç toprak olmasa güçleri yitişmez bir nesneye kesb eylegen nesnelerden.’’31a/7=002/264

1.2.1.9.Ünsüz Uyumu

Türkçede ünsüz uyumu, sert ünsüzle biten kelime kökü veya gövdelerine ünsüzle başlayan bir ek getirildiği zaman ekin ünsüzünün sert; kök veya gövde sert ünsüz ile bitiyorsa ekin sert olarak gelmesi şeklindedir. (Köktekin, 2011:80).

Eski Anadolu Türkçesinde imlâsı klişeleşmiş ekler, metnimizde de bu geleneğin devamı olarak ötümlü yazılırken bazı istisnalar da görülmektedir.

1.2.1.9.1.‘‘-da / -de’’ bulunma hâli eki

Bu ek her zaman ötümlü ünsüzle yazılmıştır.

vağtda ‘‘’’

‘‘Ol *vağtda* virür-idük bizden bizüm hazretümüzde ulu ecir sa’ādeti ebedi yitişmek için.’’61b/9=004/67

ğazālığda ‘‘’’

‘‘Kim savaş eyleye *ğazālığda* Tañrı yolına, öldürseler özini, şehīd olsa yī gālib olsa, kâfirler şındursa, kırsa anğ virür-biz āhhiretde ulu ecir, ebedi sa’ādete yitişür.’’62a/9=004/74 kıyāmetde ‘‘kıyamette’’

‘‘Tağkīğ cem’ eylese gerek sizi kıyāmet günine ki ol *kıyāmetde* kim girçekdür Tañrı ta’ālā kelāmından özge.’’63b/11=004/87

1.2.1.9.2. “-dan / -den” ayrılma hâli eki

kitâbdan “kitaptan”

“Ehl-i *kitâbdan* ba’zısı yahûdîlerden, naşrânilerden ölmezden burun kıyâmet gününde anlar üstüne şanuk olsa gerek.”71b/9=004/159

olmağdan “olmaktan”

“Taḥkîk arlanmaz ‘İsâ Taḥrî ta’âlânun ḡulu *olmağdan* muḡarreb melâ’ikler daḡı kim arlansa.73a/4=005/172

mâlından “malından”

“Eger iki ḡardaş olsa ili şülüş alurlar tereke *mâlından*.”73b/6=004/176
anlardan “onlardan”

“*Anlardan* ḡorḡmaḡuz, benden ḡorḡuḡuz.”74a/11=005/3

‘Azâbdan

“Anlar amelleri bâḡıl oldu, dünyada âḡiretde yoḡdur anlara nuşret eyleyici, ‘*azâbdan* ḡalâş eyleyici”36b/7=003/22

1.2.1.9.3.“-dı / -di” görülen geçmiş zaman teklik 3. kişi eki

Bu ek genellikle ötümlü şekilde karşımıza çıkar.

eyitdiler “söylediler”

“Taḥkîk kâfir oldu ol ḡişiler *eyitdiler*.”83a/7=005/72

yaratdı “yarattı”

“Taḥrî yoḡdur; illâ bir Taḥrî vardur ki yiri, göḡi *yaratdı*.”83b/1=005/73
getürdi “getirdi”

“Taḥkîk kim ki Taḥrî ta’âlâya şirk *getürdi* kâfir oldu.”83a/9=005/72

geçdi “geçti”

“Taḥkîk *geçdi* özinden öndün resuller anası Meryem daḡı ḡirḡek şadıḡlardır.”
83b/4=005/75

Bu ekin “t” ile biten bazı kelimelerde ünsüz benzeşmesine uyduḡu ve bu kelimeler için klişeleştiḡi görülür. Bununla birlikte harekeli yazımdaki “şedde”nin de bunda etkisi olabilir.
bitti “yeşerdi, çıktı”

“Taḥkîk ol odı süyüdü, yirine bostânlar *bitti*.”282a/11=029/24

1.2.1.9.4. “duḡ, düḡ” görülen geçmiş zaman çokluk 1. kişi eki

işitdük “işittik”

“Biz *işitdük*, muḡî’ olduk, didüḡüz.”75a/11=005/7

getürdük “getirdik”

“Eydürler: Yā Allāh! Yā Rabbenā! Biz ĩmān **getürdük**, yaz bizi ŧanuqlardan.”

84a/11=005/83

eylemedük “eylemedik”

“Biz ta’addi **eylemedük**, taḥkĩk biz ol vaqtda.”87a/4=005/107

1.2.1.9.5. “-dur / -dür” bildirme eki

Bu ek, kliŧeleŧmiŧ ŧeklini korumuŧtur.

ḥaḳdur “”

“Taḥkĩk ol **ḥaḳdur** bizüm taḥrĩmuzdan.”277a/3=028/53

ḥayĩrludur “hayĩrlıdır”

“Taḥrĩ ta’ālā katında olan **ḥayĩrludur** daḥı bākĩdir.”277b/8=028/60

cennetdür “cennettir”

“Ol kimseye biz va’de eyledük yaḥŧı va’de eylemek ki **cennetdür** ol yitiŧür ol va’deye.”277b/9=028/61

1.2.1.9.6. “-dur / dür” ettirgenlik eki

ḥoldurur-men “doldururum”

“Lākin ḳavli vacĩb oldu benden ki **ḥoldurur-men** cehennemi cinlerden, daḥı ādemĩlerden, barḳasından.”295b/8=032/13

öldürüñüz “öldürünüz”

“Ḷavminüñ cevābı degüldi; illā eyitdiler ki öldürüñüz yā yanduruñuz anı.”282a/11=029/24

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1.Ad Çekimi

Dil kullanımında, varlık ile varlık (söz öbeği) veya varlık ile eylem (cümle) yapılarındaki ilişkilerin adlarına ad çekim denir. (Karaağaç, 2019:324).

2.1.1.Çokluk

Türkçede çokluk için, -zaman içerisinde başka ekler kullanılmış olsa da Batı Türkçesinde tamamen “-lar/-ler” eki kullanılmıştır. Türkçe de ad, kök ve gövdeleri teklik ifade eder. (Ergin, 2007:128).

+Lar eki, aslında EAT.de isimleri çokluk haline getirmekten ziyade, ‘topluluk veya bir sınıfa ait olanların bütünü’ anlamında kategori göstermektedir. (Gülsevin, 2017: 17).

+lar eki: Eski Türkçeden beri işlek çokluk ekimiz budur. Yalnız, +lar ekinin Köktürçedeki kullanışı kendinden sonraki dönemlere göre daha seyrektiler. (Gülsevin, 2017:17).

ādemīler “insanlar”

“Cemi’ *ādemiler* bir ümmetdi.”23a/5=002/213

anlar “onlar”

“Tanrı ta’ālā kifāyet eyler, **anlar** şerrini def’ eyler.”15a/4=002/137

āyetler

“Niçe *āyetler* virdük anlara beyān eyleyici.”23a/1=002/211

aylardur “aylardır”

“Hac ayları bilinmiş *aylardur*, Şevvāl Zi’l-ka’de, Aşr-ı Zi’l-hiccedür.21b/7=002/197

gişiler “kişiler”

“Ba’zı *gişiler* eydür: Yā Rabbenā! Vir bize dünyadā ḥasenatı, ḥayra yitişdür.”

22a/7=002/201

göklerden “göklerden”

“Vāsi’dür, giñdür Tanrı ta’ālānun kürsüsü *göklerden* yirlerden.”29b/8=002/255

+An: Çokluk bildiren bir kategori olarak, birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak görülür. (Gülsevin, 2017: 20).

erenlerdür (< er+en) “erkekler”

“ Kaçan ‘ahd eyleseler şabr eyleyeler zahmetlerde, hastalıklarda, gazālıkda şavaş hālinde daḥı ol şıfatlu gişiler anlardur ki girçek *erenlerdür* şıdk üstine.”18a/5=002/177

oğlanları (< oğul+an) ‘oğlanları’

‘‘Analar emcek içürsünler *oğlanlarına* iki yıl tamām.’’26a/10=002/233

+z eki: Türk dilinde arkaik bir çokluk (daha ziyade ikizlik) eki olarak kabul edilmektedir. (Gülsevin, 2017: 17). Türk dilinde kişi zamirlerini çokluk yapan ek +z’dir. Ben/biz; sen/siz. (Gülsevin, 2017:20).

gözüm (<kö+z) ‘görmek’

‘‘Niçün meni gözsüz durgurduñ türbeden? Benüm *gözüm* var-ıdı, görürdüm.’’
224a/4=020/125

2.1.2.İyelik Ekleri

Bu ekler, adın karşıladığı nesnenin kime ve neye ait olduğunu bildiren eklerdir. Getirildikleri adların dışında fakat adlara ait olan, o adların malı sayılan nesnelere, şahıs olarak gösteren eklerdir. (Korkmaz, 2009:259).

Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir. (Korkmaz, 2009: 259).

	teklik	Çokluk
1.kişi	+(U)m	+(U)mUz
2.kişi	+(U)η	+(U)ηUz
3.kişi	+(s)I (n)+	+IArI (n)+

Eski Anadolu Türkçesindeki iyelik ekleri Türkiye Türkçesindeki şekillerden sadece bazı küçük fonetik değişiklikler dolayısıyla farklıdır. Türkiye Türkçesindeki büyük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece ‘düz ünlü’, bir kısmı ise ‘yuvarlak ünlü’ ile kalıplaşmıştır. (Gülsevin, 2017:21).

Teklik 1. kişi “-m, -um/-üm”

Teklik 1. Şahıs eki –m’dür; ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere ise araya yardımcı ünlü olarak eklenir. Yardımcı ünlü ise –u-, -ü- ünlüsüdür. Eski Anadolu Türkçesinde genellikle yuvarlak olmuştur. Bu yuvarlaşmaya da m dudak ünsüzünün sebep olduğu kabul edilmektedir. (Özkan, 2000:111). Ekin fonksiyonu aidiyet bildirmektedir. Bazen hitap, küçültme ve sevgi vazifeside görür.

Taḡrum “Tanrım”

“İbrāhim eyitdi: benüm *Taḡrum* diri eyler daḡı öldürür.”30a/5=002/258

yüregüm “yüreğim”

“Belā, ĩmān getürdüm; lākin *yüregüm* mutma’īn olup şābit olmağ-ıçün.”

30b/6=002/260

avratum “avradım”

“Taḡkīk baḡa ḡocalık yitişdi, ulu oldum; ‘*avratum* daḡı ḡarı oldı, hiç ḡoğurmadı.”

38b/1=003/40

ḡavmüm “kavmim”

“Zıkr eyle ol ḡüni ki Mūsā ḡavmine eyitdi yā *ḡavmüm* didi.”77a/5=005/20

ḡardaşum “kardeşim”

“Aciz oldum bu ḡarḡa ḡadarınca olmaḡdan ki *ḡardaşum* tenini yire ḡöme ḡoyam.”

78a/5=005/31

Teklik 2. kişi “+ḡ, +uḡ, +üḡ”

Bu ek de yuvarlak baḡlama ünlüsü alır. Teklik ikinci şahıs iyelik eki eskiden beri – ḡ şeklinindedir. Eski Anadolu Türkçesinde birinci şahıs iyelik ekine benzemek suretiyle ve yuvarlaklaşma eğilimin de etkisiyle tek şekilli olarak görülmektedir. (Özkan, 2000:111)

nefsünde “nefsinde”

“Sen bilürsin senüḡ *nefsünde* olanı, men bilmez-men.”88a/7=005/116

ḡücün “gücün”

“Eger olsa senüḡ üstüḡe i’rāz eylemek anları, eger *ḡücün* yitişse çıkacak yir istemek yirlerden yā süllem istemek ḡöklere çıkmaḡa.”91b/1=006/35

ḡavmüḡ “kavmin”

“Senüḡ *ḡavmüḡ* yalanladı bu ḡur’ān’ı.”94a/5=006/66

Aḡluḡ “aklın”

“*Aḡluḡ* ḡafıfdür ki ḡavmüḡ dinini terk eyledük.”110b/7=007/66

Teklik 3. kişi “-ı / -i ; -sı / -si”

Teklik 3. Şahıs iyelik ekleri, konsonatla bitenlerde –ı, -i, vokalle bitenlerde –sı, -si’dir. Eski Türkçe devresinde de ünlü uyumu dışında kalan ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde daima düz ünlülü olmuştur. (Özkan, 2000:112).

aşāḡına “aşaḡasına”

“Siz vādinüḡ *aşāḡına* yaḡınuḡuz.”126a/11=008/42

atasına “atasına”

“İbrāhim istiğfār degül-idi *atasına* illā va'de eyledügi-çün aña mağfîret taleb eylemeğe ĩmāna tevfiķ virmek bile.”141b/8=009/114

ğazabı “gazabı”

“Taḥķīķ ol gişiler buzağuyı ma'bûd idindiler Taḥrı ta'ālānuḡ *gazabı* daḡı zelillik.”

117b/8=007/152

sünneti “sünneti”

“Eger ‘avdet eyleyüp küfre dönseler taḥķīķ geçdi ol ümmetlerüḡ *sünneti*.”

126a/4=008/38

Va'desi “vadesi”

Taḥrı ta'ālānuḡ *va'desi* yirine geldi, karar dutdı.”156a/4=011/43

Çokluk 1. kişi “+muz, +müz; +umuz, +ümüz”

Çokluk birinci şahıs iyelik eki aslında Eski Türkçede de bugünkü gibi vokal uyumuna bağılı olarak ‘-mız, -miz, -muz, -müz’ şeklinde idi. Batı Anadolu Türkçesine geçince Eski Anadolu Türkçesinde ekin yalnız yuvarlak şekilleri kalmıştır. Bu yuvarlaklaşma ‘m’ tesiri ile olmuştur. (Ergin, 2007: 223).

elümüz “elimiz”

“Taḥķīķ sen recā olınurdı, bizüm *elümüz* olasın bundan burun, bizi nehy mi etler-sen ‘ibādet eylemekden, atalarumuz ‘ibādet eyledügi ma'bûdlardan.”158a/3=011/62

atamız “atamız”

“Eyitdiler: Yā *atamız!* Ne oldı saña ki bizüm ḡıfzumıza emīn olmaz-sen Yūsuf üstine.”163a/10=012/11

katumuzda

“Taḥķīķ sen bugün bizüm *katumuzda* mekānuḡ, menzilüḡ var.”167a/7=012/54

Çokluk 2. kişi “-ḡuz / -ḡüz ; -uḡuz / -üḡüz”

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki aslında Eski Türkçede – ḡız, -ḡiz, - ḡuz, - ḡüz şeklinde idi. Batı Türkçesine geçince Eski Anadolu Türkçesi bu ekinde yalnız yuvarlak şekilleri kullanılmıştır. Ek sonradan Osmanlıca içinde vokal uyumuna bağlanmış ve bugün kullanılan düz şekilleri de ortaya çıkmıştır. (Ergin, 2007: 224).

kardeşunuz “kardeşiniz”

“Siz yamansız mekānetde *kardeşunuz* uğurlamak bile, Taḥrı ta'ālā bilür siz şıfatlağanı.”169a/3=012/77

atañuza “atanıza”

“Ḳayıtuñuz, varuñuz, *atañuza* eydüñüz.”169a/11=012/81

azgunluğunuzu “azgınlığınızı”

“Götürür **azgunluğunuzu**, yitişdürür bir şehre.”185a/3=016/7

evlerünüzde “evlerinizde”

“Tağrı ta’ālā kıldı sizün **evlerünüzde** size sākin olacak yirler, yaratdı kıldı size.”

190b/11=016/80

Çokluk 3. kişi “-ları / -leri”

Çokluk 3. Şahıs iyelik eki olarak Türkçemizde bir ek yoktur, teklik eki olanı –ı, -i, çokluk eki olarak ta kullanılmaktadır. –lar , -ler eke ait değil, kelimeye aittir. İyelik eki getirilen kelimenin çokluk olduğunu bildirmektedir. Böylece, teklik ve çokluk arasında şekil bakımından değil, ancak genitif halde bulunan kelimenin teklik ve çokluk halde bulunması bakımından manaca bir fark vardır. (Timurtaş, 2019:65).

Bu ek devamlı düz yazılır. Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki eskiden beri hep –ları, -leri olarak kullanıla gelmiştir. Burada asıl iyelik eki –ı, -i olup –lar, -ler çokluk eki ile birleşmiştir. Bu çokluk eki şekli esas itibariyle iyelik eki alan ismin çokluğunu karşılar.

kitāblarını “kitaplarını”

“Taḥkīk biz şaymaz-biz anların **kitāblarını**, nefslerini helāk olmağ-içün; illā şaymak nice gün ḳalmışdur.”217a/3=019/84

tağrıları “tanrıları”

“Belki anların **tağrıları** mı vardır ki men’ eyler bizüm ‘azabumuzdan.”

227b/2=021/43

yürekleri “yürekleri”

“Seyr eylesünler, **yürekleri** olsun anuñ bile, ‘aql eylesünler.”235b/8=022/46

2.1.3.Hal Ekleri

Hal ekleri; isimleri isimlere, fiillere ve edatlara bağlayarak farklı görevler almasını sağlayan çekim ekleridir. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hallere girerler. İsimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hallere, durumlara sokan bu eklerle hal ekleri adı verilir. (Ergin, 2007:226)

2.1.3.1.İlgi Hâli “-uñ / üñ ; -nuñ / -nüñ (üm)”

İlgi hali eki ünsüz ile biten isimlerde – uñ,- üñ; ünlü ile bitenlerde –nuñ, -nüñ’dür. Eski Türkçe devresinde ancak yuvarlak ünlü taşıyan bir köke geldiği zaman yuvarlak ünlü taşıyan hal eki, Eski Anadolu Türkçesi devresinde ñ etkisiyle daima yuvarlak ünlülü olmuştur. (Özkan, 2000:114).

Bu hal ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden halidir.

1. kişi iyelik eki “-m” nin etkisiyle 1. kişi zamiri “ben” ve “biz” in ilgi hâli “benüm” ve “bizüm” şeklindedir. (bkz. Eklerde Yuvarlaklaşma).

anlaruñ (nûrını) “onların nurunu”

“Tañrı ta’âlâ *anlaruñ nûrını* giderdi dañı terk eyledi anları, qarağılılar içinde görmezler.” 3a/7=002/17

menüm (azābum) “benim azabım”

“Menden qorquñuz, *menüm ‘azabum* qatıdur.” 5b/3=002/41

nesneleruñ (adlarını) “nesnelerin adlarını”

“Tañrı ta’âlâ öğretti Adem’e cemî’ *nesneleruñ adlarını.*” 4b/5=002/30

“Ben dañı *sizüñ ‘ahduñuz* tamām eylerin.” 5b/1=002/40

Ta’âlānuñ (oğlıdur) “Tanrının Oğludur”

“Eyitdiler ki: İsa Tañrı *ta’âlānuñ oğlıdur*, didiler.” 13a/2=002/116

2.1.3.2. Yönelme Hâli “-a / -e ; -(y)a / (y)e ; -(n)a / -(n)e”

Ünlü ile biten kelimeye eklendiğinde araya yardımcı ünsüzü /y/ sesi gelmektedir. Eski Türkçedeki -ga/-ge, -qa/-ke ekinden gelişmiştir. Ekin başındaki /ğ/ ve /g/ seslerinin sonradan düştüğünü göstermektedir. (Timurtaş, 2019:69).

anaya “anaya”

“Ataya, *anaya* ihsān eyleşüz.” 58b/3=004/36

gişilere “kişilere”

“Ol *gişilere* hüküm eylediler ki yahûdilerdür, rabbānilerdür dañı.” 79b/8=005/44

kimseye “kimseye”

“Virdük anlara ulu mülk, anlardan özgeye *kimseye* virilmedi.” 60b/2=004/54

nesneye “nesneye”

“Anuñ gibi degüldür seni yaradan Tañrı haqqçün. Anlar ĩmān getürmezler hattā seni hüküm eylemeyince ortalarında olan *nesneye.*” 61b/4=004/65

“oğlanlarına”

“Analar emcek içürsünler *oğlanlarına* iki yıl tamām.” 26a/10=002/233

saña “sana”

“Taħkīk Tañrı ta’âlā beşāret eyler *saña* kelimetu’llāhı ki adı Mesih’dür.” 38b/10=003/45

2.1.3.3.Yükleme Hâli “-ı / -i ; -nı / -ni ; -(y)ı / -(y)i / -n”

Eski Türkçede ünlü uyumuna bağlı olarak - ı -ğ, - i -g/ - u -ğ, - ü - g şekilleri bulunan ekin Batı Türkçesine geçince ğ ve g’leri düşünce geriye kalan yardımcı ünlü, ekin görevini üstlenerek asıl ek durumuna geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde daima düz ünlülü olmuştur. Düşen ğ ve g’lerin etkisiyle yuvarlaklaşmamış olması, herhalde 3. Şahıs iyelik ekleri gibi yazılmasından ileri gelmektedir. (Özkan, 2000: 115).

cezâların “cezalarını”

“Cezâ virür anlara anlar şıfat olduğu *cezâsını*.”101b/1=006/139

kulaklarını “kulaklarını”

“*Kulaklarını* şağır eyledük.”90b/5=006/25

nesneyi “nesneyi”

“Eger fidâ verse barça *nesneyi* fidâ virmek alınmaz anlardan.”94b/3=006/70

ayı “ayı”

“Vaḳti ki *ayı* gördi nurlu çıkmış eyitdi ki beni yaradn taḳrı bu ola.”95a/7=006/77

seni “seni”

“Taḳrı ta’âlâ *seni* şaklar âdemilerden, taḳkîḳ Taḳrı ta’âlâ hidâyet virmez kâfir ḳavme.”82b/7=005/67

yüreklerini “yüreklerini”

“Anlaruḳ Taḳrı ta’âlâ dilemez *yüreklerini* arıtmağa.”79a/11=005/41

2.1.3.4.Bulunma Hâli Eki “-da / -de”

Bulunma hali eki, Türkçenin her devresinde ve bütün şivelerinde –da, -de ve –ta,- te şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde imlası kalıplaşmış olarak –da, -de biçiminde kullanılmıştır. (Özkan, 2000: 115).

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleştiği yer ve zamanın adı, bulunma çekimine girer. Bulunma çekiminin ana işlevi bulunma ifade etmektir. Bu görevinin yanı sıra yer, zaman, iş, devamlılık, süreç vb. işlevleri de vardır. (Karaağaç, 2019:340)

Bu ekin ötümsüz “+ta, +te” şekli metnimizde bulunmamaktadır. (bkz. Ünsüz Uyumu).
vaḳtda “vakitte”

“Muntazır oluḳuz ucu gelmeği, biz daḳı muntazır biz ol *vaḳtda* fev-i sa’âdet bizüm olur veyl helâklık sizün üstünüze.”104a/6=006/158

şerefde “şerefte” 104b/67

“Menzile var-ıdı *şerefde*, ğınada ibtilā eylemegiçün sizi tecribe eylemeg-içün size virdügi nesnede cāndan, māldan.”104b/7=006/165

ğınāda “”

“Menzile var-ıdı şerefde, *ğınāda* ibtilā eylemegiçün sizi tecribe eylemeg-içün size virdügi nesnede cāndan, māldan.”104b/7=006/165 ‘

anda “onda”

“Yoğdur saña *anda* tekebbürlük eylemek, anda çık.”105b/4=007/13

2.1.3.5.Ayrılma Hāli Eki “-dan / -den”

Uzaklaşma hali eki Eski Türkçede - dın/-din ve -tın/-tin şeklinde yalnızca dar ünlülü idi. Ancak bulunma hali eki -da, -de ve -ta -te'nin uzaklaşma göreviyle kullanıldığıda bilinmektedir.(Ergin, 2007:236). Bu ek Eski Anadolu Türkçesinde -dan/-den şeklinde olup t'li biçimleri sonradan ünsüz uyumuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır.(Özkan, 2000:116).

“Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gösterdiği hareketin kendinden uzaklaştığını bildirmek için, uzaklaşılan varlığın adı, uzaklaşma durumunda bulunur. Uzaklaşma durumu için daima ek kullanılır. Uzaklaşma ekinin ana işlevi uzaklaşma ifade etmektir. Bunun yanı sıra çıkma, ayrılma, kaynak, tür, başlama, yokluk vb. anlamlarda yüklenebilir. (Karaağaç, 2019:341).

Metnimizde “+tan, +ten” şekli bulunmayan (bkz. Ünsüz Uyumu) bu ek, “öğdün, öğdügiler” şeklinde de kullanılmıştır. Kelimelerdeki “+din” ekinin ablativ olduğu, unutulmuş kalıplaştığı ve önce anlamına geldiği göz önünde tutularak “öncekiler” şeklinde açıklanabilir.(Özkan, 2000:116).

andan “ondan”

“Eyirdi: Çık *andan* mezmûm sürülmüş zelîllik bile.”105b/10=007/18

baldan “baldan”

“Ağar anlar altından şular südden, *baldan*, hamırdan.”108b/1=007/43

öğdin “önden”

“Anlar ĩmān getürmediler yalanladuğları nesneye andan *öğdin*.”150a/4=010/74

sağlarından “sağlarından”

“Andan gelür-men özlerine ileylerindem, ardlarından, *sağlarından*, şollarından.”

105b/8=007/17

südden “sütten”

“Ağar anlar altından şular *südden*, baldan, hamırdan.”108b/1=007/43

2.1.3.6.Eşitlik Hâli Eki “-ca / -ce”

Söz öbeklerinde ve cümlede eylemin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, eylemin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için ad eşitlik çekimine girer. Eşitlik eklerine benzerlik ekleri de denir; bu eklerin yaygın işlevi, gibilik ve benzerlik ifade etmektir. (Karaağaç, 2019:346).

aķabince “”

“Anlar ‘*aķabince* yaman gişi geldi, anlar sonra yaman ĥalife oldu.”215b/3=019/59
mücibince “gereğince”

“Taĥķik taņrı ta’alā ba’s eyler, diri eyler türbede olanları va’desi *mucibince* ki ĥilāfi olmaz.”232a/10=007/7

nice “ne kadar, nasıl” <”ne+çe”

“Gör ki *nice* oldu āhiri ol kimselerüņ korķuducı geldi anlara.”322a/9=037/73

2.1.3.7.Yön Bildirme Hâli Eki “-ra / -re ; -aru / -erü”

Bu ek, kalıplaşmış olarak çok az sayıda kelimedede geçmektedir. Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme haline girer. Yön ekleri aslında ismi fiile bağlayan eklerdir. Buldukları kelime zarf olarak kullanılır. (Ergin, 2007: 229).

İlerü “ileri”

“Kim dilese sizden *ilerü* varsun yā arda varsun.”428a/2=074/37
üzere “üzere”

“Atası *üzere* eşnāmı ma’būd mı idindi-men, bāıl ma’būdlar.”95a/3=006/74

2.1.3.8.Araç Hâli Eki “-ile

Vasıta ekleri –ıla, -ile; -la, -le ve – n’dir. Bağlama edatı ıla, ile ve bunun ekleşmiş biçimi olan –la, -le’nin kullanımında bugünkünden farklı bi durum yoktur. (Özkan, 2000: 117).

Türkçede instrumental eki -n’dir. Fakat bu ek zamanla işlekliliğini kaybetmiştir. Batı Türkçesine geçince işlekliliğini kaybetmiştir. Türkçede instrumental eki işlekliliğini kaybederken onun vazifesini ile edatı üzerine almış, edat halinde kalarak veya ekleşerek tamamiyle instrumental eki yerine geçmiştir. (Ergin, 2007:237).

yamanlıg-ıla “yamanlıkla”

kim *yamanlıg-ıla* gelse ol cezā görmez illā ma’şiyet cezāsını.”104a/9=006/160

2.1.4.Yapım Ekleri

2.1.4.1.Addan Ad Yapım Ekleri

Addan ad Türeten ekler, ad ve kök gövdelerine getirilen eklerdir. İsimden yapılmış isimlerin manaları yapılmış oldukları isimlere umumiyetle çok yakından bağlıdır ve onlarla ilgili yer, meslek, topluluk, vasıf, bağlılık aitlik v.s gibi nesnelere ifade ederler.(Ergin, 2007:154). İsimden isim yapma ekleri fazla değildir. Fakat bu eklerin kullanım sahası geniştir.

“-lık / -luk”

Türkçenin en işlek eklerinden biridir. Genellikle isimlerden ve sıfatlardan yeni isimler türetir. Meslek adları, uğraş bildiren adlar, soyut kavramları karşılayan adlar vb. adlar türetmiştir. Ek, eklendiği Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna tabidir. Bu ekin asıl işlevi, eklendiği kelimeye “tahsis, bir şey için” anlamı veren adlar türetmektir. Ekteki kullanım işlekliliği ve geldiği kelimenin anlam yapısı ona, ana işlevine koşut yeni bir takım işlevler daha kazandırmıştır. Böylece ekin görevi dallanmış ve kapsamı genişlemiştir. (Korkmaz, 2017:135).

azgınlık “azgınlık”

“Siz degülsüz; illâ ulu **azgınlık** içinde-siz, didük.”416a/4=067/9

açlık “açlık”

“Muntazır ol ol günü ki gökler tütün gibi görine âşikâre **açlıktan** yâ kıyamet ‘alâmetlerinde.”361a/4=044/10

delülik “delilik”

“Anların şâhibi Muhammed resûlu’llâhda **delülik** yoktur.”121a/8=007/184

helâklık “helak olma durumu”

“Muntazır olunuz ucı gelmeği, biz dahı muntazır biz ol vaқта fev-i sa’âdet bizüm olur veyl **helâklık** sizün üstünüze.”104a/6=006/158

râzılık “razı olma durumu”

“Anlar **râzılık** istediler dahı Tanrı ta’âlâ anlardan râzı olmaz.”291a/7=030/57

tekebbürlük “büyüklük”

“Taḥkîk Tanrı ta’âlâ sevmez her **tekebbürlük** bile fahr eyleyen gişi.”293a/4=031/18
Yabancı kökenli sözcüklere eklendiğinde kalınlık-incelik uyumuna uymadığı görülür:

câhillik “cahil olma durumu”

“Anlar **câhillik** içinde gafillerdür.”381b/6=051/11

baḥillik “cimrilik”

“Kaçan nafağa eyleseler işraf eylemezler, hadd-i keremden geçmezler, eksük nafağa dahı eylemezler tazıyık eylemek **bahıllık** bile yā işrāf harāma şarf eylemekdür, naķır vācib men eylemekdür.”256b/4=026/67

Siyasi, felsefi, dini düşünüş ve inanişı, o inanişa bağlılığı bildiren adlar türetir:
Müsülmānlık “müslümanlık”

“**Müsülmānlık** ğalib ola yā bir iş ola Tańrı ta’ālānuń buyruđı bile şabāh olğanda, nefslerinde eyledükleri fikre peşimān olalar.”81a/2=005/52

Bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı ve uğraş alanı gösteren adlar türetir:

dilencilik “dilenci olma durumu”

“Mallarında dahı haķ var-ıdı dilencilere, şehhātlara dahı maħruma ki **dilencilik** eylemek bilmezler.”382a/2=051/19

Bu ek, renk adlarından da o rengin hakim ve yaygın olduğunu bildiren soyut adlar türetmiştir.

kızılılık “kırmızılık”

“Anlar tenleri aķlıđı, yüzleri **kızılığı** yāķūt bile mercān gibidür.”392a/8=055/58

“-cı / -ci”

Eski Türkçe döneminden beri kullanılagelmiş isimden isim yapma ekidir. Geçtiği örneklerde düz ünlülü olup kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlık uyumuna uymamaktadır. Bir işi çok yapan, meslek edinen anlamında yeni kelimeler türetmiştir. (Ergin, 2007:157).

korķucılara

“Ol kitāb ki Tańrı ta’ālā şańa va’de eyledi hiĉ şek yokdur anda, haķdur, hidāyetdür, beyān eyleyicidür tańrı ta’ālādan **korķucılara**.”2a/4=002/2

yalancı “yalancı”

“Bilseler gerek, tańla kıatı **yalancı** şerlü bańrān kimdür.”389a/6=054/26

“-daş / -deş”

Dudak uyumuna aykırı bir durum sergilemeyen bu ek adlardan ortaklık, beraberlik, ve mensubiyet bildiren kelimeler türetmiştir. Daha çok kalın sıradan kelimelere geldiği için dindaş, ülküdaş, meslektaş gibi bazı sözlere kalın olarak eklenmiştir. Oysa, Eski Türkçeden beri ünlü ve ünsüz uyumlarına giren bir ektir. (Korkmaz, 2017:128).

yoldaşlardur “yoldaşlardır”

“Tańrı ta’ālā ni’met virdi anlarra nebilerden, şadıķlardan, şehidlerden, şaliħlerden anlar yaħşı **yoldaşlardur**.”62a/1=004/69

“-lu / -lü”

Dilimizin tarihi gelişiminde “ğ ve g” sesleri düşmüş, düşerken de ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır. (bkz. Eklerde Yuvarlaklaşma). Eski Türkçede +lğ, +lig şeklinde olup düzlük yuvarlık tesirinin altındadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise ek ünlüsünün yuvarlaklaştığı görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma ğ/g ünsüzlerinin etkisiyle olmuştur. (Timurtaş, 2019:78).

yazuklu “günahlı”

“Eger bilinse ki anlar **yazuklu** oldılar, yamanlığa müstaḥik oldılar özge iki gişiler dursunlar anlar yirine ol gişilerden.”87a/2=005/107

ḳayḡulu “kederli, üzüntülü”

“Vaḳti ki rucū eyledi Mūsā ḳavmine ḡazab bile hüzn içinde **ḳayḡulu** eyitdi.”117b/2=007/149

raḡmetlü “rahmet edici”

“Ol gün ḳatı düşvār gündür, **raḡmetlü** gündür.”427a/5=074/9

kuvvetlü “kuvvetli”

“Yā Mūsā! Taḡḳik men ol taḡrı ta’ālā-ben ki **ḳuvvetlü** ḳādir-men, ḡāyetde ḡükm eyleyici.”265b/8=027/9

ḡayırlu

Ol nefleri öldürmek size **ḡayırludur** sizi yaradan Taḡrı ta’ālā katında. 6a/10=002/54

“-suz / -süz”

Eklendiği adın yokluğunu, mevcut olmadığını bildirir. “+lu” ekinin olumsuz olan bu ek kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise uymamaktadır. (Ergin, 2007:160).

şusuzluğu “”

“Bu deniz şuyı tatludur, **şusuzluğu** giderür.”255b/6=025/53

āfātsuz “”

“Çıḳar aḳ nurlu, **āfātsuz**, toḳuz āyetler bile Fir’avn’a.”266a/2=027/12

odsuz “”

“Terci’ eyle, bilesince tesbīḡ eyle daḡı ḳuşları musaḡḡar eyledük daḡı demüri yumşak eyledük **odsuz** dökmeksüz şem’a gibi.”306b/11=034/10

ḡisābsuz “”

“Men’ eyle kimden dilesen **ḡisābsuz**.”328a/5=038/39

Akılsuz “”

‘‘Eytidiler: Eger biz işitse-y-idük yâ **akılsuz** olsa, bilse-y-idük biz cehennem ehlerinden olmaz-ıduğ, diyeler.’’416a/4=067/10

‘‘-an / -en’’

Eski Türkçe döneminde çokluk işlevinde kullanılan bu arkaik ek fonksiyonunu kaybetmiştir. Kalıplaşmış olduğundan üzerine tekrar çoğul eki alabilmektedir. Kalınlık-incelik uyumuna uyan bir ektir.

erenlerdür (< er+en) ‘‘erkekler’’

‘‘ Kaçan ‘ahd eyleseler şabr eyleyeler zahmetlerde, hastalıklarda, gââlıkda şavaş hâlinde dağı ol şıfatlı gişiler anlardır ki girçek **erenlerdür** şıdk üstine.’’18a/5=002/177
oğlanları (< oğul+an) ‘‘oğlanları’’

‘‘Analar emcek içürsünler **oğlanlarına** iki yıl tamâm.’’26a/10=002/233

‘‘-ncl, +(I)ncı’’

Sıra sayı sıfatı yapan bir ektir. Ek, ünlü ile biten kelimelere +ncı, ünsüz ile biten kelimelere +(I)ncı şeklinde gelmiştir.

İkinci ‘‘ikinci’’

‘‘Eger biz ölsevüz, toprak olsavuz **ikinci** yiñi yaradılup durur mıyuz, dirler.’’
172b/1=013/5

Bu ek kalınlık-incelik uyumuna uymakta, düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise aykırı bir durum sergilemektedir.

Dördüncileri (dört-(ü)nci ‘‘dördüncüleri’’

‘‘İtseler gerek üç gişidür, **dördüncüleri** itlerüdür, dirler dağı eydürler.’’
205a/11=018/22

2.1.4.2.Fülden ad Yapım Ekler

Türkiye Türkçesinde fiilden ad türeten eklerin sayısı oldukça çoktur. Ad kökenli sözler doğadaki somut ve soyut varlık nesnelere bütünüyle karşılayamadığı için, dil bir kısım nesne ve kavramları harekete dayandırarak karşılama yolunu benimsemiştir. (Korkmaz, 2017:142).

‘‘-k; -uç / -ük ; -ađ /-ek’’

bölük ‘‘bölük’’

‘‘Tağkık bir **bölük** benüm kullarumdan eydürler: Yâ Rabbenâ! Biz İmân getürdük.’’
244a/1=023/109

konuklarını ‘‘konuklarını’’

‘‘Bunlar benüm kızlarumdur, fidâ eyledüm, **konuklarım**-içün anları, anlardır.’’
159a/6=011/78

köpük “köpük”

“Demür kurşun kalay kaplar eylemeg-içün anda dahı **köpük** vardır anuñ gibi.”

173b/9=013/17

tanuqlar “tanıklar”

“Mümteni’ olmasunlar **tanuqlar** kaçan da’vet olsalar tanuğ-içün yürek darlmasun yazmdadan haqqları.” 33b/8=002/282

“-IcI, -(y)IcI”

Eklendiği fiilden sıfat ve isim türetir. Oldukça işlek olan bu ek büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Fiilin gösterdiği işi sürekli yapan anlamında yeni adlar yapar.

bilicüdür “bilicidir”

“Tanrı ta’ālā gayetde **bilicüdür** zālimleri, kāfirleri, cezāların virse gerek.”

10b/7=002/95

ıslah eyleyici “ıslah eden”

“Taḥkīk biz degülüz illā **ıslāh eyleyici.**” 2b/9=002/11

yaradıcı (<yara+t-ıcı) “yaratıcı”

“**Yaradıcı** var mıdur Tanrı ta’ālādan özge ki rızk virür size göklerden, yirlerden.”

311a/3=035/3

bağışlayıcıdur (<bağış+la-y-ıcı)) “bağışlayandır”

“Taḥkīk ta’ālā yazuqlar **bağışlayıcıdur**, rahmet idicüdür.” 18b/3=002/173

“-u / -ü”

Çeşitli manalarda isimler türeten bu ek, Eski Türkçedeki -ığ, -ig ekinden gelmektedir. Ekin sonundaki -ğ, -g sesi Batı Türkçesi döneminde düşmüş, -ı, -i yardımcı ünlüsü de fiilden isim yapma eki haline gelmiştir. Bu ekin -ğu, -gü fiilden isim yapma ekinin başında bulunan -ğ/g sesinin düşmesi ve zarf fiil eki -u, -ü’nün kalıplaşmasıyla oluştuğu da ifade edilmektedir. (Ergin, 2007:192).

ölüleri (<öl+ü)“ölüleri”

“Görmezler mi taḥkīk Tanrı ta’ālā gökleri yaratde dahı yirleri yaratdı, ta’ab çekmedi anları yaratmağda, qadirdür Tanrı ta’ālā **ölüleri** diri eylemeğe.” 369a/10=046/33

korkup (kork-u) “korkmak”

“Tanrı ta’ālādan qorqup taqva üstine oluñuz şulḥ eylemekde.” 25a/4=002/224

koku “koku”

“Mūsā eyitdi: Tebdīl eylersiz ol nesneyi denīdür, yaman **koqusı** vardır? Ḥayırlu nesneyi anuñ-içün terk eylersiz.” 7a/4=002/61

“-ğun / -gün”

Eski Türkçeden beri kullanılan fiilden isim yapma eklerinden biridir. İşlek olmayan bir ektir.

azgunluğunuzı “azgınlığınızı” 185a/3

“Götürür **azgunluğunuzı**, yitişdürür bir şehre.”185a/3=016/7

“-ğı / -gu –“

Eklendiği fiilin son ses durumuna göre, ön sesi tonlu ve tonsuz biçimler alabilen ek, genellikle Tek heceli fiil kökleriyle çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerinden adlar türeten çok işlek bir ektir. (Korkmaz, 2017: 152).

Kaygu ‘kaygı’

“Eyitdi: Taḥkīk men şikāyet eylemez-men ol nesneyi ki şabr eylemek bilmez-men daḥı ḥüzn **kaygu** ḥasretleri.”169b/9=012/86

“-n”

İşlek bir ek değildir.

ekin “ekin” 8a/4

“Mūsā eyitdi: Taḥrı ta’ālā eydür. Ol şıgır delil degüldür, yiri süriyüp durur, döndermeyüp durur, **ekin** daḥı içermeyüp durur.”8a/4=002/71

“-m”

İşlek olmayan bir fiilden isim yapım ekidir. Daha çok bir defada veya kısa sürede oluşan işlerden adlar türetir. (Özkan, 2000:120).

ölüm “ölüm” 14b/3

“Yā siz ḥāzır mı olduğuz Ya’kûb’a **ölüm** ḥāzır olğanda? Eyitdi ol vaḳtda oğlanlarına.”14b/3=002/133

“-acak /-ecek”

Bu ekle kullanılmış sıfat tamlamalarındaki adların zamanla kullanımdan düşmeleriyle sıfatlar kendi başlarına kalıcı adlara da dönüşmüşlerdir. Kalıplaşma daha çok tek heceli geçişli fiillerdendir. Bu yolla oluşmuş bulunan adlar, “bir şey için” anlamında tahsis adlarıdır. (Korkmaz, 2017:144).

ğazab eyleyecek (nesne) “gazap eyleyecek şey”

‘Benden kırkunuz, **ğazab eyleyecek** nesneyi terk eyle.’332a/5=039/16

“-mur”

İşlek bir ek değildir. İncelediğimiz metinde sadece bu kelime de geçmektedir.

yağmur “yağmur”

‘Ulu dānelü **yağmur** yağmasa, yitilmese kiçi dānelü yağmur yağa.’31b/1=002/265

“-mağ / -mek”

Fiilden mastar yapan bu ek bütün fiillerin sonuna gelebilir ve isim gibi, isim çekim ekini alabilir. İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek eskiden beri Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelir. Fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. (Ergin, 2007:185).

olmak “olmak”

‘Ol anuñ gibi **olmak** emrdür.’124a/4=008/14

ölmek “ölmek”

‘Ol nefis dañı kabz eyler ki ölmaz, uykusında dutar döndermez tenine ol kimseyi hüküm eyledi anuñ üstine **ölmeği**.’334b/2=039/42

eylemekden “eylemekten”

‘ Tañrı ta’ālānuñ ğazabı, ‘azābı uludur siz nefsünüzi ‘azāba müstañik **eylemekden** ħabīs ‘amel sebebi ile.’338a/11=040/10

2.1.4.3. Addan Fiil Yapım Ekleri

Ad gövdeleri ya addan ad ya da fiilden ad olan gövdelerdir. Aslında, sayıları pek çok sınırlı olan ad gövdelerinden fiil türetme işinde de ön sırayı fiilden türemiş adlar alır. Ad gövdelerinden çok az sayıda fiil türetilmesinin sebebi, bu gövdelere gelen türetme eklerinin az işlek olmalarındandır. (Korkmaz, 2017:174).

Bu gruba giren eklerin en önemli özelliği, eklendikleri ad kök ve gövdelerini ‘olma, oluş bildirme’, ‘yapma, yapış bildirme’ özelliğinde birer fiil dönüştürmeleridir. (Korkmaz, 2017:174).

Bazı Gramerlerde ad kök ve gövdelerinden fiil türeten eklerin yalnızca ‘olma’ ve ‘yapma’ bildiren fiiller kurdukları, bunların anlam ile ilgili özel bir işlevleri bulunmadığı dile getirilmiştir. (Ergin, 2007:179).

a) “-a-”

Bu ek n, l gibi akıcı ve d, p gibi paylayıcı, ş, z gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ada köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Çok seyrek olarak iki

hecelilere de gelmiştir. Ancak, bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür.(Korkmaz, 2017:173).

Bu ek Türkçede başlangıçtan beri vardır ve hiç değişmemiştir. Eski Türkçede daha işlek durumdaydı. Daha sonra misalleri gittikçe azalmıştır.

oynasalar “oynasalar”

“Eyit yā Muḥammed: Daḥı terk eylemediler bāūil işlerde *oynasalar*.”96b/6=006/91
bezetdük “süsledik”

“Taḥḳīḳ biz ziynet eyledük, *bezetdük* dünyā gögini yılduzlar ziyneti bile.”
320a/4=037/6

dilese “dilese”

“Kim *dilese* sizden ilerü varsun yā arda varsun.”428a/2=074/37

b) “-da- / -de-”

Türkçede eskiden beri görülen, diğer isimlerden fiil yapmakta çok az kullanılan bu ek ses taklidi kelimelerden fiil yapmakta işlek bulunmaktadır. Diğer isimlerden yapma ifade eden, ses taklitlerinden olma ifade eden fiiller yapar. (Korkmaz, 2017: 174).

Eski Türkçede ekin hem ‘d’li hem ‘t’li şekilleri vardı. ‘t’li şekli Batı Türkçesinde yalnız iste- fiilinde kalmıştır. İşlek olarak kullanıldığı ses taklidi kelimelerin sonu hep l, r, y, gibi sedalı konsonantlarla bittiği için ekin bugün yalnız ‘d’li şekilleri kullanılmaktadır.
izdemezler “aramazlar”

“Ebedi ḳalurlar anda, *izdemezler* andan müteḥavvil olmak.”212a/2=018/106

c) “-la- / -le-”

Bu ek isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Eski Türkçeden beri bütün lehçelerde canlı ve işlek olan bir addan fiil türetme ekidir. Türkiye Türkçesinde de verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapmıştır. Tek veya çok heceli her türlü ad kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. ad soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Ekin İşlekliği, türettiği fiilere birbirinden ayrı anlamlar yüklemesiyle kendini gösterir. (Korkmaz, 2017:176).

ululadılar “yüceltiler”

“Vaḳtī ki gördiler Yūsuf’ı *ululadılar*, hüsnüni gördükde.”165a/3=012/31
söyle”söyle”

“Kelām *söyle* ki ḳatı sır olmaya, cehr olmaya şabāḥda, ‘aşırda, her vaḳtda gāfillerden olma.”122b/10=007/206

Bu ek Türkçede eskiden beri hep aynı kalmıştır. Bugün çekim esnasında vokalinin bazen değiştiği görülür: baş-lı-yor(<baş-la-yor), misalinde olduğu gibi. Bu ekin bünyesi ile ilgili olmayıp orta hece durumunda kalmaktan ve ‘‘y’’ tesiriyle doğan bir değişikliktir.

2.1.4.4.Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Fiilden fiil türeten ekler, fiil kök ve gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Fiil gövdeleri ya addan fiil ya da fiilden fiil türetme ekleriyle oluşturulmuş gövdelerdir. Bu gruptaki eklerin bir bölümü hemen hemen her fiile gelebilecek işlevindedir. Bir bölümü ise az işlevlidir. İçlerinde artık iyiden iyiye kullanımdan düşmüş ve varlığını ancak eski dönemlerden uzanmış bazı fiillerde koruyabilmiş olanlarda vardır. (Ergin, 2007:200).

2.1. 4.4.1.Ettirgenlik ekleri

a) “-(I)r-, -(u)r-”

Türkçede eskiden beri görülen en işlevli eklerden biridir. Bu ekler oldurma ve yaptırma ifade ederler. Yani olma veya yapma ifade eden fiillerden oldurma veya yaptırma ifade ederler. Onun için bu ekler oldurma ve yaptırma ekleri adını verebiliriz. (Ergin, 2007:209).

Bu oldurma ve yaptırma eklerinden biri olan ‘‘r’’ ünsüz ile biten fiillerin bir kısmına getirilir. Vokalle biten fiillere eklenmez.

artur ‘‘artır’’

‘‘Eydelər: Yā Rabbenā! Kim taqdim eyledi bize bunı, ziyāde eyle, ‘azābı *artur*, artuqçı ‘azaāb cehennem odından.’’329a/5=038/61

içürmeñüz ‘‘içirmeniz’’

‘‘Kılur mısız hācılara şu *içürmeñüz* dañı ‘imāret eylemeği mescidi-i harām ĩmān getürenler gibi.’’131b/5=009/19

‘‘r’’ ekini fiil köklerine bağlayan vokalin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde hep yuvarlak uyumu dışında kalmış olması ve bu vokalin yardımcı ses olup olmadığı hususunda tereddüt doğuracak mahiyettedir. Ek vokalle biten fiillere getirilmediği için buradaki vokalin ekin bünyesine dahil olup olmadığını kestirmek güçtür. Fakat ünsüz ile biten fiille ek arasında yardımcı sese de ihtiyaç vardır ve buradaki vokalin yardımcı ses olduğunu kabul etmek en doğrusudur. (Ergin, 2007:211).

b) “-dur-, -dür-”

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçime girebilen bu ekler Türkiye Türkçesinin en işlevli eklerindedir. Ünsüz ile

sonuçlanan geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma” ve “yaptırma” bildiren geçişli fiiller türetir. (Korkmaz, 2017:183).

azdurdı “azdırdı”

“Taḥkīk biz fitne eyledük ḳavmüñe senden şonra, Samīrī **azdurdı** anları.”
221b/7=020/85

daddurdı “tattırdı”

“Gelürdi rızḳı anlara her taraftan kāfir oldılar Taḥrı ta’ālānuñ ni’metleri kim **daddurdı** anlara, açlıḡı yapdurdı anlara daḡı ḳorḳı ol ‘ameller sebebi bile ki işler idi.”193b/5=016/112

geydürdük “giydirdik”

“Eger resûli melek eylese-y-idük anı âdem şüretinde bir gişi eyledük **geydürdük** anlara anlar geydügüni.”89b/1=006/9

otladursız “otlatırsınız”

“Andan içersiz, andan ağçlar biter, andan **otladursız** develerüñüzi.”185a/8=016/10

c) “-der-”

Bu ek çok az kullanılan, işlek olmayan bir ektir. –dır-, -dir’in bir başka şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün bazı ağızlarda görülür.

dönder “döndür”

“Yâ Rabbî! Meni **dönder** dünyaya, varayın; ola kim ‘amel-i şâlih işleyem ben terk eyledügi-çün.”243b/2=023/100

ç) “-t-”

Bu ek, ünlü ile ya da akıcı ve patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik kuran işlek bir çatı ekidir. (Korkmaz, 2017: 188).

arıtdı “arıttı” 221a/6

“Ol cezāsıdur ulu kimsenüñ ki **arıtdı** nefsinı küfr sūhandan ma’şiyetlerden.”
221a/6=020/76

2.1.4.4.2.Edilgenlik Ekleri

Şekil bakımından birbirlerine girmiş durumda olan edilgenlik ve dönüşlülük eklerinden “-l-“ ile yapılanları “edilgenlik”; “-n-“ ile yapılanları “dönüşlülük” başlıkları altında toplamayı uygun bulduk. Anlam bakımından asıl görevi edilgenlik olan “-l-”, bazı fiillerde ve ayrıca, ek yığılması sebebiyle dönüşlülük de bildirmektedir. “-n-” eki de dönüşlülük yanı sıra bazı fiillerde edilgenliği ve pekiştirme görevini yüklenmiştir.

a) “-l-”

Türkiye Türkçesinin kullanım alanı en geniş fiilden fiil türetme eklerinden biridir. Bu Ek hem çatı eki olma hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliği taşır. (Korkmaz, 2017: 183).

eydilür “söylenir”

“Ol kimse ki yüzü bile şaklanur cehennemün yaman ‘azâbından kıyâmet gününde *eydilür* zalimlere: Dadunuz cezâsını ol nesnenün, kesb eyler-idi-siz.”333a/3=039/24

b) “-n,-il-”

konıla “konula”

“Ziyet olur yirler Tañrı ta’âlânun nûrı bile, ‘adldur kitâb *konıla* ki hisâbdur ya şahâyif-i a’mâldur.”336b/6=039/69

dinilür “denilir”

“Mülk kimindür, *dinilür*.”338b/10=040/16

2.1.4.4.3.Dönüşüklülük Eki “-n-”

Şekil bakımından dönüşüklülük eki olarak ele aldığımız bu ek, anlam bakımından dönüşlülük /edilgenlik yanı sıra “oluş” işlevi de üstlenir.

Ünlü ile biten kök ve gövdelerinden sonra ‘-n-’ ünsüzle bitenlerden sonra araya birer bağlantı ünlüsü alarak gelen ‘-n-’ eki, Türkçenin en eski dönemlerinden beri kapsamlı kullanım özelliği taşıyan, işlek bir çatı ekidir. Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden ‘olma’ ve bazen de ‘yapma’ bildiren dönüşlü fiiller türetmektir. (Korkmaz, 2017:185).

arın “temizlen”

“Şirk getürme başa, didüm. *Arın* benüm evümi tavâf eyleyenler-içün, ayak üstine duranlar-içün dahı rukû’ eyleyenler-içün, sucûd eyleyenler-içün.”234a/1=022/26

2.1.4.4.4.İşteşlik Eki “-ş-”

Çok işlek olan bu ekin asıl görevi fiilin özneye olan bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir. (Korkmaz, 2017: 187).

söyleşürler “söyleşirler”

“*Söyleşürler* yamanlık dahı düşmanlık bile dahı resûle ‘âşî olmak bile.”400b/2=058/8

2.1.5.Zamirler

Zamirler, nesnelere işaret ve temsil yoluyla karşılayan sözcüklerdir. Zamirleri diğer sözcük türlerinden ayıran en belirgin özellikler zamirlerden hemen hemen hiç türetme

yapılamaması ve zamir işletiminde kökün değişmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Özkan, 2000:120).

2.1.5.1. Kişi zamirleri

Şahıs zamirleri ben, sen, ol, biz, siz, anlar, olardır. Türkçede zamirlerin çekiminde kökleri değişmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin zamir çekiminde Eski Türkçeye ve bugünkü yazı diline göre en belirgin özelliği, ilgi halindeyken aradaki ünlünün yuvarlak olmasıdır. (Özkan, 2000:122).

a) 1. Kişi Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları şahıslar halinde temsil eden sözcüklerdir.

ben “ben” 4b/10,

“**Ben** size eyitmedüm mi ki taḥkīk ben bilür-men gökler ‘aybını yirler aybını? Daḥı bilür-men siz āşikāre eylegeni, yürekde yaşurganı daḥı bilür-men ki şeytān aşı olmağ-ıdı.”4b/10=002/33

benden “benden” 5a/8,

“Düşünüz andan barçañuz eger **benden** size hidāyet gelse, kitāb gelse, resul gelse.”5a/8=002/38

benüm “benim”

“Kim tābi’ olsa **benüm** kitābuma qorqu yoqdur anlara qaygurmaq daḥı yoqdur anlara.”5a/8=002/38

men “ben”

“yoqdur baña anı tebdil eylemek benüm nefsumden, **men** tābi’ olmaz-men illā baña vaḥy olan nesneye.”144b/11=010/15

menden “benden”

“Taḥkīk ben saña ğıgınur-men ben senden istemeğe menüm ‘ilmüm olmaduğı nesneyi eger sen **menden** ‘afv eylemesen, baña raḥmet eylemesen ḥasāret eylecilerden olur-men.”156a/10=011/47

b) 2. Kişi Zamirleri

sen “sen”

“Taḥkīk senün va’deñ ḥaḥdur, **sen** ğayetde ḥükm eylecisin ḥükm eylecilerden.”156a/6=011/47

senün “senin”

“Taḥkīk **senün** va’deñ ḥaḥdur, sen ğayetde ḥükm eylecisin ḥükm eylecilerden.”156a/6=011/47

senden “senden”

“Eyitdi: Yā Rabbī, didi. Taḥkīk ben saṅā sığınur-men ben *senden* istemeğe menüm ‘ilmüm olmadıği nesneye eger sen menden ‘afv eylemesen, baṅğ rahmet eylemesen ḥasāret eylecilerden olur-men.”156a/9=011/47

saṅa

“Ol kimse ki bilür *saṅa* inen kitāb Taṅrı ta’ālādan ḥaḳdur daḥı icābet eylese ol kimse gibidür, a’ma’l-kalbdür, kör olmışdur, zıkr eylemez, fikr eylemez illā ‘aklı olan gişiler.”174a/4=013/19

c) 3. Kişi Zamirleri

oldur “odur” 118b/7,

“Taṅrı ta’ālānuḡ resūli-men sizün barçaṅuza anuḡ mülkidür gökler daḥı yirler, andan özge taṅrı yoḳdur diri eyleyen öldüren *oldur*.”118b/7=007/158

ol “o”

“Eger müntehā olsaṅuz küfrden, nebi düşmanlığından *ol* size ḥayırludur.”124b/2=008/19

aṅa “ona”

“Anuḡ olmaḳdan virilmesi *aṅa* dünyā mālından nesne, faḳirdür, mālı yoḳdur, didiler.”28a/10=002/247

anlara “onlara”

“şulh eylemek Taṅrı ta’ālā tevfiḳ virür aṅa *anlara*.”58b/2=004/35

2.1.5.2.İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret etmek, göstermek yoluyla karşılayan sözcüklerdir. İşaret zamirleri bu, şu, ol, o ve şol’dur.

a) “bu”

bunlar “bunlar”

“*Bunlar* hidāyet üstine, doḡrı yol üstinedür ĩmān getürenlerden, dirler.”60a/8=004/51

Bu “bu”

“*Bu* Allāh’dandur, dirler.”63a/1=004/78

budur “budur”

“Her ḳanda ṭapmasaṅuz anlar üstine sizi musallat eyledük, āşikāre Taṅrı ta’ālānuḡ buyruğı *budur*.”64b/5=004/91

bundan “bundan”

“Dağı özge resuller ki ba’zısn saña haber virdük **bundan** öñdin, dağı özge resuller kim saña hikâyetlerini haber virmedük.”72a/10=004/164

bunda “bunda”

“Şavaş eylenüz cebbârlar bile, taḥkîk biz **bunda** oturmuş-biz.”77b/4=005/24

b) “şol, şu”

Şol gişi “şu kişi”

“**Şol** gişi ki kâfir oldılar eger anlaruñ olsa yirde olan barçası anlar gibi dağı artuğ olsa fidâ virürlerdi anları, kıyamet güninüñ ‘azâbından kabul olmaz anlardan.”78b/7=005/36

c) “ol”

Metnimizde kişi zamiri “ol” ile işaret zamiri “ol” arasında şekil olarak bir farkın olmadığı görülmektedir.

ol “o”

“**Ol** gişiler ki Tanrı ta’âlâdan özgeye anar du’âlarını kabul eylemezler bir nesne bile; illâ ol gişinüñ du’âsı gibi şuya du’â eyler.”173a/013/14

2.1.5.3.Dönüşlülük Zamiri

Bu zamirler asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onları anlam bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir.(Ergin,2007:265). Metinde geçen dönüşlülük zamirleri kendü ve özidir.

“özi, kendü”

özine “kendisine”

“Kimse **özine** galib olmaz, ḥâkimdür, işlemez illâ ḥikmet üstine.”292a/4=031/7

özinden “kendisinden”

“Gaybı bilicüdür şehâdet bile, tîzletmez, maḥfî olmaz **özinden**, ‘azîzdir, kudreti tamâmdur ‘ilmi bile, ḥükm anuñdur, şeriki yoğdur.”411b/11=064/18

kendilerinde “kendilerinde”

“Emirlerini **kendilerinde** ihtilâf eylediler, anlaruñ barçası bize rucû’ eyler, cezâsın virsevüz gerek.”230b/2=021/93

2.1.5.4.Belirsizlik Zamirleri

Ardında belirsiz kimse veya nesne kavramı olan zamirlere denir. (Banguoğlu, 2011:368).

Hiç kimseye “hiç kimseye”

‘‘Taḥkīk beṣāret eyler-biz saṅg bir oĝlan ki adı Yaḥyā’dur. Özinden burun *hiç kimseye* Yahya adı ad koşulmadı.’’212b/4=019/7

kimisi ‘‘kimisi’’

‘‘Allāh dini ḥaḳdur *kimisi* dīni yaḥşıdur Allāh dininden.’’15a/5=002/138

Kimse ‘‘kimse’’

‘‘Taḥkīk ‘ilim Taḥrı ta’ālā ḳatındaudur, ḳıyāmet güninüḡ ‘ilmini andan özge *kimse* bilmez.’’417a/4=067/23

biribirine ‘‘birbirine’’

‘‘Anuḡ gibi uyuḳladılar, durĝurdurduk anları, uyandurdurduk şormaĝ-içün *birbirlerine* ḥāllerini bilmeg-içün.’’205a/1=018/19

2.1.5.5.Soru Zamirleri

Nesnelerin soru şeklinde karşılıkları olan sözcüklerdir. Soru zamirleri kim ve ne’dir.

Kim ‘‘kim’’

‘‘Taḥkīk ol sizüḡ uluḡuzdur kim size siḥir öĝretti.’’220b/7=020/71

kimdür ‘‘kimdir’’

‘‘Ḳatı ḳalim *kimdür*? Ol gişiden ki zıkr oldu Taḥrı ta’ālānuḡ āyetleri bile ki Ḳur’ān’dur, i’rāz eyledi andan.’’208b/4=018/57

ne ‘‘ne’’

‘‘Eyitdi: *Ne* ḫaleb eyledi-sen, istedi-sen yā Samīrī.’’222a/11=020/95

2.1.6.Sıfatlar

Varlıkları niteleyen ya da belirten sözcüklere denir.

2.1.6.1.Niteleme Sıfatları

Varlıkları niteleyen, yani varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini, özelliklerini, kısaca; nasıl olduklarını gösteren sözcüklere denir.(Gencan, 2001:198).

arı (gişiler) ‘‘temiz’’

‘‘Ḥabīş erleri ḥabīḥ ‘avratlar evlenür. Arı ‘avratlar, ḫāhir ‘avratlar *arı gişiler* evlenür.’’246b/8=024/26

doĝrı (yol) ‘‘doĝru yol’’

‘‘Taḥkīk Taḥrı ta’ālā *doĝrı yol* üstine azmışları bilür, cezāsın virse gerek.’’442a/1=089/14

ḥaliş (şarābdan) ‘‘katıksız şaraptan’’

‘‘İçürürler anlar *ḥaliş şarabdan* maḫtūmdur.’’437b/10=083/25

yaḥşı (gişiler) “güzel kişiler”

“Taḥkīk *yaḥşı gişiler* ni’met içinde hoş geçerler.”436b/11=082/13

2.1.6.2.Belirtme Sıfatları

Varlıkları işaret, sayı, belirsizlik, soru yoluyla belirten sıfatlara denir.

2.1.6.2.1.İşaret sıfatları

Varlıkları tanıtmak, göstermek için en kesin yol jestlerdir. Jestler, yazılıp söylenmedikleri için sözcük sayılmaz; onun için jestlerle birlikte sözcükler söylemekten kendimizi alamayız. (Gencan,2001:198).

şol (gişi) “o kişi”

“*Şol* gişi ki kâfir oldılar eger anlarıñ olsa yirde olan barçası anlar gibi daḥı artuḡ olsa fidā virürlerdi anları.”78b/7=005/36

ol gişi “o kişi”

“Taḥkīk *ol gişi* ḥarb eylediler, şavaş eylediler Allāh bile resūlu’llāh bile sa’y eyledi.”78a/11=005/33

2.1.6.2.2.Belirsizlik Sıfatları

Belgisiz sıfatlar, varlıkların özellikle sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildiren sıfatlardır.(Ediskun,1985:137).

bir mescid “bir mescit” 141a/2,

“Durma anda ebedī namāz-ıçün *bir mescid* ki taḡva üstine oldı.”141a/2=009/108

her nefis “her nefis”

“Ol günde ṭapar *her nefis* ‘ameli cezāsını.’”37b/1=003/30

ba’zı āyetleri “bazı ayetleri”

“Ol kitābuñ *ba’zı āyetleri* muḥkemdür, aşl kitāb anlardur, ba’zı āyetleri müteşābihdür.”35a/5=003/7

2.1.6.2.3.Soru sıfatları

Varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla belirten sıfatlardır.(Ediskun,1985:143).

Ne (fāyide) “ne fayda”

“*Ne fāyide* eyledi anlara kesb eyledükleri nesne evler yapmaḡdan mälları çok olmaḡda.”184a/4015/84

2.1.6.2.4.Sayı sıfatları

Varlıkları, sayı ile ilgili türlü yönlerden belirten sözcüklerdir.

2.1.6.2.4.1.Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını bildiren sıfatlardır.
bir sâ'at "bir saat"

"Kaçan ecelleri gelse te'hîr olmazlar, **bir sâ'at** helâk olurlar, taqdîm dahî olmazlar."

189a/3=016/61

altı (günde) "altı günde"

"Gög-ile yir ortasında barça halkı yarattı **altı günde**, andan sonra 'arşa müstevi oldu Tañrı ta'âlâ keyfiyetsüz."256a/4=025/59

2.1.6.4.2.Sıra Sayı Sıfatları

Varlıkların sıralarını, derecelerini bildiren sıfatlardır. Sıra sayı sıfatları -(i)nci ekiyle türetilirler. Ünsüz harfle biten asıl sayı sıfatlarının sonuna -inci, ünlü ile biten asıl sayıların sonuna -nci olarak ulanır. (Ediskun,1985:137).

üçüncü (kez)

"Eger kayıtsañuz bir nevbet dahî **üçüncü kez**, 'azāba kaytarur-biz, kıılır-biz cehennemi kâfirlere hābs eyleyecek yir ki çıkmāğ bilmezler."195b/3=017/8

2.1.7.Zarflar

Zarflar, Fonksiyon bakımında sıfatları, fiilleri, fiilimsileri ve cümleleri açıklayan, belirten onların anlamını genişleten veya daraltan söz ve sözcük gruplarıdır. (Turan, 1998:301).

2.1.7.1.Yer Zarfları

Yer ve yön anlamlı sözcüklerin sonlarında çoklukla -re, -ra, -eri, -arı, parçalarının bulunduğunu görerek bunları sözcüklerin birçoğu yalınç görünüşlü olsalar da birer yapım eki saymak gerekiyor.(Gencan, 2001:450).

aşağa "aşağı"

"Eyitdi: İn **aşağa**; düş gökden cennetden."105b/4=007/13

ilerü "ileri"

"Kim dilese sizden **ilerü** varsun yā arda varsun."428a/2=074/37

arda "arka"

’Kim dilese sizden ilerü varsun yā **arda** varsun.’’428a/2=074/37

taşra “dışarı”

’Müstakīm ol doğru yol Tañrı ta’ālā buyursıgı gibi ‘aķāyide beyān şerāyi’de vazāyif durğurmaķda ol gişileri ki doğru olsun ki tevbe eylediler şirkden küfrden azmağuz, ĥudūddan **taşra** çıkmağuz.’’161b/9=011/12

2.1.7.2.Zaman Zarfları

Fiillerin ya da fiilimsilerin anlamını zaman bakımından belirleyip sınırlayan zarflardır. (Ediskun,1985:273).

a) Ad ve sıfatlardan yapılanlar

bugün “bugün”

’**Bugün** ümīd kesdi kāfirler sizün dinünüzden.’’74b/1=005/3

gice “gece” 159a/11,

’Ķo bizümle anlar ortasını, ehlünjı al, git **gice** bile.’’159a/11=011/81

ileyince “önce”

’Kim ki düşmān olsa cibrīl ol cebrā’il indürdi senün yüregünje Kur’ān’ı Tañrı ta’ālānuñ izni bile, buyruğı bile taşdıķ eyleyüp girçekleyici olduğı ĥalde, **ileyince** gelen kitābları hidāyet virüp beyān eyleyici olduğı ĥalde, beşāret eyleyici olduğı ĥalde mü’minleri cenneti.’’ 111a/1=002/97

öñdin “önce”

’Taĥķik geldi size resuller benden burun benden **öñdin** mu’cizālar bile.’’

51b/6=003/183

öñdün “önce”

’Eger seni yalanlasalar yā Muĥammed! Taĥķik yalanladılar resūlleri senden öñdin.’’

51b/8=003/184

şoñra “sonra”

’Ol yakın vireler, getüreler tanuķluğı veĥi bile ĥaķ üstine yā ĥorķsalar andlar dönmeķden anlar ardından **şoñra**.’’87a/6=005/108

b) Doğrudan zarf olanlar

imdi “şimdi”

’**İmdi** ĩmān getirür-sen, evvel zamānda ‘āşī oldı-sen, fesād üstine oldı-sen, azdı-sen, azdurdı-sen.’’151a/9=010/91

2.1.7.3.Miktar Zarfları

Bunlar azlık-çokluk ifade eden, miktar, derece bildiren zarflardır.

a) Doğrudan zarf olanlar

az “az”

“Kime dilese *az* virür, dar eyler.”351a/5=042/12

artuğ “fazla”

“Tağrı ta’ālā *artuğ* virür kime dilese.”30b/11=002/261

b) Kelime tekrarıyla yapılanlar

dürlü dürlü “türlü türlü”

“Zan eyledi-siz Tağrı ta’ālā haqqına *dürlü dürlü* zan eylemek.”298b/1=033/10

2.1.7.4.Durum Zarfları

Bunlar hal ve tavır ifade eden zarflardır. Hal ve tavır ifade eden her isim nasıllık-nicelik zarfı olarak kullanılabildiği için bu zarflar sayılamayacak kadar çoktur. (Ergin, 2007:261).

tîz “çabuk”

“Başiret olup naşihat olmağ-ıçün her kula ki *tîz* rucû’ eyler Tağrı ta’ālā fikr eyler bedāyi’ şun’ında”379b/1=050/8

yaluğuz “yalnız”

“Tağkîk siz geldüñüz bize *yaluğuz* nite ki sizi yaratduğ evvelde.”97a/4=007/94

arğun “hafif”

“Ol tağrı ta’ālā bilür katı söylegeni dağı *arğun* söylegeni dağı.”440b/4=087/7

2.1.8.Edatlar

Arapça bir kelime olan edat “‘ālet” ve “‘vāsita” demektir. Onun gramerdeki mana ve yerini tesbit ederken de bu asli manasını göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bir gramer unsuru olarak da “‘edatlar tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan” alet sözlerdir. (Hacıeminoğlu, 1984:V).

2.1.8.1.Çekim Edatları

İsimden sonra gelerek, bağlı olduğu isim ile zaman, mekan, benzerlik, sebep, cihet vb. bakımından çeşitli ilgiler kuran kelime denir. Bunlar, Mutlaka bir isimden sonra gelmeli ve ancak o isim sayesinde anlam kazanmaları sebebiyle, isim hal eklerine çok benzerler. (Hacıeminoğlu,1984:1).

a) Benzetme bildirenler

Türkçenin her devrinde ve şivesinde çok yaygın bir kullanışı olan kibi, Batı Türkçesinde gibi telaffuzu ile kullanılmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1984:41).

gibi “gibi, benzer, misli”

“Meşeli ol gişilerin ki kâfir oldılar ol kimseye beşzer ki eşek **gibi** âvâz virür, çağırur işitmegen nesneyi illâ du’â bile nidâsını, âvâzını.”18a/9=002/171

b) Sebep bildirenler

İçin, üzere (üzre), dolayı, ötürü (ötrü), diye. Bunlardan için, uç isminin intrumental şekline dayanır: uç-u-n. Eski Türkçede böyle olan edat Batı Türkçesinde de uçun şekline geçmiş, sonra için, için şekillerini aldıktan sonra Osmanlıcanın sonlarında bugünkü için şekline girmiştir. (Ergin, 2007:370).

içün “için, amacıyla”

“Bu kitâbdan burun hidâyet olduğu hâlde gişilere dahı furqânı indürdi ki Qur’ân’dur haqqı bâtıldan ayırmağ-**içün**.”34b/11=003/4

c) Beraberlik bildirenler

İle, birle. İle aslında il- fiilinin –e ile yapılmış gerundium şeklidir. Başlangıçtan beri edat olarak kullanıla gelmiş, ekşeserek –la, –le şeklinede geçmiştir. Ekleşme temayülü en kuvvetli edattır. Bu vasfı ve fonksiyonu dolayısıyla vasıta eki –n’in yerini almıştır. (Ergin, 2007:370).

bile “ile, birlikte”

“Yüreklerünüz maħbbet bırağdı Tağrı ta’âlânun ni’meti **bile** kardaşlar olduğunuz.”44a/5=003/103

ç) Yer ve tarz bildirenler

üzere “üzere”

“Atası **üzere** eşnâmi ma’bûd mı idindi-men, bâtıll ma’bûdlar.”95a/3=006/74

d) Yönelme hâli isteyen edatlar

degin “dek, kadar”

“Kıyamet gününe **degin**, andan şonra baña rucû’ eylersiz, kaytarursız.”39b/11=003/55

e) Ayrılma hâli isteyen edatlar

andan özge “ondan başka”

“Ol allâh birdür, **andan özge** yoktur, ‘azizdür, gâlibdür emrine, hüküm eyleyicidir kullarına.”35a/4=003/6

2.1.8.2.Bağlama Edatları

Bunlar kelimededen küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını vecümleri şekil ve mana bakımından birbirine bağlayan onlar rasında bir irtibat kuran edatlardır. (Ergin, 2007:352).

a) Şart bildirenler

eger “eğer”

“Menfa’at eylemez anlara şefa’at eyleyicilerün şefâ’atı **eger** şefâ’at eyleseler.”
428a/7=074/48

b) Sınırlama bildirenler

Amma “lakin, fakat”

“**Amma** ol gişiler ki mizanları hafif olur.”447b/8=101/4

c) İstisna bildirenler

illâ “meğer,- den başka”

“**illâ** senün ħalis kullaruñ ki ihlâş bile tã’ata meşgul olurlar arı oldılar ma’şiyetlerinden.”182b/5=015/40

ç) Atıf bildirenler

yâ “yahut, veya”

“Taḥḳīḳ tañrı ta’âlâ gökler münevirdür **yâ** müdebbiridür yâ ħaliḳdür daḳı yirlerün.”
248a/4=024/35

bile “ile, birlikte”

“Ol benüm **bile** senün ortañda ḳayışı eceli tamâm eylesem, müddet dükense ta’addî eyleme ziyâde taleb eylemek bile benüm üstüme.”274b/5=028/28

hem “aynı zamanda, ilave olarak”

“Kim kāfir olsa ĩmânda taḥḳīḳ ‘ameli bâṭıl olur, ol âḳiretde ḳasaret eyler **hem** dinini **hem** dünyâsını **hem** âḳiretini”75a/1=005/5

d) Cümle bağlayıcılar

kim “ki bağlama edatı”

“daḳı hidâyet şeri’atları bildürmeg-içün daḳı raḳmet eyledük ki anuñ bile ‘amel eyleyen raḳmete yitişür; ola **kim** zıkr eyleyeler, fikr eyleyeler.”276b/5=028/43

e) Benzetme edatı

nitekim “nasıl ki”

“Bizüm-çün mişal eyle, ma’bûd eyleyelüm; **nitekim** anlaruñ ma’bûdları var, didi.”
116a/7=007/138

2.1.8.3.Kuvvetlendirme Edatları

Bütün bu sona gelen bağlama edatlarının iki fonksiyonundan umumiyetle kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirgindir. Hepsi İlk bakışta sonuna geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek için kullanılmış görünürler. (Ergin, 2007:365).

taḥkīk “kesinlikle”

“ **Taḥkīk** Taḥrı ta’āla nesne maḥfi olmazı ilminden bir nesne ḡāyib olmaz yirlerde göklerde.”35a/1=003/11

illā “ancak, sadece”

“Amma ol ḡışiler ki yüreklerinde şek vardır tābi’ olurlar müteşābih āyetlere Kır’ān’dur fitne ṭaleb eylemeg-içün, baṭıl te’vil ṭaleb eylemeg-içün bilmez anuḡ te’vilini **illā** taḥrı ta’ālā bilür.”35a/7=003/7

2.1.8.4.Soru Edatları

Bunlar sorma ifade eden, soru için kullanılan edatlardır. Sayıları çok azdır. Çok kullanılan bir sorma edatı Arapçadan geçen acep (aceb) acaba kelimeleridir. Bunlara zarf olarak da kullanılan, fakat soru edatı sayılabilecek olan (niçin<ne+içün) kelimesini de katabiliriz.(Ergin,2007:350).

“Aceb”

“**Aceb** yağmur göge nice oldu āhiri yaman ḡışilerüḡ.”112a/8=007/84

2.1.8.5.Cevap Edatları

Bunlar tasdik veya red ifade eden edatlardır.

Na’am “evet”

“Eyit: **Na’am**, siz diri olsaḡuz gerek siz zelīlik bile zenciler naḡar içinde.” 320b/3=037/18

2.1.8.6.Çaḡırma Edatları

Bunlar hitap edatlarıdır. Ünlemler gibi his, heyecan, tabiat sesi şeklinde bir şey, bir hal bildirmezler. Hiçbir ifadeleri yoktur. Sadece hitap, seslenme vasıtalarıdır. (Ergin, 2007:350).

Bugün en çok kullanılan ey’dır. Eski Anadolu Türkçesinde ‘iy’ şeklinde idi. ‘i’ şekline bile geçmiştir. ay, ey’den daha eskidir. Eski Türkçede ay görülür. Bugün ay yazı dilinde yerini tamamıyla ey’e bırakmıştır. (Ergin,2007:350).

yā “ey”

“*Yā* nebiyu’llāh! Eyit ‘avratlarıñuza dañı kızlarıñu dañı mü’minleri ‘avratlarına: Yüzlerini yapsunlar dañı tizlerini melhāfaları bile hācetler-içün.’”304a/5=033/59

2.1.9.Fiilimsiler

Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yatğı bildirmeyen dolayısıyla da bitmemiş fiiller niteliğindedir.(Korkmaz, 2007:791).

2.1.9.1.Sıfat-Fiiller

Sıfat fiiller, zaman ve hareket anlamı taşıyan fakat isim gibi kullanılar fiil şekilleridir. Bu fiiller genellikle geçici isim yaparlar ancak kalıcı isimler yaptıkları da olur.

“-ğan”, “-ğen”

oturğan yirlerde “”

“Taḥkīk siz erlere varursız, şehvet dökersiz, yolları kesersiz, işlersiz siz cema’at olup *oturğan yirlerde* münkir işleri, yaman işleri.”283a/1=029/29
eylegen gün

“Tanrı ta’ālā va’de *eylegen gündür*.”318a/6=036/52
yatğan yirden

“Kim diri eyledi bizi biz *yatğan yirden*, durğurdı.”318a/6=036/52

“-n”

göge çıkan (nesneyi)

“Bilür yire gireni, yirden çıkanı dañı bilür gökden inen nesneyi, *göge çıkan nesneyi* dañı bilür.”396a/2=057/4

“-r”

açar (şular)

“Dañı virür size çok mällar dañı oğlanlar dañı kıılır size cennetde bostānlar dañı kıılır size *açar şular*.”423a/6=071/12

korçar (kimse)

“Taḥkīk sen degülsin; illā korçuducısın andan *korçar kimse*.”434b/9=079/45

“-duğ, -dük”

buyurduğı (yire)

“Gidüñüz siz Tanrı ta’ālā *buyurduğı yire* değün.”183b/3=015/65

çekişdüğı (‘azāb)

“Belki saīa geldük anlar *çekişdüğı ‘azāb* bile.”183a/11=015/63

rāzī olmadığı (nesneyi)

“Taḥrīr’den ḳorḳuḳuz, **rāzı olmaduğı** nesneyi iřlemeḳüz, girçeklerden oluḳuz ĩmānda t̄ā’atdan.” 142a/9=009/119

virdüği (nesneye)

“Taḥrīr ta’ālā **virdüği nesneye** ğanĳmet mālından yā řasaḳadan dağı virdüğine eyitseler.” 135b/10=009/59

“-mış, -mış”

azmış (ġıřiler)

“Kim ümĳd kesse Taḥrīr ta’ālānuḳ raḥmetinden; illā ümĳd kesmez **azmış ġıřiler**.” 183a/7=015/55

geçmiş (zamānlarda)

“Bu degüldür ümmetler **geçmiş zamānlarda** benden burun, anlar istiĳāḥ iderler, Taḥrīr ta’ālādan meded isterler.” 367b/8=046/17

ölmüş (yirlere)

“Sürer-biz anı **ölmüş yirlere**, diri eyler-biz ol şu-y-ıla yirler öldükden şonra, yābis olduğdan şonra.” 311b/4=035/9

“-acaḳ / -ecek-”

sākin olacak (yirler)

“Eydi ḳalurlar anda dağı yaḥřı sākin **olacak yirler** cennāt-ı ‘adn içinde.” 137b/1=009/72

sevinecek (nesnelerden)

“Bilmezler her nefis melek-i muḳarrebdür yā nebi mürseldir, ne nesne maḥfi oldı özlerine ferāḥ olup **sevinecek nesnelerden**.” 296a/4=032/17

“-ıca / -ici”

ayırıcı (ḥükümler)

“Zıkr eyleḳüz ol ğüni ki Mūsā’ya kitāb virdük, ḥaḳḳı baḫıldan **ayırıcı ḥükümler** virdük; ola kim hidāyet üstine sābit olĳaysız.” 6a/7=002/53

(yazuḳlar) bağışlayıcı

“Taḥrīr ta’ālā **yazuḳlar bağışlayıcı**.” 65b/1=004/96

2.1.9.2.Zarf-Fiiller

Zarf fiiller, hareket belirten fiil yapılarıdır.

“-dükde”

geldükde “gelince”

‘‘Gör anlara va’de olan ‘azab **geldükde** saña va’de olan nuşreti dünyâda, şevâbı âhîretde.’’325a/11=037/179

gördükde ‘‘görünce’’

‘‘Anlar bilse gerek ‘azâbı **gördükde** kim azmışdur doğru yoldan.’’255a/2=025/42
işitdükde ‘‘işitince’’

‘‘Niçün anı **ışitdükde** zan eylemediler mü’minler erler dağı mü’min ‘avrat nefslerinde hayır? Anuñ-içün mü’min mü’mine hayır zan eylemek vâcibdür.’’245b/2=024/12

‘‘-ıcak, -icek’’

siz birağıcak nesneyi ‘‘siz bıraktığınızda’’

‘‘Bırağunuz siz **bırağıcak nesneyi**, didi.’’259a/6=026/43

‘‘-ınca / -ince, -unca/-ünce’’

çıkınca ‘‘çıkınca’’

‘‘Eger anlar şabr eyleseydi sen **çıkınca** anlara anlar-içün hayırlu-y-ıdı.’’377a/6=049/5
yitişince ‘‘yetişince’’

‘‘Koy terk eyle anları hattâ bir güne **yitişince** ki ol günde katı saçalara uğrarlar ki ‘ağılları giderici evvel nefhadur.’’385b/2=052/45

dilemeyince ‘‘dilemeyince’’

‘‘Siz dilemezsiz Tañrı ta’âlâ **dilemeyince**.’’431a/4=076/30

‘‘-ub / -üb-’’

Metnimizde sürekli yuvarlak yazılan bu ekin ‘‘-ubanın, -übenin’’ genişletilmiş hali bulunmamaktadır.

şaklayup ‘‘saklayıp’’

‘‘Tañrı ta’âlâ bilür siz âşikare işlegen işleri, **şaklayup** işlegen işleri bilür.’’
86a/5=005/99

korqup ‘‘korkup’’

‘‘Ödürmeñüz oğlanlarıñuzı açlıqdan **korqup**.’’103a/6=006/151 ‘‘

tizledüp ‘‘acele ettirip’’

‘‘İstivâ Tañrı ta’âlânuñ şıfatıdır keyfiyetsüz ‘ağabince **tizledüp**.’’109b/6=007/54

‘‘-u, -ü’’

diyü ‘‘diyerek’’

‘‘Ben ad viedüm aña Meryem **diyü**.’’38a/2=003/36

‘‘-ken, -(i)ken’’

yatur-iken ‘‘yatarken’’ 113b/4,

‘‘Emīn mi oldılar şehirler ehli ki gele bizüm ‘azabumuz anlara gice *yatur-iken*, anlar uyuklamış-iken.’’113b/4=007/97

çekişürken ‘‘çekişirken’’ 126b/6,

‘‘Eger saña anları çok gösterse-y-idi kórkar-ıduñuz nizā’ eyleyüp *çekişürken* şavaş emrinde yā kaçmakda, lākin tañrı ta’ālā selāmet eyledi kórkmak selāmet eyledi kórkmakdan çekişmekden.’’126b/6=008/43

uyuklarken ‘‘uyuklarken’’

‘‘Görmez misin eger gelse size Tañrı ta’ālānuñ ‘azabı yatup *uyuklarken* yā gündüzün gelse ma’işete meşgulken ne nesneyi ta’cīl iderler yaman gişiler.’’148a/5=010/50

2.1.10.Fiiller ve Fiil Çekimleri

2.1.10.1.Kişi Ekleri

Çekimli fiiller, bir oluş ve kılışı şahsa ve zamana bağıl olarak bildiren kelime türleridir. Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, zamir menşeli ve iyelik menşeli olmak üzere iki başlıca gruba ayrılır. Emir kipi için ayrı ekler kullanılmıştır. Görülen geçmiş zaman ve şart kipi dışında zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. (Özkan, 2000:135).

2.1.10.1.1.Grup (Zamir Menşeli) Kişi Ekleri

Bu ekler kişi zamiri kaynaklı olup geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır.

1. tekil kişi	-men
	- am, -em
	-ın, -in
2. tekil kişi	-sen
3. tekil kişi	- ø -
1. çokluk kişi	biz-vuz, vüz; -uz, -üz
2. çokluk kişi	-sız, -siz
3. çokluk kişi	-lar, -ler

2.1.10.1.2.İkinci grup (iyelik menşeli) kişi ekleri

Bu gruptaki ekler iyelik kaynaklıdır, görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılır.

1. tekil kişi	-m
2. tekil kişi	-ñ
3. tekil kişi	- ø -

1. çokluk kişi	-k, -k
2. çokluk kişi	-nuz, -nüz
3. çokluk kişi	-lar, -ler

2.1.10.1.3.Üçüncü grup (emir menşei) kişi ekleri

Bu ekler emir kipine aittir.

1. teklik kişi	-ayın, -eyin
2. teklik kişi	“- ø-”
3. teklik kişi	-sun, -sün
1. çokluk kişi	-alum, -elüm
2. çokluk kişi	-n; -nuz, -nüz
3. çokluk kişi	-sunlar, -sünler

2.1.11.Fiil Çekimleri

2.1.11.1.Basit Zamanlı Fiillerin Çekimi

2.1.11.1.1.Geniş Zaman “-r ; -ar; -ur / -ür”

Geniş zaman, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alan belirsiz bir zamandır. Dil Kullanımı şimdiki zamanda yapılmakta, geçmiş ve gelecek konu edilmektedir. Şimdiki zamanda gerçekleşen dil kullanımı geçmiş ve geleceğe yayan, geniş zamandır. (Karaağaç, 2019:359).

Geniş zaman süreklilik, kalıcılık ve alışkanlık bildiren bir şekil çekimi gibi, belirsiz zamanlara işaret eden bir ara zamandır. Bu belirsizlik, onu biraz da şekil kiplerine yaklaştırır ve zaman zaman, geniş zaman ve birleşik çekimleri, istek gereklilik gibi şekil çekimleri içinde kullanılır. (Karaağaç, 2019:359).

Geniş zaman çekimi anlam olarak şimdiki zamanı da bazen karşılamaktadır. Geniş zaman olumsuz fiil köküne “-maz, -mez” eki getirilerek yapılır.

Teklik 1. Kişi

çıkırur-men “çıkırırım”

“Ben seni kabz eyler-men, uyukladur-men, götürür-men seni, göge *çıkırur-men* benüm hazretüme, arıdur-ben seni ol gişilerden ki kâfir oldılar.”39b/8=003/55

istemez-men “istemem”

“Sizden *istemez-men* anuñ üstine ücret illā kim dilese yol idinmege Tañrı ta’ālāya hazretine ĩmān tã’atı-y-ıla kırbına yiyişmeğe.”225b/11=025/57

givürür-men “koyarız”

“Tanrı yolına giderür-men anlardan yazuqlarını **givürür-men** anları cennetler içine; aklar ağaçları altından şular südden, baldan, hamrdan.”53a/1=003/195

zulm eylemezem “zulüm eylemem”

“Ben **zulm eylemezem** kullara ki ‘azab eyleyem ‘azāb vācib olmayan kimseye.’”
380b/1=050/29

ister-men “isterim”

“Taḥkīk men **ister-men**, benüm yazuğum götüresin senüñ yazuğuş bile.”
78a/1=005/29

dimez-men “demem”

“Taḥkīk men melek-men, **dimez-men.**”155b/1=011/31

Teklik 2. Kişi

istersin “istersin”

“Yā sen anlardan ücret mi **istersin** risāleti teblīg eylemeğe? Anlar ġarāmet çekmekte ağırlandırlardur.”385a/8=052/40

söylersin “söylersin”

“Namāza yakın olmañuz siz esrük olduğda ḥattā bilince ki ne **söylersin** cunūb olduğda.”59a/7=004/43

çekersin “çekersin”

“Çıkarmasun sizi cennetden, şakī olursun, ta’ab **çekersin.**”223b/6=020/117

Teklik 3. Kişi

korkmaz “korkmaz”

“Niçün tañrı’ dan **korkmaz** ki bizi helāk eyleye.”239b/7=023/23

gelür “gelir”

“**Gelür** ol ‘azāb özlerine ġāfil-iken, anlar bilmez-iken.”264a/10=026/202

Çokluk 1. Kişi

bilürüz “biliriz”

“Taḥkīk biz **bilürüz** ki sen kayğurur-sen anlar söyledüğü-çün.”91a/7=006/33

biz bilmezüz “bilmeyiz”

“ Bu düş azğāş-ı ahlāmdur, bāṭıl yalan düşlerdir, **biz bilmezüz** anuñ ta’bīrini, azğāḥ-ı ahlāmdur.”166a/10=012/44

ḥaber virür-biz “haber veririz”

“Biz ḥaber **virür-biz** saña yā Muḥammed kışşalar yaḥşısını ki saña vaḥy eyledük bu Kur’ān’ı ki bu şüredür.”162b/7=011/3

yirüz “yeriz”

“Gönder bizüm-ile Yûsuf’ı tañla şahrâya **yirüz** içertüz yimişlerden ni’metlerden bile; taḥkîk biz anı şaḳlaruz mekr yitişmekden”163a/11=010/12

Çokluk 2. Kişi

siz istersiz “istersiniz”

“**Siz istersiz** ki i’râ eyledüp dönderesiz bizi atalarumuz eyledük ma’bûdlardan.”177b/5=014/10

siz zâyil olmazsınız “siz yok olmazsınız”

“**Siz zâyil olmazsınız**, ḥaşr u neşr yokdur, didüñüz.”180b/3=014/44

siz ölürsünüz “siz ölürsünüz”

“Taḥkîk **siz ölürsüz**, andan şonra taḥkîk siz kıyâmet güninde ba’ş olursüz, diri olursüz.”239a/8=023/15

siz eydürsünüz “siz söylersiniz”

“ Taḥkîk **siz eydürsüz** ulu yaman söz ki oğlı,kızı vardur, dirsüz.”198a/1=017/40

korkmazsınız “korkmazsınız”

“Siz **korkmazsınız** ki taḥkîk siz şirkdünüz Tañrı ta’âlâya bir nesne bile ki indürmedi sizü üstünüze ḥüccet delil ki aña i’timâd eylesüz.”95b/5=006/81

Çokluk 3. Kişi

bilmezler “bilmezler”

“belki anlar **bilmezler** ki ol istidrâcdur behâyim gibi, dirler.”241b/3=023/56

īmān getürmezler “iman getirmezler”

“İraḳ olsun bir ḳavmi ki **īmān getürmezler**.”241a/2=023/44

severler “severler”

“Ol gişiler evlerini yaraḳladılar daḥı ĩmānda şābit oldılar anlardan burun **severler** hicret eyleyüp özlerine gelenler, tapmazlar yüreklerinde.”403a/11=059/9

2.1.11.1.2.Görülen Geçmiş Zaman“-dı / -di ; -du / -dü”

Bu ek hem şekil, hem zaman ifade eden bir ektir. Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade eder. Bu ekin ifade ettiği zamana görülen geçmiş zaman dememizin sebebi hareketin geçmiş zamanda, konuşanın gözü önünde de yapılmış olmasıdır. (Ergin, 2007:298).

Görülen geçmiş zaman ekinin aslı “-dı, -di” dir, ancak incelediğimiz metinde dönemin dil özelliğine paralel olarak (üçüncü kişi hariç) daima yuvarlak ünlü taşımaktadır. Bu ekin “-tı,-ti/ -tu, -tü” şekli çalıştığımız eserde bulunmamaktadır. (bkz. Ünsüz Uyumu)

Bu zamanın olumsuz çekimi fiil kök veya gövdesine “-ma, -me” eki getirme suretiyle yapılır.

Teklik 1. Kişi

buyrulmadum “buyrulmadım”

“Men *buyrulmadum* illā ‘ibādet eylemeğe bu şehre Tağrısına li anı ḥarām eyledi.”
271b/7=027/91

korğdum “korktum”

“ Taḥḳīḳ ben *korğdum* ḳarayiblerümden ki ‘ ammum oğlanlarıdır.’’212b/1=019/5
sevdüm “sevdim”

“ Taḥḳīḳ men *sevdüm* atları, anları ‘arz eylemeğe meşgul oldum.’’327b/7=038/32
unutdum “unuttum”

“ Taḥḳīḳ men balığı *unutdum*, anı başa unutturdı; illā şeytān unutturdı ki zıkr eylemedüm.’’209a/5=018/63

virđüm “verdim”

“Yā Ya’ḳūb oğlanları! Zıkr eylenüz benüm ni’metlerümi ki size *virđüm*.”
13b/2=002/122

Teklik 2. Kişi

cidāl eyledüñ “”

“Taḥḳīḳ sen bizüm bile *cidāl eyledüñ*, çok cidāl eyledüñ, çekişdüñ bizüm bile.”
155b/4=01132”

çekişdüñ “çekiştin”

“Taḥḳīḳ sen bizüm bile cidāl eyledüñ, çok cidāl eyledüñ, *çekişdüñ* bizüm bile.”
155b/4=01132”

gelmedüñ “gelmedin”

“Bize sen *gelmedüñ* bir hüccet bile da’vāñ saḥiḥ olmaḳda.”157a/9=011/53

Teklik 3. Kişi

korğdı “korktu”

“Vaḳtī ki gördi elleri anda yitişmez; ya’ni ellerin uzatmazlar inkār eyledi, *korğdı* ki özine mekruh yetiştüreler.”158b/6=011/70

bırakdı “bıraktı”

“İndürdi ol gişileri ki arḳa oldılar anlara ehl-i kitābdan ki yahūdilerdüri ḳal’alarından hısnlarından korḳu *bırakdı* anlaruñ yüreklerine.”300a/3=033/26

ḥarām eyledi “yasakladı”

“Benī İsrāyil kavmine; lākin Ya’kūb *harām eyledi* nefsi neysi üstine Tevrīt inmezden burun.”43a/8=003/93

Çokluk 1. Kişi

gösterdik “gösterdik”

“ Taḥkīk *gösterdik* aña biz āyetlerümüzi, yalanladı āyetleri yā Mūsā’yı, men oldu ĩmāndan ta’atdan.”219b/11=020/56

dönderdik “döndürdik”

“*Dönderdik* seni anaña süd içürmeg-içün, marza’a oldu; ḥaṭṭā ki senün liḳāñ bile sevine, feraḥ ola ḳaygurmaya senün firāḳuñ bile.”219a/2=020/40

eyitdik “söyledik”

“Zikr eyle ol vaḳtı ki biz *eyitdik* melāyikelere secde eyleñüz.”223b/4=020/116
göndermedik “göndermedik”

“Biz *göndermedik* senden burun; illā niçe gişiler vaḥy oldu anlara.”225a/10=021/7
givürdik “koyduk”

“*Givürdik* anı bizüm raḥmetümüze, taḥkīk ol Lūt şālihlerdendi.”229a/7=021/75

Çokluk 2. Kişi

bırakduñuz “bıraktınız”

“Allā’dan idindüñüz, anı arduñuza *bırakduñuz* untudulmuş gibi resūlini ihānet eyleyüp buyruḡını terk eylemek bile.”160b/1=011/92

söyledüñüz “söylediniz”

“Ol vaḳtda siz dilüñüz bile *söyledüñüz*.”245b/8=024/15
getürdüñüz “getirdiniz”

“Siz *getürdüñüz* nesnedür siḥir, Fir’avn siḥir didüḡi degüldür.”150b/1=010/81
getürmedüñüz “getirmediniz”

“Belki siz ĩmān *getürmedüñüz*, mü’minlerden olmadüḡuz.”320b/11=037/29

Çokluk 3. Kişi

bırakdılar “bıraktılar”

“Oda *bırakdılar*, Tañrı ta’ālā ḳurtardı anı oddan.”282a/11=029/24

ḳorḳdılar “korktular”

“Sürilür ol kimseler ki Tañrı ta’ālādan *ḳorḳdılar*, küfri ma’şiyeti terk itdiler cennete bölük bölük.”337a/5=039/73

şınıkdılar “”

“Taḥkīk ol gişiler ki ḳaçdılar *şınıkdılar* sizden iki çeri ṭapup şavaşduḡı vaḳtda şeyṭān anı zillate düşürdi kesb eyledüḡşeriniñ ba’zısı sebebi-y-ile.”48b/10=003/155

2.1.11.1.3.Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman eki dönemin dil özelliğine paralel olarak daima düz yazıldığı görülmüştür.

Teklik 1. Kişi

men eyitmiş

“Eger *men eyitmiş* taḥkīk sen bilürsin menüm nefsumde olanı.”88a/7=005/116

Teklik 2. Kişi

sorulmuşsun “sorulmuşsun”

“ Taḥkīk sen *sorulmuşsun* ḥayrdan, kerāmetden.”182b/2=015/34

Teklik 3. Kişi

çökmüş “çökmüş”

“Seni yaradan Taḥrī ḥaḥkī-çün biz anları ḥaşr eylerüz, şeytānları daḥī ḥaşr eylerüz, andan şonra ḥazır eylerüz cehennem ḥavālisinde dizleri üstine *çökmüş*.”216a/6=019/68
dökülmüş “dökülmüş”

“Daḥī şular içinde *dökülmüş*.”393b/7=056/31

Çokluk 1. Kişi

azmış –biz “ azmışız”

“Eyitdiler ki: Taḥkīk biz *aşmış-biz*.”418a/6=068/26

Çokluk 2. Kişi

getürmüşsüz “getirmişsiniz”

“Taḥrī ta’ālādan ḥorḥuḥuz ki siz aḥa ĩmān *getürmüşsüz*.”406b/8=060/11

Çokluk 3. Kişi

geymişler “giymişler”

“Belā siz şabr eylesenüz Taḥrī ta’ālādan ḥorḥşuḥuz gelür size anlar ardınca meded gönderür size yardım eylemek için biş biḥ melek kāmīl geymek bile, aḥ ḥumāş *geymişler* imāmeler bile.”46a/8=003/125

azmışlar “azmışlar”

“Ne nesne men ‘eyledi seni vaḥtī ki anları gördüḥ ki *azmışlar*.”222a/9=020/92

2.1.11.2.Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri, henüz gerçeklememiş ancak gerçekleşmesi emir, istek şart ve gereklilik şeklinde tasarlanan kiplerdir. Bu kipler üzerinde çeşitli tartışmalar vardır. Özellikle emir ve istek kiplerinin tanımını ve ayırımı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Bugün dilek-istek kipleri başlığı altında verilen “Emir”, “İstek”, “Dilek-Şart” ve “Gereklilik” kiplerini, Eski Anadolu Türkçesinde fonksiyonları itibarıyla ayrı ayrı şekillerde gösterebilmek güçtür. Bu kiplerin hepsinde ‘ ’ bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi” anlamı vardır. (Gülsevin, 2007:106).

2.1.11.2.1.Dilek-Şart Kipi “-sa /-se”

Bu ek yalnız şekil ifade eden bir ektir. Tasarlama kiplerinden biri olan şart şeklini meydana getirir. Hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök ve gövdelerine şart eki eklenir. (Ergin, 2005:309).

Türkçede şart eki aslında –sar, -ser şeklinde idi. Daha sonra r’si düşerek ek –se, -sa şekline geçmiştir. Batı Türkçesinde hep bu şekilde kullanılmıştır.

Teklik 1. Kişi

çıkşam “çıkşam”

“Ben taşlara **çıkşam** beni şudan kırtarur, didi.”156a/1=011/43

Teklik 2. Kişi

korşan “korşan”

“Kaçan **korşan** anuñ üstine deñize bırak, korşma, anuñ kayğurma.”272b/3=028/7
koysan “koysan”

“ Taħkık sen anları **koysan**, terk eylesen azdururlar kıllarunı, oğlan doğurmazlar illā fācirler kāfirler.”423b/8=071/27

dileşen “dileşen”

“Eger sen **dileşen**, andan ücret alur-ıduñ.”210a/1=018/77

Teklik 3. Kişi

korşsa “korşsa”

“Kim **korşsa** vaşiyet eylegenden şonra anuñ yazuğı ol gişiler üstine ki tebdil itdiler.”19b/4=002/181

çıkşsa “çıkşsa”

“Görürsin güneşi, **çıkşsa** meyl eyler mağaralarından sağ yanından.”204b/6=018/17

Çokluk 1. Kişi

rucū eylesek “geri dönsek”

“Eydürler: Eger biz **rucū’ eylesek**, kayıtsavuz, Medīne’ye varsavuz taħkık çıkarur andan ‘azizler zelīlleri, ‘izzet tañrı ta’ālānundur daħı resūlünündür daħı mü’minleründür; lākin münāfıklar bilmezler ki ‘izzet Tañrı ta’ālānuñ olğanı.”409b/2=030/9

kayıtsavuz “vazgeçersek”

“Eydürler: Eger biz rucû’ eylesek, *kayıtsavuz*, Medīne’ye *varsavuz* taḥkīk çıkarur andan ‘azizler zelīlleri, ‘izzet taḥrı ta’ālānundur daḥı resûlünündür daḥı mü’minleründür; lâkin münāfıklar bilmezler ki ‘izzet Taḥrı ta’ālānuḡ olġanı.”409b/2=030/9
varsavuz “varsak”

“Eydürler: Eġer biz rucû’ eylesek, kayıtsavuz, Medīne’ye *varsavuz* taḥkīk çıkarur andan ‘azizler zelīlleri, ‘izzet taḥrı ta’ālānundur daḥı resûlünündür daḥı mü’minleründür; lâkin münāfıklar bilmezler ki ‘izzet Taḥrı ta’ālānuḡ olġanı.”409b/2=030/9

Çokluk 2. Kişi

ķorksaḡuz “korksanız”

“Eger *ķorksaḡuz* ki ya’ni ķorksalar ki durġurmazlar Taḥrı ta’ālānun ḡudūdını.”
25b/6=002/229

söyleseḡüz “söyleseniz”

“Ķaçan *söyleseḡüz* resul bile taķdim eyler söylemezden burun.”401a/3=058/12
virseḡüz “verseniz”

“Eger şarf eyleseḡüz mşlı Taḥrı yolına, Taḥrı ta’ālāya borķ *virseḡüz* yaḡşı borķ virmek iḡlş bile arturur, sizüḡ-iķün muzā’af eyler, ‘afv eyler sizden.”411b/10=064/17

Çokluk 3. Kişi

ķorksalar “korksalar”

“Eger anlar īmān ġetürseler, Taiḥrı ta’ālādan *ķorksalar* sevābı çok olur-ıdı.”
11b/6=002/103

ġetürseler “getirseler”

“Eger şirk *ġetürseler* aḡa īmān ġetürdi-siz.”338b/4=040/10

2.1.11.2.2.İstek

Batı Türkçesinde istek eki –a, -e’dir. Esk Türkçedeki gelecek zaman eki –ġa, -ge (-ġay,-gey)’den türemiştir. Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin ġ ve ġ’si Batı Türkçesine geçerken düşmüş böylece –e, -a istek eki ortaya çıkmıştır. (Ergin, 2005:310).

Şekil olarak fiil köküne “-a, -e” ekleri getirilerek çekimlenen istek eki, anlam bakımından bazen şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman da bildirmektedir. Bu kipte zaman ifadesinden daha çok bir tasarlama ya da bir durum bildirilmesi söz konusudur.

Bugün “emir-istek” çekiminde kullandığımız, 1. teklik kişi –ayım, -eyim; -alum, -elüm” ve bugün kullanılmayan teklik 1. kişi “-ayın, -eyin” ekleri aslında emirden ziyāde istek

bildirirler. Ancak şekil bakımından ekleri tasnif ederken sözü edilen ekler, “emir” çekiminde alınmıştır. (bkz. Fiil Çekiminde Kullanılan Kişi Ekleri).

İstek kipinin olumsuz şekli fiil kökü ve gövdelerine “-ma, -me” eki getirilerek yapılmıştır.

Teklik 1. Kişi

öldüreyin “öldüreyim”

“Mūsā’yı **öldüreyin**, du’ā eylesün tañrısına.”339b/7=040/26

vireyin “vereyim”

“Eyt: Size **vireyin** mi bir nesneyi ki andan şerlü, andan yaman şevāb Alaāh atında, ol gişilere Tañrı ta’ālā la’net eyledi.”81b/8=005/60

Teklik 2. Kişi

bilmeyesin “bilmeyesin”

“ ‘Alāmetüñ oldur ki söylemek **bilmeyesin** gişilere, üç gice tamām gündüz bile āñir-sen ebkem olmayup mücerred olsun.”212b/9=019/10

eydesin “söyleyesin”

“Ben ordum ki **eydesin** ayırdı-sen Benī İsrā’il ortasını, avlümi şalamadı-sen.”222a/10=020/94

Teklik 3. Kişi

ala “ala”

“Meseli ol gişiler ki kāfir oldılar Tañrı ta’ālāya ki anları yaratdı ‘amelleri küle benzer ki yil atı ola, üstine getüre, **ala** gide bir günde ki atı eser ola, güçleri yitişmez kesb eyledüklerinden bir nesneye.”178a/7=014/18

ıkmaya “ıkmaya”

“Eger biz dilesevüz anları ar eyler-biz, anlarıñ hı āvāzı **ıkmaya** hı alāş dañı olmaya.”317b/5=036/43

gide “gide”

“Meseli ol gişiler ki kāfir oldılar Tañrı ta’ālāya ki anları yaratdı ‘amelleri küle benzer ki yil atı ola, üstine getüre, ala **gide** bir günde ki atı eser ola, güçleri yitişmez kesb eyledüklerinden bir nesneye.”178a/7=014/18

Çokluk 1. Kişi

oıyavuz “oıyalım”

“Biz ĩmān getürmez-biz sen göge ıkmaya atı bize bir kitāb indürmeyince **oıyavuz.**”202aa/3=017/93

şavaş eylemeyevüz “şavaşmayalım”

‘‘Ne oldu bize hattā ki *şavaş eylemeyevüz* ğazalıklā Tañrı yolına.’’28a/6=002/246

Çokluk 2. Kişi

ışınasız ‘‘ışınasız’’

‘‘Ola kim siz *ışınasız* anuñ-ıla’’265b/6=027/7

ķayğurmayasız ‘‘kaygılanmayasınız’’

‘‘Anı şābit eyledi, yazdı hattā *ķayğurmayasız* hüzn eyleyüp sırdan fevt olan dünyā ni’metlerine.’’398a/10=057/23 ‘‘

Çokluk 3. Kişi

ağlayalar ‘‘ağlayalar’’

‘‘Hastalık, fakirlik, açlık bile. Enbiyālar du’ā eyleyüp *ağlayalar*.’’92a/3=006/42
ķayıtmayalar ‘‘’’

‘‘Güçleri yitişmeye vaşiyet eylemeğe ehillerine dahı *ķayıtmalar*.’’318a/4=036/50
şaklamayalar ‘‘saklamayalar’’

‘‘Ol günde sever kāfirler olanlar ki nebiye ‘aşı oldılar ki berāber ola anlar, yir yurda anları ḥasf olalar, *şaklamayalar* Tañrı ta’ālādan bir söz işitmeye.’’59a/6=004/42

2.11.2.3.Gereklilik eki

İncelediğimiz eserde gereklilik eki olarak ‘‘-malı -meli’’ kullanılmamıştır. ‘‘-malı, -meli gereklilik ekinin bulunmadığı eski devirlerde gereklilik ifadesi için gerek kelimesinden faydalanırdı. Gerek kelimesi istek veya şart şekli ile birlikte kullanılır, böylece gereklilik ifade edilirdi: Eski Anadolu Türkçesindeki gelse gerek (gelmeli), aşı gerek (aşmalı), açsam gerek (açmalıyım), yazam gerek (yazmalıyım) olduğu gibi’’ (Ergin, 2009:313). Bu kullanışa çalışmaya tabi tuttuğumuz eserde sıkça rastlanılmaktadır.

gelse gerek ‘‘gelmeli’’

‘‘Taḥķīķ siz va’De olan kıyāmet günü *gelse gerek*, elbette vāķı’ olsa gerek.’’
431a/11=077/7

görse gerek ‘‘görmeli’’

‘‘Taḥķīķ sa’y eyledüğünü *görse gerek*.’’387a/10=053/40
ķorkmaķ gerek ‘‘korkmalı’’

‘‘İntikām eylemediler anlardan; illķ ĩmān getürdükleri-çün Tañrı ta’ālāya ki ‘azīzdür, ğālibdür, ‘azābından *ķorkmak* gerek, meşķürdür ef’ālinde.’439a/9=085/8

2.11.2.4. Emir

Emir ekleri, yalnız çekim ekleridir, zaman göstermezler, tasarlanan emirle yapılmasını işaret ederler. Fiil köküne getirilen kişi ekleri aynı zamanda emir vazifesi görürler. Her kişi için ayrı ekler kullanılan emir çekimlerinde fiil kökü kullanılmıştır.

Teklik 1. Kişi

Teklik birinci şahıs emir eki Eski Türkçede –ayın, -eyin şeklinde idi. Dönemin sonunda –ayı, -eyi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu –ayın, -eyin eki Batı Türkçesine aynen geçmiştir. Fakat Batı Türkçesinde –ayın, -eyin eki birinci şahıslardaki m tesiri ile –ayım, -eyim şeklinde ortaya çıkmıştır.

şirk getürmeyem “ortak getirmeyem”

“Men buyrulmadım illā ‘ibādet eylemeğe Tañrı ta’ālīya, birliğine ikrār eyleyem, *şirk getürmeyem*, Tañrı ta’ālāya da’vet eyleyem.”175b/10=013/36

Teklik 2. Kişi

Teklik ikinci şahsın bugün eki yoktur. Eksiz olarak tek başına kullanılmayan fiil kök ve gövdeleri kullanım sahasına çıkırılarak emir ikinci şahıs hüviyetine sokulurlar. (Ergin, 2005:306).

ko “”

“*Ko* bizümle anlar ortasını, ehlünji al, git gice bile.”159/11=011/81
eyit “ söyle”

“*Eyit* yā Muḥammed: İndürdi bu Qur’an’ı rûḥu’l-ḳudüs ki Cebrā’îl’dür Tañrı ta’ālādan ḥaḳ bile ḥābit eylemeg-içün mü’minleri İmān üstine daḥı hidāyetdür, beşāretdür müsülmānlara.”192b/8=016/102

Okı “oku”

“*Okı* yā Muḥammed senünj Tañruñ adı bile ki barça ḥalkı yaratdı.”445a/10=096/1

Teklik 3. Kişi

Teklik üçüncü şahıs emir eki Eski Türkçede -zun, -zün; -sun, -sün şeklinde idi. Devre içinde –zu, -zü; -su, -sü; -sunı, -süni şekilleride ortaya çıkmıştır. Batı Türkçesine –sun, -sün şekli geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlıca da uzun süre böyle devam etmiş, ancak Osmanlıcanın sonlarında vokal uyumuna bağlanarak –sın, -sin, -sun, -sün şekillerini almıştır. (Ergin, 2005:306).

Fikr eylesün “düşünsün”

“*Fikr eylesün* ki taḥḳīḳ biz anı nuḫfeden yaratduḳ ki meni şuyıdur ol bize şikāre ḥasm olur, düşmān olur.”319a/11=036/77

yidürsün “yedirsün”

‘‘Birbirlerine ardınca, birbirine temettü’ eylemezsen burun kimün güci yitişse altmış miskine yimek *yidürsün*.’’399b/11=058/4

oruç dutsun ‘‘oruç tutsun’’

‘‘Kim tapmazsa âzād eylemeğe iki ay tamām *oruç dutsun*.’’399b/9=058/4

Çokluk 1. Kişi

Çokluk birinci şahıs emir eki Eski Türkçede de bugün kü gibi –alım, -elim şeklindedir. Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde ekin son vokali yuvarlaklaşmıştır. Osmanlıca da uzun süre böyle devam etmiş, ancak Osmanlıcanın sonlarında düzleşerek bugünkü –alım, -elim şekline geçmiştir. (Ergin, 2005:306).

sağlalyalum ‘‘saklalyalım’’

‘‘Melike varmağ kardaşumuz *sağlalyalum*, ziyāde eyleyelüm bir deveyi ki boğdı keyl eyleyelüm, ol keyl heyyindür.’’168a/2=012/65

tābi olalum ‘‘uyalım’’

‘‘Yā Rabbenā! Yā Allāh! Te’hir eyle bizi, ‘azāb eyleme biraz zamān ki imān getürelüm, icābet eyleyelüm da’vetine, resullere *tābi’ olalum*.’’180b/2=014/44

görelüm ‘‘görelim’’

‘‘Siz bakmağ ister misiz? Muṭṭali’ olalum, *görelüm*.’’321b/7=037/54

Çokluk 2. Kişi

Çokluk ikinci şahıs emir eki Türkçede –ñ şeklindedir. Eski Türkçede buna çokluk ifadesini kuvvetlendirici bir belirti olarak –lar, -ler getirilirdi: bar-ı-ñ-lar gibi. Batı Türkçesinde ise bu –lar, -ler’in yerini öteki kiplerin ikinci şahıslarındaki gibi –z, çokluk belirtisi tutmuş, böylece Eski Anadolu Türkçesinde ikinci şahıs emir bir yandan –ñ, bir yandan –ñuz, -ñüz olarak kullanılmıştır. (Ergin, 2005:306).

korğunuz ‘‘korkunuz’’

‘‘Tağrı’dan *korğunuz*. Taḥkīk Tağrı ta’ālānuī ‘azābı katıdır.’’403a/6=059/7

korğmañuz ‘‘korkmayınız’’

‘‘Eydürler ki: *Korğmañuz*, kayğurmañuz.’’347b/6=041/30

arınduruñuz ‘‘arındırınız’’

‘‘Selāmetliḳ sizün üstünüze barça mekrūhdur, *arınduruñuz* ma’şiyetler vasaḥından, görüñüz ol ḥalde.’’337a/7=039/73

Çokluk 3. Kişi

dadsunlar ‘‘tatsunlar’’

‘‘Azāb budur, *dadsunlar* cehennem odınuñ ‘azābını katı ıssı kaynamış şular bile cehennem ehlinün teninden.’’329a/1=038/57

ķayğurmasunlar “”

“*ķayğurmasunlar*, rāzı olsunlar ol nesneye ki sen anlara virürsen tañrı ta’ālā bilür sizüñ yüreklerüñüzde olanı.”303a/3=03351

incinmesünler “incinmesinler”

“Ol yaķındur ki bilinmeyeler, temyiz olalar, kırnaķlardan *incinmesünler*.”
304a/7=033/59

2.1.12.İ-Fiili (cevher fiili) Çekimi

Türkçenin asıl yardımcı fiil olan “-ermek” fiilden türemiş “i-“ fiilinin gramerde iki temel görevi vardır. Bunlardan birisi basit zamanların üzerine gelerek birleşik zaman çekimlerini oluşturmak, ikincisi ise isimlerin üzerine gelerek onları fiiller gibi çekime sokmaktadır. “i-“ fiilinin ihbar (Bildirme), hikāye, rivāyet, şart olmak üzere dört kipi vardır. Bu çekimin olumsuz hali “değil” ile yapılır ve kişi ekleri olumsuzluk bildiren “değil” kelimesinin üstüne gelir.

2.1.12.1.İhbar (Bildirme) Çekimi

Teklik 1. Kişi

ben anuñ üstüne řanuķ-men “”

“Taħķīķ *ben anuñ üstüne řanuķ-men*, müteħaķķīķ bilür-men deliller bile.”
228a/9=021/56

ben müşriklerden degül-men “”

“Tañrı ta’ālā münezzeħdür şeriklerden, *ben müşriklerden degül-men*.”
171b/1=012/108

ben size ķorķuducı-men “”

“Taħķīķ *ben size ķorķuducı-men* āřikāre.”155a/1=011/25
men melek-men “”

“ Taħķīķ *men melek-men*, dimez-men.”155b/1=011/31

Teklik 2. Kişi

Teklik 2. şahıs – sın, - sin’dir.

Sen münezzeħsin “”

“Vaķtı ki ‘aklı geldi eyitdi: *Sen münezzeħsin*.”116a/9=007/143

Sen ģayırlusun “”

“Sen *ģayırlusun* barça raħmet eylecilerden.”244b/1=023/118

Teklik 3. Kişi

Teklik 3. Şahıs – dur, - dür'dür. Ekin ünlüsü düzlük yuvarlık bakımından kökün ünlüsüne uymaz. Daima yuvarlak ünlülüdür.

ol bendendür “o bendendir”

“Kim bañğ tābi’ olsa *ol bendendür.*”179b/11=014/36

Ol eyitgen gibi degüldür “”

“*Ol eyitgen gibi degüldür*, biz yazğanı zāhir eyler-biz, anuñ kavli bile söylemişdür, ol ehli olduğu ‘aoābı uzadur-biz uzatmaq.’”216b/8=019/79

ol zālimlerdendür “o zalimlerdendir”

“ Taḥḳīḳ *ol zālimlerdendür* cür’et eylemek bile, birulu-y-ısa didiler.”228b/1=021/59

Çokluk 1. Kişi

Çokluk 1. Şahıs –uz, -üz; -vuz, -vüz'dür. Ek ‘biz’ zamirinden b>v değişikliği ve dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşmıştır.(Özkan, 2000: 145).

biz müsülmānlaruz “biz Müslümanlarız”

“ Taḥḳīḳ *biz müsülmānlaruz*, didiler.”39b/5=003/52

biz girçek-biz “”

“Anlara cezā eyledük zulmleri sebebi-y-ile. Taḥḳīḳ *biz girçek-biz.*”102b/5=0006/146

biz girçeklerdenüz “”

“Geldük saña ḥaḳ bile ki yakın ‘azāb geldi anlara. Taḥḳīḳ *biz girçeklerdenüz.*”

183b/1=015/64

Biz size mümin degül-biz

“*Biz size mümin degül-biz*, didiler.”150a/10=010/78

Çokluk 2. Kişi

Çokluk 2. Şahıs -sız, -siz'dir.

siz yalancılar-siz “”

“Yā Rabbenā! Bunlar şerīklerümüzdür ki biz du’ā iderdük senden özge, cevāb vireler kavlı bile; taḥḳīḳ *siz yalancılar-siz.*”191b/1=016/86

siz cāhil kavm-siz “”

“ Taḥḳīḳ siz er gişilere şehvet dökersiz ‘avratlardan özge; belki *siz cāhil kavm-siz.*”

269a/9=027/55

Siz özge avretler gibi degül-biz “”

“Yā nebi ‘avratları! *Siz özge ‘avratlar gibi degül-siz.*”300b/5=033/32

Çokluk 3. Kişi

anlar müttakīlerdür “”

“Ol kimse ki geldi girçeklik bile dağı girçekledi, inandı ĥađkı ki Ebû Bekr Şiddik *anlar müttakîlerdür*, küfri ma’şiyet terk itdiler.”333b/6=039/33
anlar münâfıklar dur “”

“ Taĥķīķ Tağrı ta’âlâ bilür ta’vīķ eyleyüp oturanlar sizden ki resûlu’llâĥ bile ġazâlīķ eylemezler ki *anlar münâfıklar dur* dağı eydenler bilür ĥardaşlarına ki ġelünüz.”
299a/4=033/18

2.1.13. Birleşik Zamanlı Fiillerin Çekimi

“i-“ fiilinin iki temel görevinden birisi isimlerin üzerine gelerek onları fiil gibi çekime sokmak, ikincisi ise basit zamanların üzerine gelerek birleşik zaman çekimlerini oluşturmaktır. Hikâye, Rivâyet, Şart şekillerinden metnimizde rivâyet örneği yoktur. “i-“ fiili bazı kelimelerde düşmüştür.

Fiiller için zaman, konuşanın konuştuğu ana göre hesaplanır. O an şimdiki zamandır ve ona ölçerek bir geçmiş ve gelecek vardır. Bu türlü zaman hesabına salt zaman denir. (Özkan, 2000:145). Bildirme ve tasarlama kiplerindeki fiiller ve bu salt zamana göre kiplere ayrılmışlardır. Bu kiplerdeki anlatım, fiildeki hareket ve oluşun mutlak şekildeki ifadesidir. Bunun için ayrı eke ihtiyaç yoktur. Bu şekildeki anlatım biçimi fiilin basit tarzıdır. (Özkan, 2000:145).

2.1.13.1. Hikâye Çekimi

2.1.13.1.1. Geniş Zaman “-r-(ı)dı; -r-(i)di”

Teklik 1. Kişi

olurdu-men “olurdum”

“Niçün mühlet virmedi-sen baĥa bir yakın müddete ki irâķ degüldür, şadaķa virürdi-men şâlihlerden, *olurdu-men*, dir.”410a/9=063/10

virürdi-men “verirdim”

“Niçün mühlet virmedi-sen baĥa bir yakın müddete ki irâķ degüldür, şadaķa *virürdi-men* şâlihlerden, olurdu-men, dir.”410a/9=063/10

görürdüm “görürdüm”

“Niçün meni gözsüz durğurduĥ türbeden? Benüm gözüm var-ıdı, *görürdüm*.”
224a/4=020/125

Teklik 2. Kişi

bilürdi-sen “bilirdin”

“*Bilürdi-sen* anların’alâmetler bile.”372a/9=047/30

olurdu-sen “olurdun”

“Eger seni sābit eylemeseydük ma’şün eylemek bile yakın **olurdu-sen** anlara meyl eylemeğe az nesne bile; lākin ‘işmet-i ilāhī sen men’ eyledi.”200b/8=017/74

oğurdu-sen

“Sen muķīm degül-idi-sen Medyen ehlinde ki **oğurdu-sen** anlar üstine; lākin biz resulleri gönderici-y-idük.”276a/9=028/45

Teklik 3. Kişi

gelürdi “gelirdi”

“İmān getürenler bile nebiye Tağrı ta’ālā nuşretine vaķt **gelürdi**, didiler.”23b/3=002/214

getürürdi “getirirdi”

“Eger Tağrı ta’ālā dilese-y-idi ĩmān **getürürdi** yir ehli barçası sen ikrāh mı gişileri ĩmān getürmege güç bile.”152a/1=010/99

öldürmezdi “öldürmezdi”

“Eger Tağrı ta’ālā dileseydi şavaş eylemezdi, birbirini **öldürmezdi** andan şonra gelenler deliller geldükten şonra; lākin çekişdiler, anlar ba’zısı ĩmān getürdiler, anlar ba’zısı kāfir oldılar.29a/10=002/253

Çokluk 1. Kişi

tābi olurduķ “uyardık”

“Eger biz şavaş bilsevüz biz size **tābi’ olurduķ**.”50a/4=003/167

öldürürdük “öldürürdük”

“Eger senüñ kavmüñ olmasıydı biz seni taş-ıla **öldürürdük**, sen bizüm üstümüze ‘aziz degül-sen, men eylesin sen bizden, didiler.”160a/11=011/91

virürdük “verirdik”

“Ol kimselere daħı rızķ **virürdük**, siz anlara rızķ virmek bilmezsiniz.”181b/10=015/20

Çokluk 2. Kişi

tābi olurduñuz “uyardınız”

“Eger Tağrı ta’ālā fazlı keremi olmasa-y-dı sizüñ üstünüze rahmeti tābi’ olurduñuz şeytana; lākin az gişi kalurdu tābi’ olmayan.”63b/3=004/83

şanurduñuz “sanırdınız”

“Ba’zunuz ba’zunuzdan alur-ıdı, şorar-ıdı, Eydürdüñüz, ağızlaruñuz bile söyler-ıdüñüzsizüñ ‘ilmüñüz olmayan nesneyi, anı heyyin **şanurduñuz**.”245b/9=024/15

gelürdi-siz “gelirdiniz”

‘‘Taḥkīk siz bize **gelürdi-siz** kuvvetlü nesne bile yā din bile yā ḥayr bile bize menfa’at eylemed-içün, biz size tābi’ olduk.’’320b/11=037/28
incidürdi-siz ‘‘incitirdiniz’’

‘‘Düşmānlık eyler-idi-siz mü’minlere, **incidürdi-siz.**’’186a/11=016/27

Çokluk 3. Kişi

görürlerdi ‘‘görürlerdi’’

‘‘Eger anlar nefslerine zulm eylese, gelseler saḡai seni vesile eyleseler, istiğfār eyleseler Taḡrı ta’ālāya, resul daḡı istiğfār eylese anlar-içün ṭaparlardı, **görürlerdi.**’’
61b/3=004/64

oқurlardı ‘‘okurlardı’’

‘‘Anlardan yaman ḥalife mübeddel oldu şer üstine, kitāb mirāş, **oқurlardı** Tevrāt’ı, alurlardı dūnyā metā’ını, rüşvet alurlardı.’’120a/1=007/169
öldürmezler-idi ‘‘öldürmezlerdi’’

‘‘Eger Taḡrı ta’ālā dileseydi şavaş eyleyüp birbirini **öldürmezler-idi**; lākin Taḡrı ta’ālā işler her neyi ki dilese.’’29b/1=003/253

2.1.13.1.2.Görülen Geçmiş Zaman‘‘-dı-(y)-dı; -di-(y)-di’’

2.1.13.1.3.İstek Kipinin Hikāyesi ‘‘-a-dı;-e-di’’

olmayaydım ‘‘almayaydım’’

‘‘Kāşke kesileydi, emrüm ḡatı olaydı, öldükden şonraa diri **olmayaydım.**’’
420a/10=069/27

2.1.13.2. Şart

2.1.13.2.1Geniş Zamanın Şartı ‘‘-r-ısa; -r-ise’’

tekebbürlik eyler-iseḡ ‘‘büyüklük taslarsan’’

‘‘Fesād eylersen yir yüzinde iki kez evveli Şu’ayb’ı ṭalanlamak ikinci Zekerıyyā’yı, Yahya’yı öldürmek, **tekebbürlik eyler-iseḡ** Taḡrı ta’ālā ṭā’atından ulu tekebbürlik gişilere zulm eylemek bile.’’195a/6=017/4

2.1.13.2.2.Görülen Geçmiş Zamanın Şartı ‘‘-dı-sa; -di-se’’

diledi-y-ise ‘‘dilediyse’’

‘‘Taḡrı ta’ālā milk virdi Dāvūd’a daḡı hikmet virdi, öğretti aḡa her neyi ki **diledi-y-ise.**’’29a/4=002/251

2.1.14. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, isimlere it-, kıl-, eyle-, ol-, dut-, vir-... gibi yardımcı fiiller yardımıyla yapıldığı gibi iki fiilin bir araya getirilmesiyle de yapılmaktadır.

artuğ eyle “”

“Yā **artuğ eyle** anuñ üstine.”425b/8=073/4

efzal kıldı “üstün kıldı”

“İbrāhim dañı ehlini **efzal kıldı**.”37b/8=003/33

koıvıreyin “”

“Eger diz dünyāyı dileseñüz dünyā dirliğini, ni’metlerini dañı dünyā ziynetini gelüñüz ni’met vıreyin size, ıalāğ vıreyin size, **koıvıreyin** zararsız.”300a/9=033/28

mühlet virmek “”

“Mühlet vir baña az **mühlet virmek**.”426a/3=073/11

terk itdiler “ terk ettiler”

“Ol gişiler ki ırak oldılar şeytandan aña ‘ibādet eylemeği **terk itdiler**, tevbe eylediler, rucū’ eylediler Tañrı ta’ālā.”332a/6=039/17

tevbe eylediler “tövbe ettiler”

“Ol gişiler ki ırak oldılar şeytandan aña ‘ibādet eylemeği terk itdiler, **tevbe eylediler**, rucū’ eylediler Tañrı ta’ālā.”332a/6=039/17

ümid dutmağ “”

“Ürperür saçları, durur ol kimsenüñ ki Tañrı ta’ālādan qorqarlar, andan şonra leyyin olur, yumşaq olur dirileri dañı yürekleri rahmete **ümiđ dutmağ** bile tañrı ta’ālānuñ zıkrine.”332b/11=039/23

SONUÇ

Manisa il kütüphanesinde 931 numarada kayıtlı Satır arası Kur'an Tercümesi üzerinde yapılan bu çalışma neticesinde, dil ve yazım özellikleri göz önünde tutularak, eserin 15. Yüzyılda kaleme alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Eserin yazıldığı dönem Eski Anadolu Türkçesi dönemidir. Bu dönem de bir birçok Kur'an Tercümesi mevcuttur. Üzerinde çalıştığımız bu eser bunlardan biri olup genel olarak satır arası Kur'an tercümeleriyle aynı özellikleri göstermektedir. Eser kelime kelime tercümelerinin yanı sıra tercümelere de sık sık rastlanılmaktadır. Eser de okunamayan kelimeler (...) şeklinde gösterilmiştir. Tercüme edilmemiş ayetlerde bulunmaktadır. Tercüme edilmemiş ayetler numaraları yazıldıktan sonra – ile gösterilmiştir.

Yazar ve müstensihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserin sonunda Es-seyyid Halit Paşa'nın mührü bulunmaktadır.

Metnimizde Arapça sözcük ve sözcük gruplarının Türkçe karşılıkları, bu sözcük ve sözcük gruplarının hemen altında verildiğinden cümleler devrik bir yapıdadır; ancak kurallı hale getirilen cümlelerin Türkçenin genel cümle yapısına ve ifade gücüne uygun olduğu görülmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli ses özelliği olan yuvarlaklaşma eserimizde yaygındır. Metnimizde ünlü uyumu, sağlam bir yapıya sahip değildir. Yuvarlaklaşmanın temel nedeni eski dönemlerde sözcüklerin bünyesinde bulunan “-g” ve kalın şeklinin düşmesidir. aru “arı, temiz” 68a/10. Bazı yapım ve çekim eklerinin kalıplaşmış olarak sadece yuvarlak şekilleriyle kullanıldıkları tespit edilmiştir. “+lu”, “+dur”, “+suz”, “-uk,-ük”, “-sun,-sün”, “-um / -üm; -(u) muz / -(ü) müz” vb. Sonradan yuvarlaklaşmış olan 2. kişi iyelik eklerinin ünlüsü daima yuvarlaktır ve bu yuvarlaklaşma “-ŋ” nin tesiriyle ve birinci teklik kişi ekine benzemek suretiyle olmuştur. “tanruŋa “tanrına” 358a/11, ŋatunđan “yanından” 371a/7. “+lu, + lü” sıfat yapma eklerinin olumsuz olan bu ekin ünlüsü her zaman yuvarlaktır. ħayırludur “hayırlıdır” 409a/6, kuvvetlü “kuvvetli” 29a/9. Daima yuvarlak yazılan bu ekin ünlüsünün yuvarlaklığı, görülen geçmiş zaman teklik 1.kişi eki “-dum” ekine benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır. ŋurtarduŋ “kurtardın” 261b/4. ‘uz- üz” eki “biz” zamirinden meydana gelmiştir. Zamirden sonra meydana gelen ilk ses, “b- > v-“ değişikliğinden sonra, ünlüyle kaynaşarak eki yuvarlaklaştırmıştır. ŋorŋaruz “korkarız” 274a/5.

Çağatay Türkçesinin bir özelliği olarak Arapça ve Farsça kelimelere getirilen Türkçe eklerin kalın sıradan kullanılması durumu metnimizde cahillik ‘‘cahillik’’ 391b/6, selametlik ‘‘ selamet, emin olma’’ 76b/3 vb. örnekler tespit edilmiştir.

Türkçenin hemen her döneminde karışıklık arz eden ‘‘t-/d-’’ yazımı konusunda metnimizde de bir tutarlılık bulunmamaktadır. Çağını ‘‘dağını’’ 71a/10, daraldı ‘‘daraldı’’ 283a/8. Batı Türkçesinin genel bir özelliği olarak ‘‘t-/d-’’ değişimi söz konusudur.

İstinsah tarihi belli olmadığı için kesin bir tarih vermemekle beraber dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi hakimdir. Ancak fiil çekimlerimde özellikle de geniş zamanda ekleşmiş şekillerin yanısıra eyler-men, eyler-sen, eyler-biz gibi tam olarak ekleşmenin sağlanmadığı çekimler görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi: Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atmaca, E. (2020). *Şehzade Korkud Divanı (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Palet Yayınları, Konya.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- Borokov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*. (çev. H. İ. Usta ve E. Amanoğlu). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Deny, J. (1995). *Türk dilinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. (çev: O. Şahin). Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- Duman, M. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eckmann, J. (2014a). *Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleleri Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (haz. O. F. Sertkaya). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 244-253.
- Eckmann, J. (2014b). *Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (haz. O. F. Sertkaya). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 254-272.
- Erdoğan, A. (1938). "Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri". *Vakıflar Dergisi*, 1(47): 47-52.
- Ergin, M. (2007). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak yayınları, İstanbul.
- Gabain, A.V. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumları yayınları, Ankara.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, G ve Boz E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi kitabevi, Ankara.
- Gülsevin, G.(1997). *Eski Anadolu Türkçesindeki Ekler*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (1952a). "Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi". *Türk Dili*, I(6): 324-327.
- İnan, A. (1952b). "Eski Kur'an Tercümelelerinin Dili Meselesi". *Türk Dili*, I(7): 395-398.

- İnan, A. (1961). *Kur'ân-ı Ker'im'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karaağaç, G. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karabacak, E. *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım I-II*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Doktora Tezi, 1994
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli: Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumları Yayınları, Ankara.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Çevirisi (TIEM 73 Iv/1-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köktekin, K. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen yayınları, Erzurum.
- Küçük, M. (2011). "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an çevirisi, Giriş-Metin- Sözlük*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Şimşek, Y. (2019) *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası 293 No.) Giriş-Metin-Dizin 1. Cilt* Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şimşek, Y. (2019) *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası 293 No.) Giriş-Metin-Dizin 2. Cilt* Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şirin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (2019). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Togan, Z. V. (1960). "Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair". *İslâm Tetkikleri Dergisi*, III(1-2): 133-160.
- Topaloğlu, A. (1976-1978). *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi I (Giriş-Metin) II (Sözlük)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- Turan, F. (1998). "Türkçede Zarflar Üzerine". Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, s.301-306.
- Usta, H. İ. (1989). *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'ân Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Usta, H. İ. (2011). *Orta Asya Kur'ân Tefsiri*. Poyraz Ofset, Ankara.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Çevirisi (TIEM 73 235v/3-451r/7), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Çevirileri Sözlüğü*. Eğitim Yayınları, Konya.
- Üşenmez, E. (2010). *Eski Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük - Ekler Dizini)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'ân Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası: Giriş-İncelemeMetin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım*. Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Yelten, M. (2009). *Eski Anadolu ve Türkçesi Örnek Metinler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	İbrahim ZAN
Doğum Yeri - Tarihi	
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Viranşehir Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, 2016
Tez/ Dönem Projesi Konusu	Manisa İl Halk Kütüphanesindeki 931 numarada kayıtlı olan Eski Anadolu Türkçesine ait Satır Arası Kur'an Tercümesinin Grameri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Gazi Anadolu lisesi stajyer Akdeniz Üniversitesi Tömer
E-Posta	